

KRISTIJONAS DONELAITIS

Kultūriniai-moksliniai veiksniai, formavę poetą

K. Donelaičio fenomeną pirmiausia reikia sieti su lietuvių literatūros, raštijos, kultūros raida Mažojoje Lietuvoje. Nuo M. Mažvydo XVI a. viduryje iki K. Donelaičio XVIII a. viduryje buvo nueitas ilgas kelias. K. Donelaitis visą per du šimtus metų sukauptą palikimą susumuoja ir pakelia į naują pakopą – tarptautinio lygio stambaus masto epinę poeziją. Iki K. Donelaičio per tuos du šimtus metų buvo sukurta lietuvių kalba neblogo kultūrinio lygio religinė raštija: Karaliaučiaus spaustuvių mašinos pateikė lietuvininkams liuteroniškų katekizmų, giesmynų, postilių, atskiras dalis Senojo (Dovydo psalmės) ir Naujojo (evangelijos, apaštališki laiški) testamentų. Mokantis K. Donelaičiui paskutiniojoje Kneiphofe, arba Katedros, vidurinės mokyklos (kolegijos) klasėje Karaliaučiuje, išėjo 1735 m. pirmasis visos Biblijos vertimas į lietuvių kalbą, išleistas tame pačiame mieste: *Biblija, tai esti: Visas šventas raštas Seno ir Naujo Testamento, pagal vokišką perguldymą D. Mertino Luteraus*. Tekstą išvertė devyni Mažosios Lietuvos parapijų kunigai. Vienas jų – Įsruties vyskupas J. Berentas (Behrendt) – visą tekstą redagavo ir parašė leidiniui lietuvišką pratarbę „Mano mielas skaitytojau!“ Ten buvo ir vokiška Prūsijos generalinio superintendente (arkivyskupo) bei Prūsijos karaliaus rūmų vyriausiojo pamokslininko J. J. Kvanto (Quandt) pratarbė, kurioje apžvelgiama lietuviškų religinių raštų istorija, džiaugiamasi pasiektais rezultatais. Tas pats J. Berentas, oficialiai remiamas J. J. Kvanto, parengė atnaujintą lietuvišką giesmyną, visuotinai vartojamą Mažojoje Lietuvoje 1732–1748 m., taigi K. Donelaičio mokslo bei darbo pradiniu laikotarpiu (Stalupėnuose ir Tolminkiemyje). Šie ir kiti lietuviški religiniai raštai, plačiai vartojami Mažosios Lietuvos parapijose, leido jam išlaikyti pusiausvyrą tarp vokiečių ir lietuvių kalbų, jaustis savo protėvių žemės autochtonu ir pasirinkti gimtąją kalbą aukštesnei kultūros pakopai – grožinei kūrybai pagal tarptautinį poezijos lygmenį. Suprantama, be religinių lietuviškų raštų būta ir kitų kultūrinio proceso veiksnių, kurie grindė sąlygas K. Donelaičio poetiniam talentui atsiskleisti. Tai lietuvių kalbos seminaras, kurį K. Donelaitis lankė studijuodamas Karaliaučiaus universitete. Tame seminare susipažino ne tik su religiniais, bet ir su pasaulietiniais lietuviškais ir apskritai lituanistiniais raštais: ir K. Sapūno–T. Šulco lietuvių kalbos gramatikomis (1653, 1654, 1673), F. V. Hako lietuvių–vokiečių ir *vice versa* (atvirkščiai) kalbų žodynu (1730), J. Šulco išverstu Ezopo pasakėčių rinkiniu (1706). Be abejo, seminare buvo paliečiami ir aktualėjantys lietuvininkų etnografijos datykai – domėjimasis liaudies buitimi, kultūra, papročiais, tikėjimais, taip pat lietuvių kalbos praktika ir jos kilme bei savybėmis, smulkiaja tautosaka. XVII a. paskutiniame dešimtmetyje T. Lepneris ir M. Pretorijus parašė etnografinio pobūdžio darbus apie lietuvininkus. Apie jų rankraščių egzistavimą turėjo būti žinoma Karaliaučiaus universiteto lietuvių kalbos seminare. Tas pat pasakytina ir apie dažniausiai dvikalbius lietuvių–vokiečių ir *vice versa* žodynus, kurių, galima sakyti, masinis rašymas Mažojoje Lietuvoje prasidėjo XVII a. viduryje ir tęsėsi K. Donelaičio mokslo ir vėlesniais metais, šiam darbui šviesuolius paakino 1639 m. valdžios išleistas *Visuotinis nuostatas (Recessus generalis)* ir gyvenimo praktika. XVII a. antroje pusėje ir XVIII a. pirmoje pusėje buvo parašyti tokie stambūs rankraščiai kaip lietuvių leksikografijos veikalai kaip vokiečių–lietuvių kalbų „raktas“ *Clavis Germanico–Lithvana*, parengtas greičiausiai F. Pretorijaus, vokiečių–lietuvių kalbų *Lexicon Lithuanicum*, J. Brodovskio vokiečių–lietuvių ir *vice versa* kalbų žodynas ir kt. Juose, ypač J. Brodovskio veikalais, pateikta daug lietuvių smulkiosios tautosakos. Negalėjo būti Donelaičiui nežinomas ir M. Merlino traktatas *Pagrindinis lietuvių kalbos principas (Principium primum in lingua Lithvanica)*, 1706), kuriame reikalaujama lietuviškuose raštuose ir vartosenoje remtis liaudies šnekamąja kalba.

K. Donelaičiui bendraujant tiek studijų metais, tiek vėliau su kunigų sūnumis ir kolegomis

konfratris, teko sužinoti ir apie seną krašto šviesuolių tradiciją kurti, versti ne tik giesmes, bet rašyti ir pasaulietinio turinio progines eiles. Kai kas patekdavo ir į spaudą (pvz., minėta M. Pretorijaus dedikacija T. Šulco garbei K. Sapūno–T. Šulco gramatikoje „Ak, mielas Kunige!“ arba A. F. Šimelpenigio epitalamijas dukters vestuvių proga). Tokiai pat privačiai proginei poezijai priklauso ir A. F. Šimelpenigio literatūrinis laiškas, vadinamas „Karaliaučiaus studentu“, adresuotas pasiturinčiam giminaičiui.

Taigi K. Donelaičio mokslo ir vėlesniais metais reiškėsi ir plėtojosi kelios lietuvių kultūrinio-mokslinio komplekso šakos: religinė raštija, praktinės paskirties filologija, etnografija ir daugiausia į smulkiają tautosaką orientuota folkloristika, proginiai eilivimai. Be abejo, visa tai veikė K. Donelaičio fenomeną, tačiau jis siekė kur kas daugiau ir žengė toliau: europinės kultūros pavyzdžių link, tolyn nuo provincijos ribotumo.

Tuo galima paaiškinti faktą, kad K. Donelaitis, dirbdamas beveik keturiasdešimt metų Tolminkiemio parapijos klebonu, nedalyvavo lietuvių religinės raštijos kūrimo, ugdymo, turtinimo darbe. Tiesa, L. Rėza K. Donelaičio *Metų* pirmojo leidimo (1818) pratarinėje rašo, kad „Religinių giesmių, kurias Donelaitis sueiliavo, neišliko nė vienos. Dar prieš kelerius metus vieną kitą jų turėjo vienas bičiulis Lietuvoje [Mažojoje Lietuvoje], tačiau skolinant jos nusimetė“¹, šis L. Rėzos teiginys labai abejotinas. L. Rėza cituoja jam adresuotą J. G. Jordano laišką, kuriame rašoma, kad J. G. Jordanas, susipažinęs su K. Donelaičiu apie 1776 m., apie Tolminkiemio kleboną daug buvo girdėjęs: apie jo mechanikos ir optikos darbus, muzikos instrumentų darymą, muzikines kompozicijas ir pan. Bet J. G. Jordanas visai nemini kokių nors K. Donelaičio kūrinių, skirtų bažnyčiai. Jeigu K. Donelaitis būtų kūręs ar vertęs giesmes, argi tie dalykai būtų išnykę be jokio pėdsako? Šiaip ar taip, bet K. Donelaitis lietuvių religinės raštijos istorijoje nežinomas. Šio kelio nesirinko.

Poetas puikiai mokėjo savo gimtąją kalbą. Jam rūpėjo subtiliausias lietuvių kalbos ypatybės, kuo geresnis jos praktinis lygis. Lietuvių kalbos mokslo istorijoje K. Donelaitis taip pat nežinomas, teorinių traktatų, gramatikų ir žodynų nerašė. Religinių raštų patirtis, kalbos mokėjimas, tautosakos ir liaudies meno pažinimas atsispindi tik K. Donelaičio grožinėje kūryboje, į ją įsilieja, atskirais darbais nesireiškia.

Remdamasis šiomis tradicijomis K. Donelaitis peržengia Rubikoną – ima kurti europinę pasaulietinę poeziją. Tokių tradicijų lietuviškoje dirvoje nebuvo, reikėjo persikelti į antikinę literatūrą, stebėti vokiečių rašytojų veiklą, tikriausiai taip pat prancūzus, nes mokėsi tos kalbos kolegijoje ir universitete. Anglų autorius galėjo pažinti iš kai kurių vertimų į vokiečių kalbą. Tačiau tiesioginių antikinės, vokiečių, prancūzų ar anglų literatūros poveikių K. Donelaičio kūryboje negalima rasti, išskyrus kai kuriuos antikinius principus eilėdaroje – hegzometro metrinę konstrukciją – ir gyvenimo filosofijoje (žr. toliau). Ir vis dėlto, jeigu K. Donelaitis būtų norėjęs tapti europiniu poetu, tai būtų rašęs vokiškai arba lotyniškai. Jo sprendimas buvo iš esmės kitoks: pasirinko kitokį instrumentą – lietuvių kalbą – ir kitokį adresatą – lietuvių visuomenę, lietuvininkus būrus ir lietuviškai mokančias kalbėti klebonijas. Kaip lietuviškai rašantis europinės technikos poetas, K. Donelaitis turbūt neturi sau lygaus tarp ankstesnių amžių ir savo epochos literatūrai.

K. Donelaičio kūryba priklauso pereinamajam laikotarpiui, kai geso Barokas ir tolydžio stiprėjo Švietimas.

Biografija

VAIKYSTĖ IR MOKSLO METAI. Kristijonas Donelaitis gimė 1714 m. sausio 1 d. Lazdynėlių kaime, Gumbinės parapijoje, 4 km atstumu į rytus nuo Gumbinės, prie kelio Kybartai–Stalupėnai (dab. Nesterov)–Gumbinė–Tepliuva (dab. Gvardeisk)–Įsrutis–Karaliaučius. Lazdynėliai vėliau tapo kilmingų fon Belovų nuosavybe, prieš Antrąjį pasaulinį karą buvo dvarvietė, o po karo apleista gyvenvietė išnyko, dabar ten jokių pastatų nėra. Krikštytas, be abejo, Gumbinėje. Beje, Lazdynėliai nuo 1725 m.

¹ Žr. Gineitis, L., par., Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį, Vilnius, 2002, p. 26.

priklausė jau naujai suformuotai Žirgupėnų (dab. Dalneje) parapijai. Lietuvos mokslininkų grupė, vadovaujama K. Donelaičio memorialo Tolminkiemyje atstatytojo N. Kitkausko, išaiškino tikrąją buvusių Lazdynėlių vietą. 1989 m., pažymint K. Donelaičio gimimo 275-ąjį jubiliejų, talkininkai iš Lietuvos ten pasodino 275 ąžuoliukus, o 1992 m. buvo atidengtas atminimo akmuo-paminklas (aut. N. Kitkauskas). Tam tikrų neaiškumų kėlė K. Donelaičio pavardės forma. Lazdynėliai buvo įkurti tikriausiai poeto senelio Jono (Hanso) ir dar dviejų lietuvių valstiečių iš netolimo Mažųjų Baičių kaimo 1683 m. Žemė jiems buvo suteikta nuosavybės teisėmis, todėl jie neatlikinėjo baudžiavinių prievolių, o mokėjo mokesčių pinigais. Senelio pavardės forma dokumente – *Doneleitis*. Poetas į Karaliaučiaus universitetą 1736 m. rugsėjo 27 d. įrašytas irgi *Doneleičio* pavarde. Tai vokiškos tarties tradicija. Baigęs mokslus pasirašinėdavo sulotyninta forma – *Donalitius*, o žmoną vadino raštuose *Donalitiin* arba *Donalitius*. Prieškario nepriklausomoje Lietuvoje buvo prieita prie išvados, kad tikroji poeto pavardė yra Donelaitis, tačiau dokumentiškai to įrodyti tada nebuvo galima. Pagaliau 1966 m. pavyko rasti dokumentą, kuris patvirtino formos *Donelaitis* autentiškumą. Būtent taip naujasis studentas įrašytas į universiteto Teologijos fakulteto studentų sąrašus 1736 m. gruodžio 1 d. Tikriausiai taip savo pavardę padiktavo pats priimtas studentas – „prūsas nuo Gumbinės“ (*Gumb: Borusus*). „Prūsais“ buvo vadinami Prūsijos Karalystės piliečiai.

Vienu laiku, ypač XX a. pirmaisiais dešimtmečiais, kai kas manė, kad poeto pavardė kilusi iš bendrinio žodžio „duonelė“ ir rašė *Duonelaitis*. Tačiau iš tikrųjų tokios kaip mūsų poeto ir panašios pavardės kilusios iš biblinio pranašo Danieliaus vardo. Mažajoje Lietuvoje poeto pavardė tikriausiai buvo kirčiuojama *Dónelaitis*. Dabar priimta kirčiuoti *Doneláitis*. Apie 1685–1690 m. turėjo gimti K. Donelaičio tėvas, vardu Kristupas. Galbūt jis buvo kalvis.

ŠEIMA. Ji buvo didelė. Apie ją tyrinėtojų išvados ne visai sutampa. Mūsų laikais gyvenančių Vokietijoje lietuvių poeto K. Donelaičio tolimų giminių, pvz., Kurto Donalio (Kurt Donalies), dabar jau vokiečių, duomenimis, būsimojo poeto šeimoje augo pamečiui nuo 1713 m. iki galbūt 1719 m. penki broliai ir dvi seserys. Kristijonas buvęs antrasis vaikas, gimęs po brolio Frydriko. Ankstesni šaltiniai nurodydavo keturis Donelaičių sūnus ir tris dukteris.

Tėvas mirė 1720 m. Taigi pagal giminių paskelbtą variantą Kristijonas turėjo keturis brolius ir dvi seseris. Vyriausias brolis Frydrikas, lietuviškai Pričkus, amžininkų minimas kaip garsus Karaliaučiaus meistras ir auksakalys, vadinasi, prasimušęs į turtingus miestiečius. Apie jo, kaip ir kitų poeto šeimos ar giminaičių dalyvavimą lietuvių kultūros ugdymo veikloje Mažajoje Lietuvoje, žinių nėra.

Bene metais už poetą jaunesnis brolis Mykolas tapo tėviškės paveldėtoju, tačiau ją perdavė seseriai. Išmanęs juvelyro amatą. Dėl nežinomų priežasčių (gal dėl blogos sveikatos) vėliau apsigyveno pas brolių Kristijoną, kleboną Tolminkiemyje, kur ir mirė 1757 m. peržengęs tik keturiasdešimt su viršum metų, tikriausiai likęs nevedęs. Dar iš eilės jaunesnis brolis Adomas tvirtai įsikūrė Jocūnų kaime. Ten laikė kalvę ir smuklę. Viena sesuo valdė tėviškę, ištekėjusi už lazdynėliškio Kristupo Grigulio, kuris atėjo užkuriomis. Kaip laisvasis valstietis Lazdynėliuose gyveno ir penktasis sūnus Jonas. Jaunesnioji sesuo išėjo už Tetmajerio (Thetmeyer) į Tutlėnų (Tutliai, dab. Syčev) kaimą. Gal buvo dar viena sesuo, kurios nemini Kurtas Donalys, pati vyriausia, nutekėjusi už račiaus Langės į Vanagynės kaimą. Apie poeto motiną žinių nėra.

Reikia manyti, kad broliai ir seserys, tapę našlaičiais, palaikė ryšius, sugyveno gražiai.

KARALIAUČIAUS KOLEGIJOJE IR UNIVERSITETE. Vidurinę išsilavinimą K. Donelaitis gavo Karaliaučiuje. Neaišku, kur pradėjo lankyti mokyklą. Artimiausios vietovės buvo Gumbinė ir Žirgupėnai. Apie 1731 m. jis Karaliaučiuje įstojo į Kneiphofą, arba Katedros, mokyklą-kolegiją. Kneiphofas – centrinė miesto dalis. Jau tada K. Donelaitis gerai pramoko lotyniškai, galėjo skaityti romėnų autorius, žinoma, susipažino ir su graikų antikiniaiis rašytojais. Gyvendamas vokiškame mieste ir vokiečių kultūros aplinkoje, išmoko laisvai vokiškai. Turėjo sužinoti ir apie lietuviškąsias Karaliaučiaus tradicijas: M. Mažvydą, J. Bretkūną, D. Kleiną ir t. t.

1736 m. K. Donelaitis vidurinę mokslą (kolegiją) baigė ir įstojo į Karaliaučiaus universiteto Teologijos fakultetą. Taigi į universiteto studentus įrašytas 1736 m. rugsėjo 27 d. kaip *Doneleitis*, o į Teologijos fakulteto „albumą“ įtraukiamas kaip *Donelaitis*.

Universitete studijavo nustatytą laiką – ketverius metus. Jį baigė 1740 m. pavasarį. Studijavo uoliai, netausodamas sveikatos. Buvo kiek vyresnio amžiaus negu daugelis kitų bendrakursių – įstojo 22 metų. Vadinasi, anksčiau mokslus bus ėjęs dėl mums nežinomų priežasčių su pertraukomis.

Universitete K. Donelaitis mokėsi lotynų, graikų, hebrajų, prancūzų kalbų. Per kai kurias paskaitas ir pratybas gilinosi į antikinę literatūrą. Gavo žinių apie senesnius ir savo meto vokiečių rašytojus. Buvo informuotas apie gamtos ir tikslųjų mokslų pažangą.

Mokėsi Teologijos fakultete privalomos muzikos – ir teoriškai, ir praktiškai, t. y. groti ir giedoti, pasižymėjo gabumais muzikai: vėliau, klebonaudamas Tolminkiemyje, pasidarė fortepijoną, klavesiną, komponavo muzikos kūrinius.

Karaliaučiaus universitete nuo 1723 m. veikė lietuvių kalbos seminaras, vyko jame pratybos. Jį lankė ir K. Donelaitis, nes tikėjosi po studijų dirbti lietuvininkų gyvenamose parapijose.

Centrinę vietą moksluose, suprantama, užėmė teologija, liuteronizmo studijos. Ši protestantizmo šaka buvo oficiali valstybės religija, liuteroniškas buvo ir Karaliaučiaus universitetas, įkurtas 1544 m. Viena svarbiausių jo paskirčių ir buvo liuteronizmo propagavimas ir įtvirtinimas anų laikų Prūsijos Kunigaikštystėje ir kaimyninėse šalyse. K. Donelaitis turėjo žinoti, kad lietuvių tautybės liuteronai A. Kulvietis ir S. Rapolionis profesoriavo Karaliaučiaus universitete, buvo M. Liuterio mokiniai ir skleidė jo mokslą Prūsijos Kunigaikštystėje ir Didžiojoje Lietuvoje.

Vienas teologijos profesorius buvo F. Šulcas (Schultz). Savo erudicija jis darė didelę įtaką teologijos studentams. Kai mokėsi K. Donelaitis, F. Šulcas vadovavo lietuvių kalbos seminarui. F. Šulcas simpatizavo pietistams. Pietizmo srovė (lot. k. *pietas* – pamaldumas) atsirado kaip liuteronizmo šaka XVII a. pabaigoje. Jos centru tapo Halės universitetas. Pietistai reikalavo asmeninio religinio susikaupimo, smerkė teatrą, kuris tada buvo dažnai laikomas nerimtų žmonių darbu, šokius, pasaulietines dainas, pasaulietinių knygų, nepakankamai rimtų, skaitymą, rengė pamaldas („surinkimus“) privačiuose namuose. Neretai sakoma, kad ir K. Donelaitis paveiktas pietizmo, tačiau tai nėra tvirtai įrodyta. Didelis autoritetas K. Donelaičiui turėjo būti ir J. J. Kvantas – universiteto senųjų ir naujųjų kalbų profesorius, vyriausiasis Prūsijos karaliaus rūmų pamokslininkas ir Prūsijos vyresnysis vyskupas. Anksčiau jis prižiūrėjo lietuvių kalbos seminarą, mokėjo šiek tiek lietuviškai. J. J. Kvantas nepritarė pietistams, laikėsi tradicinių, „ortodoksinių“, pažiūrų. J. J. Kvantas yra parėmęs daug lietuviškų knygų, rašė joms pratarmes vokiečių kalba (J. Berento giesmyno 1732 m., pirmajam Biblijos lietuvių kalba leidimui 1735 m. ir kitoms lietuviškoms knygoms).

Nei K. Donelaičio kūryboje, nei žinomoje archyvinėje medžiagoje, pvz., autobiografinio pobūdžio *Žiniose*, jo įrašuose krikšto metrikų knygoje, kokių nors pietistinių konkretesnių požymių, rodos, nėra.

Gavęs universitetinį vokiškos ir klasikinės orientacijos išsilavinimą, K. Donelaitis vis dėlto nepasirinko vokiškai ar lotyniškai rašančio literato kelio. Pasirinko lietuviybę. Be abejo, pirmiausia tai lėmė lietuviška kilmė, tėvų ir protėvių balsas. Bet K. Donelaitis jau suvokė ir istorijos jam skirtą uždavinį – ginti lietuvininkus, kelti jų atsparumą, savigarbą, savimone, ugdyti savo kultūrą, tapti garbinga tauta. Eiti tuo keliu jį turėjo skatinti ir aktyvėjanti Mažosios Lietuvos liuteronų kunigų veikla. Jie suskato rūpintis auštančio Šviečiamojos amžiaus keliamomis užduotimis – pirmiausia kitomis akimis ėmė žiūrėti į lietuvininkus valstiečius, tą trečiąją luomą, kuriam priklausė didžioji krašto gyventojų dalis. Apskritai tie kaimo parapijų kunigai (pastoriai), tie klebonai, nors dauguma vokiečiai, bet išmokę lietuvių kalbą, darėsi artimi savo parapijiečiams ir sąlygiškai gali būti laikomi lietuvių trečiojo luomo inteligentiškuoju sluoksniu, nes lietuvių tautybės pasauliečių su universitetiniu išsilavinimu, sakytume, nebuvo. Ta lietuviškų parapijų klebonijų aplinka, atmosfera (prisiminkime A. F. Šimelpenigio literatūrinį laišką „Karaliaučiaus studentas“) padėjo atsiskleisti ir K. Donelaičio talentui.

TREJI METAI STALUPĖNUOSE. Baigęs universitetą, K. Donelaitis tais pačiais 1740 m. buvo paskirtas kantoriumi (bažnytinio choro vadovu, mokinių giedojimo mokytoju) į Stalupėnų mokyklą. Ten dirbo trejus metus. Jie daug ką nulėmė.

Apie Stalupėnų trimetį rašo pats K. Donelaitis autobiografinio pobūdžio *Žiniose* (*Nachridtten*),

kurios datuojamos 1773–1779 m. Jos buvo adresuojamos būsimam Tolminkiemio klebonui, kuris ateis į tas pareigas po K. Donelaičio mirties, taigi nežinomam asmeniui. Todėl K. Donelaitis negalėjo atlikinėti jokių „išpažinčių“, o tik pateikė faktus. Jie labai svarbūs.

„Anno [lot. k. – metais] 1740 atvykau dirbti kantoriumi į Stalupėnus; tai įvyko liepos pabaigoje.“ Stalupėnai tada buvo bažnytkaimis už 11 km nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sienos ties Kybartais. Kantorius kartu buvo ir antrasis mokytojas. „Anno 1742 tapau ten pat rektoriumi, o a[nn]o 1743, prieš Sekmines, buvau paskirtas į Tolm[inkiemį]. Gailėdamasis savo mokinių, pasilikau Stalup[ėnuose] ligi atostogų; ir pirmąją atostogų dieną nuvykau į Karaliaučių. Spalio 17 d. mane egzaminavo; 21 d. įšventino; lapkričio 24 d., 24-ąjį sekmadienį po Trej[ybės], aš buvau Tolm[inkiemyje] įvesdintas [į klebono pareigas bažnyčioje]; pirmąjį advento sekmadienį pradėjau eiti savo pareigas senojoje bažnyčioje [vėliau pastatas buvo perstatytas]. 1744 m. spalio 11 d. vedžiau.“² Įvesdino įsruties dekanas B. F. Hanas (Hahn).

Rektoriumi tokiose parapijos mokyklose buvo vadinamas pirmasis mokytojas, dabar sakytume, vedėjas. Kai jis, pavarde Gerichas, mirė, K. Donelaitis užėmė mokyklos vedėjo vietą. Taip susiklosčius aplinkybėms, K. Donelaitis vedė buvusio mokyklos vedėjo našlę Oną Reginą. Ji buvo Geldapės (dab. Gołdap Lenkijoje) teisėjo duktė, ikisantuokine pavarde Olfant (Ohlfant), greičiausiai vokiečių. Įsikūręs Tolminkiemio klebonu, K. Donelaitis susituokė su Ona Regina. K. Donelaitis kelis kartus mini savo žmoną – visada su pagarba. Vaikų neturėjo. Ji mirė 1795 m. Tolminkiemyje.

TOLMINKIEMIO PARAPIJOS KLEBONAS. Mirus Tolminkiemio klebonui J. F. fon Esenui (Essen), jo vietą užėmė atsikėlęs į Tolminkiemį K. Donelaitis. Jį atsiveždino K. Donelaičio mokslo dienų bičiulis J. F. Šperberis (Sperber), tuo metu dirbęs Tolminkiemio bažnyčios precentoriumi (klebono padėjėju, bažnytinės mokyklos mokytoju, mokinių choro vedėju). Jis buvo dvejis metais anksčiau negu K. Donelaitis baigęs Karaliaučiaus universitetą. Bičiulystę su J. F. Šperberiu K. Donelaitis palaikė ir vėliau.

Tolminkiemis įsikūręs kalvotoje istorinės Nadruvos vietovėje. Tada jau buvo bažnytkaimis, parapijos centras. Vietovardis kilęs iš gyventojų, apie kurį nėra jokių žinių, Tolmino vardo. Tai visiškai lietuviškas, gal prūsiškas, baltišką vardas. Jau XVI a. pabaigoje Tolminkiemyje buvo pastatyta liuteronų bažnyčia. Ji stūksojo ant gražios aukštumėlės, nes, kaip mano daugelis istorikų, archeologų, seniausios krikščioniškos bažnyčios buvo statomos senameldžių alų – gražių medžiais apaugusių kalvų – vietoje.

Kad toji kalva senameldystės laikais galėjo būti šventavietė, rodytų vietovardžiai: upė Rominta (dab. Krasnaja), kurios vardas sietinas galbūt su senameldystės centru Romuva, o pro Tolminkiemio bažnyčios kalvą teka nedidelis Šventainės upelis. Upelio vardas aiškiai sako, kad čia būta šventų vietų.

Tolminkiemyje K. Donelaitis gavo klebonijos ūkį – per 40 ha. Tačiau K. Donelaičiui ūkininkavimas rūpėjo mažiau negu kūrybiniai sumanymai. Tad galima manyti, kad ūkio reikalus tvarkė žmona.

Tolminkiemio parapiją sudarė, K. Donelaičio 1756 m. pateiktais mokyklų duomenimis, du karališkieji dvarai, du palivarkai (dvarų skyriai), du laisvųjų valstiečių kaimai ir trisdešimt trys baudžiauninkų kaimai, taip pat minėta klebonijos žemė³. Po maro ir pirmųjų kolonizacijos bangų lietuvių šioje parapijoje bebuvo apie pusę visų gyventojų, maždaug 1500 iš 3000. Tačiau K. Donelaičio laikais lietuvių kalba parapijoje dar buvo stipri. Vokiečių kalba ten įsigalėjo tik XIX a. viduryje. K. Donelaitis sekmadieniais ir šventadieniais bažnyčioje apeigas atlikinėjo ir pamokslus sakė dviem kalbomis: priešpiet vokiečių, popiet lietuvių. Bažnytinės knygas ir kitus raštus rašė valstybine vokiečių kalba. Mes nežinome, kaip dažnai kur išvykdavo, bet, be abejo, aplankydavo ir gimines, ir profesijos bei kitokius bičiulius. Septynerių metų karo (1756–1763) laikotarpiu, kai 1757 m. Rusijos kariuomenė užėmė Karaliaučių, net Berlyną, K. Donelaitis su žmona, pasitraukę nuo fronto pavojų, apie mėnesį išbuvo Romintos girioje. Kunigo pareigas (pamaldų laikymą, vaikų krikštijimą ir kt.) ėjo miške, medžiotojų namelyje. Kare dalyvavo nemažai parapijiečių, buvo žuvusių ir patekusių į rusų nelaisvę. Rusijos kariuomenei pasitraukus iš Prūsijos (1762), gyvenimas grįžo į senąją vagą.

Labai gaila, kad nėra nė vieno išlikusio K. Donelaičio sakyto pamokslo. Vizitatorius S. Miuleris

² Donelaitis, K., *Raštai*, red. kom. pirm. K. Korsakas, Vilnius, 1977, p. 426.

³ *Ibid.*, p. 565–566.

(Müller), lankęsis Tolminkiemyje 1774 m., pažymėjo, kad K. Donelaitis „pamokslus sako vokiškai ir lietuviškai, pastaruosius su labai dideliu meistriškumu“⁴. Kodėl lietuviški pamokslai sakomi meistriškiau? Greičiausiai todėl, kad j lietuviškus pamokslus klebonas įterpdavo ištraukas iš savo kūrybos. Kad kai kurios, pvz., *Metų* didaktinės vietos skirtos klausančiai auditorijai, matyti ir iš kūrinio teksto: „Pavasario linksmybių“ 628 eilutė skamba taip: „Moters, jūs nenaudėlės! tai jums parašyta.“ Kur kitur, girdint toms „nenaudėlėms“, galėjo K. Donelaitis taip pasakyti, pacitavęs priekaištavimus tinginėms verpėjoms, jeigu ne bažnyčioje per pamokslą?

K. Donelaičiui klebonaujant, Tolminkiemyje buvo nemažai statoma. Jam teko daug kuo rūpintis ir visur dalyvauti. 1756 m. senosios vietoje pastatyta nauja mūrinė bažnyčia, 1760 m. po gaisro pastatyta nauja mokykla, apie 1764 m. kapitališkai rekonstruota klebonija. Negavę įstatymu numatytos valdžios paramos, K. Donelaitis su žmona iš savo santaupų pastatė bažnyčios kalvos papėdėje klebonų našlių namą. Tai buvo reikalinga, nes mirus klebonui klebonijos patalpas reikėdavo užleisti naujam parapijos vadovui. Tame name po K. Donelaičio mirties ir įsikūrė Ona Regina, pergyvenusi savo vyrą penkiolika metų (mirė 1795 m.).

K. Donelaičio laikais Prūsijos Karalystėje buvo vykdoma žemės reforma, vadinama separacija. Jos tikslas buvo atskirti dvaro žemes nuo kaimo bendruomenės ir bažnyčios žemių, išsidalyti bendras ganyklas, sudaryti naujus, agronominiu požiūriu racionalesnius ūkininkavimo komplektus netoli nuo sodybų. Į reformos propagavimą buvo įtrauktas ir K. Donelaitis, nes valdžia žinojo, kad jis yra kūrybingas žmogus ir puikiai moka lietuvių kalbą. Valdžios užsakymu Tolminkiemio klebonas išvertė iš vokiečių kalbos vadinamąją *Brošiūrą apie separacijos naudą*, išleistą Karaliaučiuje 1769 m. Tikras brošiūros pavadinimas nežinomas, nes išlikęs egzempliorius yra defektinis. Greičiausiai ji vadinosi *Gromata* ir t. t. Joje daugiausia rašoma apie ganyklų padalijimą į kiekvienam valstiečiui priklausančius atskirus sklypus bei jų naudojimą. K. Donelaitis laikomas Prūsijos karaliaus Frydricho II Didžiojo įsako dėl bendrųjų ganyklų panaikinimo (1769) vertėju, bet spaudinys nesurastas.

Versdamas šiuos oficialius raštus, K. Donelaitis nenujautė, kas jo laukia, kai separacijos reformos ateis į jo parapiją. 1775 m., kaip rašo pats K. Donelaitis, prasidėjo nepaprastas triukšmas dėl Tolminkiemio žemių separacijos. Konfliktas kilo tarp Tolminkiemio karališkojo dvaro valdytojo minėto P. Ruigio sūnaus Teofilio Ruigio ir K. Donelaičio. T. Ruigys pareikalavo, remdamasis valdžios įsakymais, vykdyti Tolminkiemio valsčiuje dvaro, bažnyčios ir valstiečių žemių separaciją. Donelaičiui bylinėjimasis su T. Ruigiu kainavo daug sveikatos. K. Donelaitis buvo įsitikinęs, kad T. Ruigys ir jį palaikantys (ar net paperkami) valdininkai nori bažnyčiai ir kaimiečiams palikti mažiau ir prastesnės žemės, tiesiog atimti bendrąją ganyklą. „Visas Acheronas [pragaras] sujudo, ir Belzebubas, vyriausias velnias, šiam žaidimui pirmininkavo“, – rašė K. Donelaitis *Žiniose*⁵. Ginčas savo kulminaciją pasiekė 1775–1778 m. Buvo sudarytos komisijos, matuojama žemė. K. Donelaitis, priešindamasis T. Ruigio brukamoms sąlygoms, parašė apie dešimt raštų Gumbinės, Įsruties ir Karaliaučiaus valdžios įstaigoms, pasiekdamas net karaliaus ministrus Berlyne. K. Donelaitis norėjo, kad separacija jo valsčiuje nebūtų daroma, nes jis senas ir nepajėgsias jos įgyvendinti. Ši byla labai apkartino paskutiniuosius penkerius K. Donelaičio gyvenimo metus, pareikalavo daug nervų, jaudinimosi. Iki pat gyvenimo pabaigos slėgė nežinia. Karaliaus sprendimas vykdyti separaciją Tolminkiemio valsčiuje, išsiųstas 1780 m. vasario 17 d., Tolminkiemio klebono nebepasiekė – jis mirė 1780 m. vasario 18 d. Po jo mirties dar dešimt metų bažnyčia ir dvaras ginčijosi, kol 1790 m. buvo surastas kompromisas. Amtmonas (dvaro valdytojas) T. Ruigys tada irgi jau buvo miręs (1780 m. kovo 15 d.).

Klebonas ir poetas Kristijonas Donelaitis buvo palaidotas Tolminkiemio bažnyčioje netoli altoriaus.

Asmenybės bruožai: „Iš prigimties buvau gyvo temperamento“

Taip save apibūdino K. Donelaitis *Žiniose*⁶. Temperamentas, galbūt sangviniškas, matyti bylos su T.

⁴ *Ibid.*, p. 572.

⁵ *Ibid.*, p. 433.

⁶ *Ibid.*, p. 431.

Ruigiu dokumentuose ir kūryboje, kurių emocinė amplitudė itin plati. Galėtume pasakyti, kad K. Donelaitis buvo vienas iš tų jautrių žmonių, kurie gyvenime ieškojo teisybės. Jis buvo aukštos moralės, atviras ir garbingas. Smerkė tuos kunigus, kurie praėjusiame amžiuje Tolminkiemio klebonijoje, praturtėję, po pamaldų šokdavę ir lošdavę kortomis iš pinigų, ir apskritai tuos, kurie „elgėsi ištvirkėliškai ir papiktinančiai“. Tolminkiemio kleboniją, kad ir retokai, aplankydavo jo draugai konfratrai – kitų parapijų klebonai. Poetui tai būdavo „paguoda“. Sykį, apsilankius Tolminkiemyje K. Donelaičio bičiuliams – kaimyninės Valtarkiemio parapijos klebonui J. H. Kempferiui, Narkyčių (dab. Meždurečje) klebonui K. F. Jordanui ir jo sūnui, viešnčiam pas tėvus, J. G. Jordanui, kuris buvo Karaliaučiaus mokslo draugijos narys ir tuo metu dirbo precentoriumi Įsrutyje⁷, kaip rodo K. Donelaičio laiškas, rašytas J. G. Jordanui į Įsrutį 1777 m. rugpjūčio 16 d., Tolminkiemio klebonijoje skambėjo fortepijono ar klavesino garsai, *Metų* eilės, skaitomos paties autoriaus. Tas laiškas parašytas vokiečių kalba. Kiek anksčiau, kaip spėjama, tų pačių metų birželio mėnesio 10 d. datuotame lietuviškame laiške J. G. Jordanui K. Donelaitis prašo parašyti, „kaip jūsų lakštingala dainavo šįmet! Kaip mūsų dainavo jau andai tau rašiau. Aš ją tikt vienąsyk girdėjau krūmuose besilinksminant. Ale neišmaniau tikrai, ką ji Jurgučiu liepė. Rasi šįmet nereikėjo budint ir ragint“⁸. Taigi K. Donelaičio klebonija Tolminkiemyje, kaip drąsiai galima teigti turint šiuos pavyzdžius, tapo tikru lietuviybės, kultūros židiniu, kuriame buvo diskutuojama literatūros, tautosakos, muzikos klausimais, pats šeimininkas dainuodavo ir muzikuodavo, gėrimasi Nadruvos krašto gamtos grožybėmis. L. Rėza pirmojo *Metų* leidimo (1818) pratarmėje rašo, kad K. Donelaitis, kaip nedaugelis poetų, yra kūręs savo tekstams muziką. Mini keturias tokias kompozicijas, kurias „jis guviai ir subtiliai atlikdavo apsilankiusiems savo bičiuliams“. Kompozicijų pavadinimai buvo tokie: „Dovydo ir Jonatano draugystė“, „Pirmųjų žmonių šeimininkavimas“, „Laimė ir nelaimė“ ir „Viltis“⁹. Kūrinių temos, kaip matome, biblinės ir filosofinės-moralinės. J. G. Jordanas, pirmą kartą apsilankęs pas K. Donelaitį, tas kompozicijas neblogai perskaitė ir gerai suprato. Iš to reikia spręsti, kad kūrinių tekstai buvo lietuviški¹⁰.

Tolminkiemyje K. Donelaitis ne tik atsidėjo grožinei kūrybai, bet taip pat mokliškai įkvėptai meistravo. Amžininkams jis pirmiausia buvo žinomas kaip „mechanikas“. L. Rėza pirmojo *Metų* leidimo pratarmėje rašo, kad K. Donelaitis „savo mėgstamais užsiėmimais pasirinko praktinę mechaniką, optiką ir fiziką“, buvo įgudęs šlifuoti optinius stiklus, darė barometrus bei termometrus, mikroskopą, padirbo savo rankomis neseniai išrastą fortepijoną, du ar tris klavesinus. Šiuos darbus K. Donelaitis labai mėgo.

Ar rodė juos būrams? Tikriausiai, nes tokius dalykus slėpti nebuvo nė menkiausio reikalo. Ką matė K. Donelaitis per savo optinius prietaisus? Turbūt atsakymą į tą klausimą duoda jo *Metų* eilutės „Žiemos rūpesčiuose“, kuriomis kreipiamasi į Dievą („Tėtu“):

Mes, glūpi daiktai, n'išmanom tavo davadą;
Ir tavo mislys neigi bedugniai mums pasirodo,
Kad mes kartais per giliai pasidrašinę žiūrim.¹¹

Čia matyti K. Donelaičio moksliniai-eksperimentiniai ieškojimai, kurie jį sietų su Šviečiamąja epocha.

Iš minėtos L. Rėzos pratarmės *Metams* sužinome, kad laisvalaikį, malonų poilsį K. Donelaičiui teikė sodas, „kurį prisodino rinktinių vaismedžių“. Ir senas būdamas mėgo sode skiepyti, sodinti. L. Rėza cituoja mums nežinomą K. Donelaičio laišką, kuriame jis lotyniškai rašė, kad „reikia palikti ką nors

⁷ Biržiška, V., *Aleksandrynas: senųjų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m., biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 2: XVIII–XIX amžiai, Chicago, 1963, p. 188.

⁸ Donelaitis, K., *Raštai*, p. 272.

⁹ *Ibid.*, p. 276.

¹⁰ *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija*, par. Leonas Gineitis, Vilnius, 1988, p. 103.

¹¹ Donelaitis, K., *METAi ir pasakėčios*, red. V. Vitkauskas, Vilnius, 2000, p. 134.

ainiams“.

K. Donelaičio taikų, nors gal ir karštą charakterį liudija ir kiti mums žinomi teksteliai. Prie lietuviško laiško J. G. Jordanui K. Donelaitis pridėjo tokį priedašą:

Bėk mano Zėligmons! skubriai su gromata mano,
Ir iš Įsruties parnešk man gromatą kitą.

O adresatui neužmiršta priminti labai mandagiai: „Priimk šį mano paslą meilingai ir pamylėk jį mano vardan“¹². Zėligmonas (F. Seligmann) – Tolminkiemio tarpininkas.

Yra ir kitų K. Donelaičio idealistinio humaniško nusiteikimo liudijimų. Jie lyg kokie priesakai, maksimos. Bažnytinėse knygose, kurias vedė K. Donelaitis, randame tokį įrašą vokiečių kalba (jie sąlygiškai vadinami pirmaisiais vertimų žodžiais):

Kiekvienam daryti gera
Savo darbu ir žodžiu,
Visad elgtis taip, kaip dera,
Ir teisingas būt geidžiu.
Nekerštauti niekada,
Gyvo padaro gailėti,
Dievą, žmones jo mylėti –
Mano priedermė šventa.¹³

(Vertė A. Churginas)

Tai altruistinis įžadas. Bet nereikia to suabsoliotinti. K. Donelaitis labai priešiška buvo nusistatęs prieš Švietimo epochoje iš Vakarų Europos į visas šalis plintantį ateizmą. Pasirodo, jam nebuvo jokia paslaptis ateistiniai raštai, ypač gausūs Anglijoje ir Prancūzijoje. Tai liudija K. Donelaičio eiliuotas įrašas *Žiniose*:

Tamsybių dievas, štai gudrus šėtonas dailiai
Įteigti sugeba abejones vien kvailiui,
O šis tuoj į knygą šį šlamštą brukti ima –
Gerų žmonių kančioms ir savo prakeikimui.
Triumfuoja pragaras dėl šių žmonių kančių.
Dėl žemės žūstančių tikėjimo vilčių:
Leidėjo leidžiamas rašytas maras štai
Visam pasaulyje pasklinda kaip nuodai.

(Vertė J. Graičiūnas)

Bedievystę K. Donelaitis smerkė savo kūryboje. O šiuo įrašu jis stoja ne apskritai prieš bedievystę, o labai konkrečiai prieš švietėjų ateizmą.

K. Donelaitis labai saugojo bičiulystę su tauriais žmonėmis. Savo svečius, jį aplankančius Tolminkiemyje, priimdavo labai širdingai. Reikia manyti, buvo ne tik kalbama „aukštomis temomis“, bet ir gražiai lietuviškai pasivaišinama. Ona Regina patiekdavo ne tik „dešrų ir lašinių su kumpiais irgi su sūriais“, bet ir didelių obuolių, grybukų ir riešutėlių...

Su žmona K. Donelaitis sugyveno gerai. Vyro rūpestingumą rodo pastatytas našlių namas. Kartu su žmona jie ne kartą būdavo žymesnių asmenų kūdikių krikštėviais.

K. Donelaičio sveikata buvo ne per stipriausia. *Žiniose* rašė: „Praėjus keleriems metams po mano vedybų, pradėjau rūpintis našlių namais, nes dėl savo įtempto darbo studijų metais buvau tapęs

¹² Donelaitis, K., *Raštai*, p. 272.

¹³ Visi K. Donelaičio tekstai, atskirai nenurodant, cituojami iš: Donelaitis, K., *Raštai*.

hipochondriku, ilgo amžiaus tikėtis negalėjau.”¹⁴ Hipochondrija yra perdėtas rūpinimasis savo sveikata. K. Donelaitis čia turbūt norėjo tik pasakyti, kad nesijaučia esąs stiprios sveikatos.

Poetas buvo nusistatęs prieš ponus, kurie skriaudė valstiečius. Minėtame vokiškame laiške J. G. Jordanui jis įterpė, lyg maskuodamasis, tokią lietuvišką frazę: „Juk žinai, kaip dabar reikia, kad tarp ponų kalbi ar ką sakai, – reikia saugotis.”¹⁵ Porą kartų pakartojo seną dar M. Liuterio laikų lotynišką trieilį:

Laiminga parapija, kur nėra karaliaus kelio;
Laimingesnė ta, kur nėra karaliaus dvaro;
Laimingiausia toji, kur nėra jokio pono.

Bet Tolminkiemio parapijoje buvo ir karaliaus dvaras, ir jo valdytojas ponas.

Lietuvių kultūrą tautinė idėja lydi nuo Renesanso laikų. Į ją labai svarių indėlių įsilieja ir K. Donelaičio asmenybė bei kūryba. Lietuvininkų poeto tautiškumas yra savitas: lietuviškumas jam ne politinė, net ne etnografinė (elementų yra), bet moralinė kategorija: lietuvis privalo dorai, teisingai, arba, kaip sako K. Donelaitis, viežlybai elgtis, sąžiningai dirbti, nevagiliauti, gerbti senuosius papročius, mylėti Dievą. Žiūrint iš lietuvių tautos likimo perspektyvos, K. Donelaičio lietuviškumas yra tragiškas (jis tai nujautė). Vėliau – XIX–XX a. – dauguma lietuvių tame lietuviškame krašte suvokietėjo. K. Donelaičio lietuviškumą įrodo daug kas. Tautinis kodas slypi ir K. Donelaičio hegzametre. Kai rašė eiles vokiškai, rinkdavosi silabotoninę eilėdarą, o kai lietuviškai – vien tik hegzametą. Kodėl? Todėl, kad lietuvių kalba, turinti ilguosius ir trumpuosius balsius bei skiemenis, buvo analogiška senajai graikų ir lotynų kalbai. Vadinasi, pati kalbos prigimtis reikalavo antikinės eilėdaros. Rašyti lietuviškais hegzametrais reiškė lygiuotis į aukščiausias poezijos viršūnes.

K. Donelaičio lietuviškumas buvo jo širdies dalykas, bet drauge ir sąmoningas nusistatymas. K. Donelaičio vadovaujamoje Tolminkiemio parapijoje tuomet didesnę dalį gyventojų sudarė kalbantys vokiškai, prancūziškai. Jeigu jis būtų „objektyvus“ gyvenimo vaizduotojas, tai *Metuose* mes rastume tarp veikiančių personažų ne tik lietuvininkus būrus, bet ir kitataučius, vokiečius ar naujuosius kolonistus. Bet to nėra. Kitataučiai valstiečiai *Metuose* nevaizduojami, jie tik minimi ir dažniausiai kaip neigiama priešprieša lietuvininkams. Jų adresu siunčiamos replikos, atspindinčios tautinių santykių įtampą Mažojoje Lietuvoje. *Metų* viežlybas personažas Selmas ilgisi „lietuviškų gadynėlių“, kai dar lietuviai „vokiškai kalbėt nemokėjo“. *Metuose* tautinis orumas trykšta įvairiausiomis detalėmis. Mylima lakštingala – paprasta kaip lietuvė būrė. Būras Lauras sako, kad lietuviški „pilosopai“ yra „kytrūs“. Seniūnas Pričkus „Vasaros darbuose“ sveikina tik lietuviškai kalbančius baudžiauninkus. Giriami lietuviški valgiai ir drabužiai. „Provokuojantis“ pats Vyžlaukio pavadinimas. Tokio valsčiaus Mažojoje Lietuvoje nebuvo. O *Metų* Vyžlaukis – tai scena, kurioje veikia vaizduojami personažai ir pats pasakotojas – naratorius. K. Donelaitis tokiu pavadinimu polemizuoja su tais, kurie, kaip rodo XVIII a. pirmos pusės Mažosios Lietuvos tautosaka, „lietuvininką per vyžą laiko“. K. Donelaitis nepaisė ir Prūsijos karaliaus Frydricho Vilhelmo I 1724 m. įsako, draudžiančio avėti vyžomis. Neleidžiama eiti su vyžomis į baudžiąvą ir bažnyčią, o jeigu kas su vyžomis į miestą ateitų, tas „tur ant subinės plaktas būti“¹⁶. Tuo tarpu K. Donelaičiui vyžos buvo lietuviško tradiciškumo, dorumo, ištikimybės protėviams požymis. *Metų* teigiamas personažas būras Krizas yra minimas ir juodraštiniam poemos fragmente „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbę“. Ten jis turi pavardę ar pravardę Didvyžis, taigi solidus būras.

K. Donelaitis siekė, kad visi, kurie parapijose sakys lietuviškus pamokslus, gerai mokėtų lietuvių kalbą. Jis rašė nežinomam įpėdiniui Tolminkiemio parapijoje savo *Žiniose*: „Mano įpėdini! Tegul tavo sūnūs, jeigu jų turėsi ir norėsi paskirti teologijai, laiku išmoksta gerai lietuviškai, kad galėtų tinkamai

¹⁴ Donelaitis, K., *Raštai*, p. 429.

¹⁵ *Ibid.*, p. 277.

¹⁶ *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams*, sud. P. Pakarklis, red. K. Jablonskis, Vilnius, 1960, p. 65.

vadovauti parapijai lietuvių kalba.”¹⁷ Kalbos taisyklingumą K. Donelaitis pabrėžė viename laiške, kurio turime tik fragmentą. Jis rašo (vok. k.):

Aš prašau kiekvieną, kuris ateityje nori tarnauti Dievo bažnyčiai Lietuvoje, tvirtai įsisąmoninti, kad lietuviai iš tikrųjų turi neprastą skonį ir kad menkiausią konstrukcijos ar kirčiavimo ydą tuojau pajaučia. Aš turiu pavyzdžių iš patyrimo. Vienas žymus žmogus, puikiai mokąs lietuviškai, kartą man pasakė: „Aš esu girdėjęs pamokslą, kurio žodžiai visi buvo lietuviški, bet aš nesupratau, ką ten sakė.”¹⁸

Principingas lietuviškas nusistatymas matyti K. Donelaičio vokiškame laiške J. G. Jordanui. Šis tuo metu dirbo toliau nuo lietuviškų Rytų Prūsijos teritorijų – Kilyse (Kilgiuose). K. Donelaitis prašo adresato „neužmiršti lietuvių kalbos vokiškame krašte; taip pat jokio paaukštinimo vokiškame krašte nepriimti”. (Kad nereikėtų pasilikti ten dėl geros tarnybos.) Ir įrašo žodžius, kurie skamba kaip imperatyvas: „Gerų lietuvių šiais laikais reta.”¹⁹

Pirmą trumpą nekrologą K. Donelaičiui įrašė į Tolminkiemio parapijos mirimų knygą precentorius K. V. Šulcas (Schultz). Jis pagarbiai atsiliepė apie K. Donelaičio gabumus ir humaniškumą, tačiau poetinės kūrybos tiesiogiai neminėjo. Įrašo pabaigą, kur kalbama apie kažkokius konfliktus su vyresnybe, kažkas išskuto, turinio atkurti nebebuvo galima. Matyt, tai užkliuvo mirusio Tolminkiemio klebono nedraugams. K. V. Šulcas rašė:

1780 m, vasario 18 d.: Kristijonas Donalicijus, išbuvęs 37 metus šios parapijos klebonu, eidamas 67 savo amžiaus metus, mirė dėl visiško nusilpimo. Jis buvo puikus mechanikas, padaręs 3 gražius pianinus ir fortepiloną, taip pat mikroskopą ir daug visokių kitokių dalykų ir kartu sąžiningas žmogus. Ne pagal šio pasaulio madą, bet ištikimas draugas ir per 9 metus, kai aš buvau su juo kartu, nesu nė sykiu su juo susikivirčijęs, bet mes gyvenome kaip Dovydas ir Jonatanas [minima tokio pat pavadinimo Donelaičio muzikinė kompozicija]. Be to, sąžiningas neiškreipto krikščioniško mokslo gerbėjas ir mylėtojas. Dievas telaimina jo kapą ir teleidžia man prieš savo sostą kada nors susitikti su juo. Jis gimė Lazdynėliuose [...] tikrų lietuvių laisvųjų valstiečių šeimoje, todėl jis ir ta kalba daug mokė [kūrė? – F. O. Tecnerio pastaba] ir tikrai grynai ja kalbėjo.²⁰

Gali būti, kad K. V. Šulcas, rašydamas „mokė” (vok. *predigte*), turėjo galvoje ir K. Donelaičio lietuvišką poeziją, kartkartėmis paskaitomą bažnyčioje iš sakyklos. Bet labiausiai įsidėmėti turime precentoriaus mintį, kad K. Donelaitis buvo žmogus „ne pagal šio pasaulio madą”, nepasidavė kasdienio gyvenimo menkystei.

Literatūrinis palikimas

Į lietuvių literatūros istoriją kaip pirmasis grožinės kūrybos klasikas K. Donelaitis atėjo su poema *Metai*. Neabejojama, kad prieš tai jis parašė šešias pasakėčias. Pasakėčios žanras jo netenkino, todėl ėmėsi kur kas didesnes galimybes teikiančios epinės kūrybos – užsimojo kurti poemą. Pakeliui buvo parašytas eiliuotas pasakojimas „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbę” (222 eil.) ir išlikęs fragmentas, kurį dabar lietuviškai vadiname „Tęsinium” (29 eil.). „Pričkaus pasaka” ir „Tęsinys” buvo perredaguoti ir panaudoti *Metuose*, todėl jie savarankiškai nebeegzistuoja ir tėra tik mus pasiekę poeto kūrybinės laboratorijos eksperimentai. Tokių fragmentų, reikia manyti, buvo ir daugiau. Jie mums nežinomi.

¹⁷ Donelaitis, K., *Raštai*, p. 535.

¹⁸ *Ibid.*, p. 87.

¹⁹ *Ibid.*, p. 277.

²⁰ *Ibid.*, p. 573.

Viską, ką K. Donelaitis eiliavo lietuviškai, rašė hegzametru. Tokių eilučių yra 3522, priskaičiuojant ir eiliuotus prierašus laiškuose. Vokiškų eilučių žinome 36. Jos visos sueiliuotos silabotonine eilėdara, įprastine to meto vokiečių poezijoje.

Prūsijos literatūros istorikas G. Ch. Pisanskis (1725–1790) savo *Prūsijos literatūros istorijos apmatuose* pateikia unikalią žinią, kad K. Donelaitis „659 eilučių nerimuoto hegzometro eilėraščiu, paskui išverstu ir į vokiečių kalbą, apdainavo keturis metų laikus, šiuo savo darbu pelnęs didelį lietuvių kalbos ir poezijos žinovų pritarimą“²¹. Iš to daroma pagrįsta išvada, kad K. Donelaitis galbūt 1757 m. atvežė į Karaliaučių siauresnį *Metų* variantą, be abejo, be bendro pavadinimo, kurį rengėsi skelbti dviem kalbomis. Galėjo tai būti keturių metų laikų gamtovaizdžiai, nes apdainuoti metų laikus tada buvo madinga. Tokį spėjimą lyg remia galutiniame *Metų* poemos variante esančių gamtovaizdžių kiekybinė apimtis: panašiai tiek eilučių gautume, sudėję gamtovaizdžius iš visų keturių *Metų* dalių. Taigi be *Pričkaus pasakos* ir *Tęsinio*, dar turime ir nežinomą G. Ch. Pisanskio paminėtą „eilėraščių“ (659 eil.), įeinantį į *Metų* kūrybinės laboratorijos tekstų sąrašą.

Išlikusią grožinę K. Donelaičio kūrybą sudaro: 1) šešios pasakėčios – „Lapės ir gandro česnis“, „Kūdikis jomarkininks“, „Šuo Didgalvis“, „Pasaka apie šūdvalį“, „Vilks provininks“ ir „Aužuols gyrypelnys“; 2) ankstyvieji *Metų* fragmentai – „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbę“ ir „Tęsinys“; 3) poema *Metai*; 4) trys eilėraščiai vokiečių kalba – „Tamsybių dievas“, įrašytas *Žiniose* 1774 ar 1775 m., „Kiekvienam daryti gera“, įrašytas krikšto metrikų knygoje 1774 m., ir „O greit slenką laikai“ – ištrauka iš autoriaus eiliuoto laiško pusbroliui Georgui Albrechtui Donelaičiui (Donalitus), guodžianti adresatą dėl žmonos mirties; tekstą paskelbė L. Rėza pirmajame *Metų* leidime (1818).

Kūrinys „O greit slenką laikai“ sukurtas kaip antitezė tarp pesimizmo ir optimizmo. Graikų filosofas Herakleitas buvo pesimistas: matydamas žmonių gyvenimo laikinumą, jis verkdamas, todėl atsirado legenda apie „ašarojantį Herakleitą“. Toks yra ir K. Donelaičio eilių Herakleitas. Jo pesimizmui priešinamas pavasario džiaugsmą reiškiančios dievaitės Floros paveikslas. Galbūt K. Donelaitis buvo paminėjęs ir graikų filosofą Demokritą, kuris juokdavosi iš žmonių, nes jų reikalai jam atrodė niekingi, juokingi. Legenda jį vadina „besijuokiančiu Demokritu“. Taigi jis optimistas. K. Donelaitis mini filosofines Demokrito ir Herakleito kategorijas „Niekas“ ir „Viskas“. Tai nebūtis, arba „Niekas“, ir būtis, arba „Viskas“. „Niekas“ – tuštuma, kurioje egzistuoja „Viskas“. Laiško prasmė – optimistiškai paguosti liūdintį giminaitį. Laiko slinkties sąvoka taip pat iš šių filosofų mąstymų. Laiškas rodo, kad K. Donelaitis buvo giliai susipažinęs ne tik su romėnų, bet ir su graikų literatūra bei filosofija ir rėmėsi jos svarbiausiais teiginiais²². Prasmę atskleidžia šios eiliuoto laiško eilutės:

O greit slenką laikai, jūs valandos sparnuotos!

Štai, dvidešimtmeti, akimirka tapai!

Jau tavo Niekas ten ir Viskas myrio plotuos, –

Jau veltui meilė šauks sugrįžt, ką mylėjai.

[...]

Gegužis jau draug su pavasariu atvyko,

Ir šventiniu visur jis rodės drabužiu;

Ir nešė paskui jį Flora gėlių vainiką,

Balzamą skleisdama viršum laukų gražių.

[...]

Argi žmogus vien tur apverkt skriaudas patirtas

Ir be drąsos, vilties tik dirbti amžinai?

O ne! Pasaulis jam būt rojumi paskirtas,

Bet ne kaip Heraklitui vis ašarot liūdnei.²³

(Vertė J. Graičiūnas)

²¹ *Lietuvių literatūros istoriografijos chrestomatija*, p. 59.

²² Dilytė, D., „„Kytras pilosopas“ Kristijonas Donelaitis“, in: *Literatūra*, 2000, t. 38 (1), p. 91–98.

²³ Donelaitis, K., *Raštai*, p. 265.

Kitas K. Donelaičio rašytinis palikimas jau nebeprisiklauso grožinei kūrybai: 1) minėtoji *Brošiūra apie separacijos naudą*, vertimas, išleistas Karaliaučiuje 1769 m.; 2) du laišakai J. G. Jordanui, vienas lietuviškas, kitas vokiškas, parašyti 1777 m.; 3) autobiografinio pobūdžio *Žinios*, rašytos vokiečių kalba 1773–1779 m. ir adresuotos nežinomam būsimajam Tolminkiemio klebonui; 4) bylos su T. Ruigiu dėl žemių separacijos dokumentai vokiečių kalba, apima 1775–1778 m.; 5) pastabos krikšto metrikų knygoje (1743–1779) vokiečių kalba, padarytos peržiūrint šias knygas 1773–1774 m.; 6) pluoštelis įvairių raštų daugiausia bažnyčios vidaus gyvenimo reikalais, bet išliko taip pat raštas dėl klebonų našlių namo statybos, Tolminkiemio parapijos kaimo mokyklų sąrašas, dokumentas apie Tolminkiemio bažnyčios perstatymą, įmūrytas jos bokšte²⁴.

Lietuvoje šiuo metu saugomi penki K. Donelaičio autografi: „Pavasario linksmybės“, „Vasaros darbai“, abu laišakai J. G. Jordanui ir „Tęsinys“ su priedu apie būtinumą kunigams, dirbantiems lietuviškose parapijose, gerai išmokti lietuvių kalbą.

Pasakėčios

Kūrybinį kelią K. Donelaitis pradėjo pasakėčiomis, galbūt apie 1750 m. Pasakėčios žanras atsirado Antikos laikais. Pradininku laikomas legendinis graikas Ezopas (VI a. pr. Kr.), o žymiausias romėnų pasakėtininkas buvo Fedras, kūręs I a. ir naudojęs Ezopo motyvus.

Pasakėčios žanras išpopuliarėjo XVI–XIX a. XVIII a. viduryje augo vokiečių literatų susidomėjimas pasakėčiomis. K. Donelaitį galėjo skatinti išmėginti šį žanrą M. Liuterio (XVI a.) ir populiaraus XVIII a. rašytojo Ch. F. Gelerto vokiški pavyzdžiai. Kaip buvo įprasta, K. Donelaitis motyvus ėmė iš gausios ezopinės tradicijos. Lietuvių literatūroje iki K. Donelaičio niekas nebuvo rašęs originalių pasakėčių, nors šis tas jau buvo daroma. Karaliaučiuje 1706 m. išėjo knygelė, vokiškai pavadinta *Ezopo pasakėčios*, kurioje vertėjas J. Šulcas, kunigas, paskelbė dešimt proza verstų Ezopo pasakėčių. Planavo tokių rinkinelių išleisti daugiau, tačiau 1710 m. mirė. Buvo verčiamos Ch. F. Gelerto pasakėčios. A. F. Šimelpenigiui, kaip minėjome, priskiriamas pasakėčios „Musės ir uodo smertis“ vertimas, K. G. Milkus laisvai išvertė pasakėčią „Kalikas“, bet jau vėliau.

K. Donelaičio pasakėčių alegorinės figūros labai lietuviškos, drauge ir ezopinės: lapė, gandras, šuo, avelė, šūdvalis, vilkas, ožkaitė, ažuolas, nendrė. Dauguma alegorijų tradicinės: lapė klastinga, vilkas plėšrus, ažuolas pasipūtęs, bet labai savitos lietuviškos figūros gandras ir šūdvalis.

„LAPĖS IR GANDRO ČESNIS“. Siužetas artimas Fedrui. Veiksmas vyksta lietuviškame kaime. Gandras turi ūkį, berną, o lapė yra jo klastinga kaimynė. Pasikvietusi gandrą svečiuosna, jį vaišina kruopomis ir įpuvusiais kaulais. Gandras klastą suprato. Kai bėdos prispausta lapė atėjo pas gandrą prašyti kokio kąsnelio, tas, ištiesęs ilgąjį snapą „Iš geros širdies išvėmė rupuizę vieną“. Personažų mandagumas labai autentiškas – lietuviškas, bet nenuoširdus. Moralas užima trečdalį visos pasakėčios. Tai rodo didaktinį autoriaus polinkį moralizuoti, pamokslauti. Moralas atitrūksta nuo vaizdinės dalies: poetas ne tik pasmerkia pavyduolius, kaip reikalavo alegorijos, bet netikėtai pasuka kalbą apie blogą ponų elgesį: klastūnų yra ne tik tarp būrų, jų dar daugiau ponų dvaruose, kur nedorėliai pasalomis „vargdienį lupa“. Emocingos paskutinės eilutės, kviečiančios gentainius gyventi broliškoje meilėje:

Eikš, mano miels gentie, mano išrinktasis broleli!

Eikš, mylėkivos taip, kaipo mylėdavos broliai!

„RUDIKIS JOMARKININKS“. Aprašyti šuns Rudikio nuotykių Mažosios Lietuvos miestelio turguje. Panašių šunų Rudžių žinoma ir lietuvių tautosakoje. Rudikis mano, kad viskas, kas yra turguje, padėta jam ir viską galima imti dovanai. Turgaus vaizdas labai spalvingas: prekiauja kromininkai ir kupčiai audeklais, kurdėmis, kepiniais, mėsa. Rudikis viską ima, nes jaučiasi „kaip svečias koks į česnį

²⁴ *Ibid.*, p. 545–566.

viežlybai kviestas“. Rudikiui visi kuo nors uždrožia, o mėsininkas jam „nukirto uodegą visą“. Lyg būtų galima šypsotis, bet staiga autoriui pakyla pyktis ir jis grasina vagims, tinginiams ir valkatoms budeliu ir kartuvėmis, kaip ir buvo skelbiama valdžios „gromatose“. Moralą galima sieti ir su septintuoju Dievo įsakymu: „Nevok!“:

Ale žmogus smarkus, kitiems iškadą darydams,
Ans razbaininks, ans klastorius budelio vertas,
Toks žmogus, sakau, nupelno grieką ir galges.

Prūsijos valstybėje vagys tada buvo kariami. Tačiau – o tai būdinga K. Donelaičio būdai – autorius tuoj pat apimsta ir savo ilgą moralą, lygų trečdaliui alegorinės dalies, baigia tik pabarimu:

Eik, tinginy, eik dirbt, pelnykis viežlybai duoną
Ir, ką pats pelnei, laikyk per savo dalyką.

„ŠUO DIDGALVIS“. Siužetas vėl iš Fedro. Pasakėčioje atvirai (alegoriškai) priekaištaujama neteisingam feodaliniam teismui. Imant siužetą iš Antikos, lietuviškoje aplinkoje atsidūrė ir teisėjai liūtai. Suvokime juos kaip valstiečiams svetimus ponus valdininkus. Šį siužetą yra panaudojęs ir M. Liuteris.

Pasalūnas valstiečio Krizo šuo Didgalvis, kuris „nei uršdams neigi belodams, / Ar kaimyns, ar svetims bus, įplėsdavo žmogų“, apskundė nekaltą avį, neva jos tėvas savo vestuvėms skolinosi miežių, ir dabar reikalauja grąžinti skolą. Liudytojais išsirinkęs vilką, lapę ir „vanagą piktą“, kreipėsi į teismą. Teisėjas liūtas privertė nekaltą avelę atiduoti Didgalviui neskolintus miežius. Ji, neturėdama kaip, šaltyje nukirpo savo rūbą – vilnas „Ir užmokėjusi neprietelių narsą nutildė“. Pasakėčia baigiasi trumpu, donelaitiškai graudžiu atodūsiu:

Ak, mano miels žmogau, kentėk, kad skaudulį spaudžia
Ir nuo skrandos tau paskutinį lopą nuplėšia!

Nuskamba būrams daromos socialinės skriaudos motyvas, dominuojantis vėliau parašytuose *Metuose*.

„PASAKA APIE ŠŪDVABALĮ“. Ji, atrodo, nėra ezopinė ir apskritai gerokai prasilenkia su poezijos samprata. Vaizdavimas yra drastiškas ir gali būti pateisintas nebent barokiškais kraštutinumais. Grikvabalis ir kiti kirminai pavasarį kviečia šūdvalalį „į svodbą“. Paukščiai išlėkė ir ėmė dainuoti savo dainas.

Štai ir šūdvalalis pradėjo šūde dainuoti
Ir atsitūpęs po tam papratusį ėdesį kramtė.

Kiti vabalai jį gėdina ir kviečia gardžiai valgyti šakelių pumpurus. Bet šūdvalalis atsisako daryti žmonėms nuostolį ir neteisybę, nes iš mažų dienų stengėsi „viežlybai elgtis“ ir vėl įlenda į savo smarvę. Ilgame morale autorius stoja grikvabalio ir kitų vabalų pusėn ir – vėl nelauktai – apkaltina netikusį žmogų dėl... religinio dviveidiškumo:

Vogdams, atimdams, klastuodams šelmis vis būsi.
Tau niekadosi visi negelbės poteriai tavo,
Kad ir klūpodams, rankas susiėmęs, skaitysi.

Žmogaus-šūdvalalio alegorinis įvaizdis šokiruoja: vienoje pusėje pamaldumo idėja, kitoje – „papratusį ėdesį“ kramtantis vabalas.

„VILKS PROVININKS“. Fabula ezopinė. Ji problematiškai panaši į pasakėčią „Šuo Didgalvis“. Vilkas čia pats „teisėjauja“ ir sudrasko ožkaitę. Dangstosi karaliaus įsakymais lyg koks amtmonas – dvaro valdytojas. Ožkaitė apkaltinama poeto gerai sugalvotais nebūtais dalykais: ji vandenį drumsčia, jos tėvas ir mama su vaikais pievą nuganė, ožkos giriose medžius lupa, daržoves iš daržų vagia, todėl karalius uždraudė jas laikyti ir vilkui liepė tai akylai prižiūrėti.

Taip pasigyres, jįsai tuojaus ožkatę nutvėrė
Ir, ant vietos ūmai sudraskęs, visą suėdė.

Donelaičio moralas ne didaktinis, o pesimistinis: „Taip ant svieta yra.“ Pasakėčioje atsispindi Mažosios Lietuvos istorinės realijos. Vilkas apsimeta vykdamas karaliaus įsakymą naikinti ožkas, nes jos medžius skabo. Iš tikrųjų XVIII a. pradžioje būta valdžios ediktų dėl pakelių medžių apsaugos.

„AUŽUOLS GYRPELNYŠ“. Tai ezopinė pasakėčia, tačiau labai nutolusi tiek nuo žanro kompozicinių kanonų, tiek nuo didaktikos. Ji artimesnė *Metams*, lyg būtų kokia jų įžanga.

Alegorinėje dalyje vaizduojamas jokių oro negandų nebijęs pagyrūnas ažuolas. Kitus medžius jis laiko „per nieką“. Pamatęs nendrę, iš paniekos negali susilaikyti: „tik juokias, tik juokias.“ Bet staiga pakilę vėjai ažuolą nulaužė, o „nendrutė rado malonę“ ir liko augti. Alegorijas paryškina moralas, kuris šioje pasakėčioje yra ilgesnis už vaizduojamąją dalį, sudaro 28 eilutes iš 49. Akivaizdu, kad ažuolas – ponas, o nendrė – būras. Ažuolas apibūdinamas satyriškais epitetais: „šakots didpilvis“, „vis įsiremęs“, „taip pasipūtęs“ ir panašiai. Didpilviai ir įsiremę K. Donelaičio kūryboje būna tik ponai.

Šios pasakėčios ilgasis moralas yra tik formalus. Iš tikrųjų tai didaktikai tolimas socialinių ir moralinių vertybių deklaravimas. Vargdienių skriaudėjai stos prieš Dievo teismą. Kalbama labai pikta:

Tu išputėli pilvots, atsimeyk savo galo!
Tikt dabok, kas bus, kad stipdams rasi rokundą.

O tie, kurie „su lopyta skranda / Vos barščius nedarytus“ valgo, tegu nesigėdi, kad nedorėliai šypsosi.

Tačiau, kaip labai dažnai būna, K. Donelaitis tramdo maištingus jausmus, skelbia tik savigynos būtinumą ir sako, kad prastas ubagas pasilikty kaip nuo Dievo paskirta, visur „gražiai ir mandagiai“ elgtųsi.

Senąjį pasakėčios žanrą K. Donelaitis savaip atnaujino, jį papildydamas aštriais socialiniais ir moraliniais motyvais, kurie vertė išplėsti moralus kone iki savarankiškų svarstymų. Tradicinė racionalistinė didaktika ar satyra K. Donelaičio moraluose pakeista stipriomis emocijomis. Ezopo pasakėčios „Nendrė ir alyvmedis“ (jos motyvas panaudotas „Aužuolui gyrpelniui“) moralas skamba taip: „Pasakėčia rodo, kad tas, kuris nusileidžia aplinkybėms ir jėgai, daugiau laimi už besigrumiančius su didžiūnais.“²⁵ Jame tik pragmatiška didaktika, negrasinama galiūnams perkūnšvaizdžio Dzeuso strėlėmis, kaip Perkūno žaibais K. Donelaičio kūrinyje („Bet kas per aukštai į juodus debesius kopa, / Tam daug syk Perkūns žaibuodams liepia sugrįžti“).

K. Donelaitis atsisakė abstrakčios didaktikos, pavertė savo pasakėčias aktualiais ir emocingais kūriniais apie sunkų būrų gyvenimą. Apskritai pasakėčiose jau yra visos K. Donelaičio stiliaus užuomazgos²⁶.

Kūrybinės laboratorijos fragmentai

K. Donelaičio meniniai sumanymai nebetilpo į mažas formas. Ryškėjo didelio epinio kūrinio – poemos *Metai* – poreikis. Tada ir buvo parašyti, sakytume, juodraštiniai, laboratoriniai fragmentai „Pričkaus pasaka“ ir „Tęsinys“.

²⁵ Ezopas, *Pasakėčios*, iš graikų k. vertė L. Valkūnas, Vilnius, 1965, p. 59.

²⁶ Lebedys. J., *Senoji lietuvių literatūra*, par. J. Girdzijauskas, Vilnius, 1977, p. 315.

„PRIČKAUS PASAKA APIE LIETUVIŠKĄ SVODBĄ“. Terminas „pasaka“ nieko bendra neturi su tautosaka, reiškia tiesiog epinį pasakojimą. Eiliuoto pasakojimo Pričkus – tas pats kaimo seniūnas, kurį rasime *Metuose*, šmėkšteli čia ir kiti būsimieji *Metų* veikėjai: tinginiai Slunkius ir Pelėda, energingasis Enskys, taip pat Krizas, išleidžiantis už vyro savo dukterį. Tai ir yra toji „lietuviška svodba“. Tačiau pats kūrinys neatitinka pavadinimo, nes jame daugiausia vietos užima ne lietuviškų vestuvių, o ponų vaišių aprašymas. Pričkus, jodamas su būrais į baudžiavą, imasi pasakoti senovės „pasaką“ apie Slunkių ir Pelėdą, tačiau jokia senovė nevaizduojama. Slunkius ir Pelėda netgi patys kartu joja ir klausosi Pričkaus kalbėjimo. Išižeidę jie puola kartu su keliais kitais būrais Pričkų mušti, putodami rėkia „užmušt, užmušt“.

„Pricka pasakoje“ šokiruoja didaktikos ir stačiokiško vaizdavimo susipynimas. Rašoma apie vulgarų būrų elgesį prie stalo, apie vokiečių kopūstus, raugintus su srutomis ir panašiai. Visą laiką plūstamasi: maita, nešvankus kvapas, girti kaip kiaulės, bjauriai nusivėmęs, utėlius, nušluosto kruviną snukį ir dar nemandagiau. Kyla muštynės, lietuvininkai susimaišo su kolonistais prancūzais, šveicarais ir zalcbergiečiais:

Čia prancūzai ir papykę šveisteriai maišės,
O ten zalcbergeriai pradėjo rėkdami bėgti.
Bet štai vakmistras bekeikdams jiems pasirodė
Ir, kaip pratęs yr, nupliekdams provą padarė.

„Pričkaus pasakoje“ visi juodi – ir būrai, ir ponai. Šis tekstas nepatenkino K. Donelaičio, todėl jis, smarkiai perredagavęs, sušvelninęs leksiką, pasakojimą vėliau įkomponavo daugiausia į „Rudens gėrybes“ ir šiek tiek į „Žiemos rūpesčius“. Atrodo, tai padaryta „montuojant“ galutinį poemos tekstą, nes trys *Metų* dalys turi maždaug po 700 eilučių, o „Rudens gėrybės“ – 912, t. y. pasidarė didesnės apytikriai tiek, kiek eilučių turi „Pričkaus pasaka“ (222).

„TĘSINYS“. Dvidešimt devynių eilučių „Tęsinyje“ rašoma apie pavyzdinai pamaldų būrą, veikiantį ir *Metuose*, Selmą, užlaikantį savo namus „lygiai kaip bažnyčią“. Šio idiliško fragmento K. Donelaitis atsisakė, tik penkias eilutes panaudodamas „Rudens gėrybėse“. Čia trumpai aptartų fragmentų panaudojimas *Metuose* rodo, kad K. Donelaitis pakeitė didaktinį vaizdavimo būdą – vienur juoda („Pričkaus pasaka“), kitur balta („Tęsiny“) – ir sukūrė savo epinį, sudėtingą, daugiaspalvį, margą lietuvių valstiečių gyvenimo paveikslą didžiajame veikale *Metuose*. Be to, matyti, kad galutinis poemos tekstas išsikristalizavo per ilgesnį laiką, sukomponuotas ir suredaguotas iš atskirai sueiliuotų dalių ir dalelių į vieną monumentalią visumą. Tad kūrybinis procesas, kaip mano tyrinėtojai, bus trukęs apie dešimt metų.

Metai: moralinės, socialinės ir tautinės nuostatos

Šiose nuostatose išryškėja fundamentalios autoriaus idėjos. Viskas Dievo rankoje, jo leista ir numatyta. Jis sukūrė pasaulį ir žmoniją. Pirmieji žmonės, padarę pirmgimę nuodėmę, atnešė visiems žmonėms daug vargo, todėl ir pasaulyje šalia gėrio reiškiasi ir blogis. Pasaulio pabaigoje įvyks gyvųjų ir mirusiųjų Paskutinis teismas. Plinta bedievystė ir kitos žmonių ydos. Žmogus privalo elgtis kaip nuoširdus krikščionis, nebijoti vargo ir gerai dirbti. Už triušą žmogus atlyginamas, Dievas negaili jam gėrybių, leidžia ir pailsėti, ir sočiai pavalgyti. Didelė našta būrams – baudžiava. Žmogus gyvenimo blogybėms turi priešintis tik savo doru elgesiu, pareigingumu, pasikliauti Dievu. Kaip sako poetas, turi būti „viežlybas“. Viežlybumas K. Donelaičiui yra universali lietuvininkų elgesio kategorija. Apie galimą baudžiavos panaikinimą ar kokį pasipriešinimą ponams jėga *Metuose* nekalbama. Tokios krikščioniško humaniškumo filosofijos matu ir vertinamos socialinės, moralinės, tautinės problemos.

Tačiau *Metai* nėra koks eiliuotas teorinis veikalas. Juose piešiami konkretūs lietuvių būrų buitės vaizdai, kurie nutolsta nuo autoriaus filosofinių-religinių idėjų, tampa savarankiški, atsiduria stambiajame ekrane. Bendrosios idėjos, apie kurias kalbėjome, suteikia buičiai aukštesnę prasmę.

Moralės normų pažeidėjai pirmiausia yra ponai. Taip K. Donelaičio krikščioniškasis humanizmas įgauna socialinį skambėjimą. Būrai taip pat turi daug ydų. Poetas jų gyvenimą vaizduoja dažnokai pabardamas, auklėdamas. O ponai – nepataisomi. Tai autoriui ir būrams svetimas ir priešiškas pasaulis. Panašiai žiūrima ir į kitataučius, daugiausia kolonistus – vokiečius, prancūzus, šveicarus, nors jiems retsykiais randamas šiltesnis žodis. Tačiau jie, nors gyveno toje pačioje Tolminkiemio parapijoje, poemoje personaliai nevaizduojami, nėra konkrečių kitataučių valstiečių paveikslų. Jie lieka už poeto apsibrėžto rato. Tik būrai ir pats poetas yra „mes“, visi kiti – „jie“.

Metų vaizdai ir įvykiai susiję su Tolminkiemiu ir apskritai Gumbinės regionu. Kūrinyje tėra penki geografiniai pavadinimai: Lietuva, Prūsai, Karaliaučiaus miestas, Taukių kaimas ir Vyžlaukio valsčius. Lietuva ir Prūsai – tai Mažoji Lietuva. Į Karaliaučių tenka nukeliauti kai kuriems personažams – seniūnui Pričkui, nenaudėliui Plaučiūnui. Pabuvimai Karaliaučiuje neša nesėkmes, nelaimes. Dėl karaliaučionių „raspustos ir sunkių griekų“ kilo mieste du dideli gaisrai. Taigi ir pats poetas, ir jo kūrinys yra valstietiškos kultūros produktas. Taukius ir Vyžlaukį, turintį labai svarbų tautinį kodą, sugalvojo pats K. Donelaitis.

Metuose vardais paminėti 49 būrai ir būrės (34 vyrai ir 15 moterų). Tačiau yra ir bevardžių atsitiktinių veikėjų, o kartais, atrodo, tuo pačiu vardu pavadinami skirtingi veikėjai, pvz., galbūt yra du Laurai – senasis filosofas ir jaunas rugiapjūtės pabaigtuvių pas Plaučiūną dalyvis. Vardais minimi 10 ponų ir jų tarnų, bet plačiau aprašyti ponai vardų neturi. Tokie yra apsirijėlis „Pavasario linksmybėse“, širdingasis amtsrotas, miręs pernai, ir vakmistras „Vasaros darbuose“ bei šykštusis ir žiaurusis amtsrotas „Žiemos rūpesčiuose“ (amtsrotas – valdžios patarėjas, vyriausias valdininkas valsčiuje).

Dauguma būrų yra gaspadoriai – ūkių savininkai baudžiauninkai, bet pasitaiko ir samdinių, kurie didesnio vaidmens nevaidina. Plačiausiai pavaizduoti devyni būrai: teigiamieji, arba viežlybieji, iš baudžiauninkų skiriamas kaimo seniūnas (šaltyšius, šulcas) Pričkus, Selmas, Lauras, Enskys, Krizas ir, anot autoriaus, nenaudėliai – Dočys, Plaučiūnas, Slunkius ir Pelėda. Ryškėlesnės būrės – Pimė Dočienė, Jekė, Laurienė, Pakulienė. Charakteringi ir svarbūs poemoje minėti keturi bevardžiai ponai, taip pat iš dalies ponų tarnai Diksas bei Milkus.

Iš epochos didaktinių raštų ar net Antikos K. Donelaitis duoda kai kuriems veikėjams charakteringus vardus: Durakas (kvailys), Klišis (mėgėjas šokti), Slunkius (tinginys), Šlapjurgis (girtuoklis) ir kiti.

Žanras ir kompozicija

Pamažu aiškėja K. Donelaičio meninio sumanymo tikslas: pavaizduoti svarbiausias lietuvių būrų bendruomenės gyvenimo situacijas ir visa tai įvertinti įvairiais požiūriais – moraliniu, socialiniu, religiniu, tautiniu, filosofiniu. Taip kūrinys įgavo epinį pobūdį, vadinamas ir epu, ir – dažniausiai – poema. Veikia tie patys personažai, jie gyvena tame pačiame Vyžlaukio valsčiuje ir veikia tuo pačiu laiku, būtent poeto (naratoriaus) dabartyje, su ekskursais į praeitį (dažniau) ir į biblinę ateitį (rečiau). *Metai* anų laikų klausytojui ir skaitytojui buvo aktualūs. Kadangi poemos centre lietuvininkai, tai galima sakyti, kad K. Donelaitis meniškai pavaizdavo lietuvių tautą (didžiąją jos dalį) Mažojoje Lietuvoje ir taip sukūrė tautinį valstietišką epą.

Kompozicijos pagrindas yra kalendorinis keturių metų laikų ciklas, kuris leidžia aprėpti būrų gyvenimo visumą ir buitiniu, ir egzistenciniu požiūriu. Išorinė kompozicijos forma – būrų pokalbiai. Jie sudaro apie du trečdalius *Metų* teksto. Toms būrų mintims balsu naratorius arba pritaria ir į jas įsijungia, arba smerkia, arba ironizuoja. Daugiausia kalba pagrindinis personažas Pričkus. Jo žodžiai užima penktą dalį viso kūrinio (592 eil. iš 2968 eil.).

Siekdamas auklėti būrus ne tik vaizdais, bet ir apmąstymais, pamokymais, o savo lyrinius jausmus reikšti peizažais, emocijomis, K. Donelaitis nekūrė naujųjų laikų literatūrai kone privalomo siužeto, t. y. veiksmo, kuris užsimezga, pasiekia kulminaciją ir pasibaigia, išsprendus konfliktui ar kokiam kitam kazusui. Siužetams būdingi asmenybių susidūrimai, istorinių įvykių lemtingi padariniai. *Metai* tokio siužeto neturi. Nepaliesta meilės jausmų sritis, nėra jokių užuominų apie Septynerių metų karą

(1756–1763), kai keleriems metams (1757–1762) Mažoji Lietuva buvo patekusi į Rusijos valdžią, pats K. Donelaitis dėl veiksmy pavojaus pasitraukęs iš Tolminkiemio. Neprisimenamas XVIII a. pradžios maras. Poetui rūpėjo tik žmonių moralė, socialiniai santykiai, lietuviybė, gamtos visagalybė. Tiesa, siužeto atskirų linijų, užuomazgų yra. Pavyzdžiui, seniūno Pričkaus gyvenimo vaizdavimas turi savo baigtį: jis kūrinio pabaigoje mirtinai sumušdinamas šykščiojo amtsroto įsakymu. Galbūt dėl to, kad atsisakė siužetinės kompozicijos, K. Donelaitis nėra davęs poemai bendro pavadinimo. Turime tik keturių dalių pavadinimus, su kiekvienos jų esmės nusakymu valstiečių požiūriu: „Pavasario linksmybės“, „Vasaros darbai“, „Rudenio gėrybės“, „Žiemos rūpesčiai“.

Vaizdai į nuoseklią grandinę jungiami įvairiai. Dažnai jų rišlumas remiasi pasakėčių kompoziciniais principais: iš pradžių pamokymai, pasvarstymai, o po to – vaizdinė iliustracija arba atvirksčiai. „Pavasario linksmybėse“ gandras nusiskundė, kad didžiausias paukščių skriaudikas yra žmogus, „kad jis smaguraut išsižioja“, ir tuoj pat eina apsirijėlio pono epizodas. Kartais epizodus jungia tik tolima asociacija, o kartais jaučiame buvus didoką pertrauką rašymo procese, tada vaizdai tampa autonomiški, nematyti konkretnės jungties. Tai natūralu, nes keičiasi tema.

Meninių vaizdų sklaida daugiausia remiasi būrų kalbomis. Kompozicijoje įsivirauja dialogas, tačiau jis retai kada būna diskusinis ir dinamiškas. Dažniausiai būrai kalba krivūlėse, susibūrimuose (vestuvės pas Krizą), tos šnekos įgauna poliloginį pobūdį, ima skambėti kaip lėti svarstymai, pamokymai, išsikalbėjimai, dvelkia archaika, primena eiliuotų pasakojimų žanrą.

Svarbiausi fabulos akcentai

„Pavasario linksmybės“ prasideda gražiu ir plačiu gamtovaizdžiu, piešančiu gyvūnijos ir augalijos atbudimą po žiemos. Paukščiai garbina Dievą. Labiausiai poetizuojama lakštingala. Paukščiai skundžiasi žmogaus smaguriavimu. Į ką tai veda, iliustruojama apsirijusio pono kančiomis. Prasideda būrų pokalbiai krivūlėje – sueigoje. Jie užima visą tolesnę „Pavasario linksmybių“ dalį. Lauras niekina Milkų, kuris anksčiau piemenavo, o dabar, tarnaudamas ponui, išpuiko. Prabyla seniūnas Pričkus. Jis samprotauja apie visų luomų vaikų vienodą kūdikystę, kartų kaitą, pirmuosius žmones Adomą ir Ievą, žmonių giminės vargus, primena artėjančius pavasario darbus. Slunkius skelbia tinginystės „teoriją“. Pričkus piktai subara Slunkių, smerkia tinginystę, aiškina, kad be darbo nebus ir valgio, ragina užjausti jaučius, primena, kad ateis ir sotesnis laikas, o dabar reikia skalsinti mėsą. Bardamas Blėkių, kuriam labai norisi mėsiskų valgių, Pričkus moko būrus žemdirbystės, peikia tingines verpėjas. Dalis baigiasi autoriaus pagiriamuoju žodžiu darbščioms lietuvių audėjoms ir raginimu atlikti darbus daržuose. Šioje dalyje, išskyrus autorinį gamtovaizdį, dominuoja seniūnas Pričkus.

„Vasaros darbų“ pradžioje Pričkus prieš Sekmines emociškai sveikina būrus sulaukus vasaros. Pasakotojas kalba apie būrų darbą kaip sveikatos šaltinį ir liguistus ponus, įterpiama filosofinė digresija – senojo Lauro mintys apie greit bėgantį laiką ir žmogaus gyvenimą, prisimenant pesimistines Dovydo psalmes. Pasirodo keikūnas vakmistras – policinis dvaro pareigūnas. Selmas pasipiktina bedieviais keikūnais. Autorius pradeda pasakoti apie vasaros darbų pradžią – mėšlavežį ir pernai mirusį širdingąjį amtsrotą. Jį atsimindami būrai labai verkia. Pričkus sudraudžia verkiančius, pašiepia jų gailėstį ir paragina mėžti mėšlą. Pričkus giria mėšlą ir išjuokia ponus. Pasakotojas šaukia būrus į šienapjūtę. Dosningasis Krizas sako ilgą monologą apie save ir išdykusius samdinius. Vaizduojama smagi šienapjūtė pačių būrų pievose. Anekdotiškas pasakojimas apie apsilaidėlio Plaučiūno šienapjūtę. Kritiškai nupiešiama Plaučiūno rugiapjūtės pabaigtuvių scena. Selmas reiškia nepasitenkinimą senameldystės liekanomis ir kolonistų bei lietuvių girtavimu. Bevardis pakamorė (dvaro prievaizdas) skubina vyrus ir moteris baigti vasaros darbus. Jekė pareiškia, kad moterys ir pačios pasirūpins savo darbais. Vakmistras įspėja būrus, kad, baigę suimti derlių, užsimokėtų mokesčius ir su visais atsiskaitytų. Vakmistras užsimena apie rudenį būsimas būriškas vaišes ir reikalauja neužmiršti jo paties.

„Rudenio gėrybių“ pradžioje nupiešiamas puikus šio metų laiko peizažas, prisimenami vasaros džiaugsmiai. Būrės gamina gausius valgius. Rodoma Krizo dukters Ilzbutės vestuvių pradžia,

nekviestų svečių – Slunkiaus ir Pelėdos – išmetimas. Būrai vestuvėse elgiasi ne visai pavyzdmingai. Pasakotojas pastebi, kad ir ponai vaišėse elgiasi negražiai. Pričkus išjuokia ponus, pasakodamas apie jų vaišes. Selmas pritaria Pričkui, griežtai pasmerkia ponus ir jų tarnus už bedievystę.

Vyrai būrai ruošiasi vaišėms ir gamina „zopostą“ – maisto atsargas. Pasakotojas, tam pritardamas, tvirtina, kad po sunkių darbų, atlikus pareigas, atėjo metas atsigauti ir pasilinksinti. Lauras moko taupyti maistą. Bužas įrodinėja, kad žmonės gimsta lygūs, bet ponai piktavališkai niekina būrus. Pričkus ilgai pasakoja apie sunkią savo dalią – jį, seną šaltysių, niekina ir ponai, ir būrai. Enskys paguodžia Pričkų, moko būrus vogti valdišką mišką, pasakoja apie nenaudėlių Pelėdos ir Slunkiaus trobas. Komiška hiperbolizuota scena apie tai, kaip nenaudėlis Dočys kulia žirnius, kad net žemė dreba ir griūva trobos. Prisimenamos Dočio muštynės per krikštynas pas Plaučiūną ir pasakojama apie primušto Dočio gydymą. Selmas peikia nuodėmingą dabartį ir giria senus laikus. Vestuvės pasibaigia. Selmas ragina skirstytis ir ruoštis žiemai.

„Žiemos rūpesčiai“. Vėl žiema. Ši poemos dalis apima laiką nuo advento iki pirmųjų vieversių. Pasakojama apie vilkų piktadarybes, girtuoklius eigulius ir juos girdančius miško vagis būrus. Pričkus apkaltina būrus dėl tinginiavimo, vagysčių, suktybių. Juos gina Enskys. Ginčą apie tai, kas geresni – kitataučiai ar lietuvinkai, – ir apie miško vagystę baigia Selmas. Lietuviai neturi prarasti savigarbos. Pričkus kalba apie ugnį ir aiškina, koks didelis žiemą yra gaisrų pavojus. Dočio bernas Durakas sukelia gaisrą, dėl to turi atsakyti jo šeimininkas Dočys. Dočys teisiamas. Vienas seniūnų užtaria Dočį. Dočys dėl būrų vargų apkaltina ponus. Būrai pavaromi pastotėn vežti amtsroto grūdus į Karaliaučių, šykščiojo amtsroto paveikslas. Amtsroto įsakymu mirtinai sumušdinamas Pričkus. Liūdnai kalba Selmas, kad Dievas nubaus ponus už paklusniems vargdieniams būrams daromas skriaudas. Iš pastotės būrai grįžta į savo sodybas – jų vienintelį prieglobstį. Lauras, tarsi apibendrinamas, pasmerkia kolonistus.

Įvykiai pasibaigė. Prasideda *Metų* kaip ir finalas, nors tokios remarkos nėra. Kreipiamasi į Tėtutį (Dievą), prašoma, kad jis globotų, kai ateis kita vasara su savo darbais.

Gamtovaizdžiai

„Pavasario linksmybių“ gamtovaizdį galima pavadinti gyvūnijos švente. Jiems po žiemos šalčių linksma, todėl ir ta poemos dalis vadinasi „linksmybėmis“. K. Donelaičio *Metų* gamtovaizdžiai, nupiešti kaip įžangos, introdukcijos, uvertiūros trims iš keturių poemos dalių – „Pavasario linksmybėms“, „Rudenio gėrybėms“ ir „Žiemos rūpesčiams“ – yra lietuvių gamtinės poezijos šedevrai.

Pavasarij saulelė atkopardama budina žmones ir juokdamasi ištirpdo ledus bei sniegą. Orai drungni, jie prikelia augaliją. Visi gyviai „išlindo vasarą sveikint“. Gamta, kad būtų artimesnė žmogui, personifikuojama – jai suteikti gyvų būtybių bruožai. Gamtovaizdyje vyrauja paukščių poetizavimas. Centre lakštingala. Jai skirta pusė viso „Pavasario linksmybių“ peizažo. Apie ją rašydamas, poetas sušunka:

Ak, šlovings Dieve, kaip dyvins tavo sutaikymai!

Jos balsas gražesnis už bažnytinių ir liaudies instrumentų skambėjimą, ji paukštelių karalienė, nors išvaizda – kaip būrė. Įsiterpia donelaitiška didaktika – žmogus turi mokytis iš paukščių, neniurnėti, sulaukęs alkanos dienos, nes žmogui Dievas daug daugiau dovanuoja negu paukščiui.

„Vasaros darbai“, kitaip negu kitų trijų metų laikų aprašymai, neturi gamtinės įžangos, ši dalis prasideda Pričkaus sveikinamaisiais žodžiais būrams. Tačiau netrukus senasis filosofuojantis būras Lauras pradeda savo monologą apie greitai bėgantį laiką ir žmogaus gyvenimo trumpumą, o tai parodo ir gamtos pasikeitimai. Mitologiškai įsmeinta saulelė paliovė kopti aukštyn ir žaidžia, „savo žerintį nuritusi ratą“, jos skaistumas kūrena „žiburį karštą“ ir pradeda vytinti „žemės vainikus“ – gėles ir žoles. Užaugo linksmybų paukštelių „naujas sviets“, jie jau „penisi patys“ ir atkartoja savo tėvų dainas. Viskas vyksta „trumpam čėse“, greit bėga laikas, todėl Lauras prisimena Senojo Testamento

Dovydą, kuris giedoja, kad žmogus yra „lygiai kaip žolė, kuri veikia nuvysta“. Bet Lauras optimistiškesnis už Dovydą. Jis sako, kad žolelės savo amžių pabaigia, bet prieš tai „užaugin vaisius“, ne vien tik, kaip giedoja Dovydas, „padžiūsta“.

„Rudenio gėrybėse“ tikroviškas gamtovaizdis atkurtas nepaprastai ryškiai. Rodomas darganotas ruduo, o jam skiriamos vasaros džiaugsmų prisiminimų emocijos. Vasaros reminiscencijos – kaip poetiniai praregėjimai:

Vislab, kas pas mus lakstydams vasarą šventė
Ar plezdendams ant laukų linksmi šokinėjo,
Vislab, kas linguodams ik debesų pasikėlė
Ir, pasidžiaugęs taip, grūdelius su vabalu valgė,
Vislab jau prastojo mus ir nulėkė slėptis.
Taip laukai pasiliko mums visur gedulingi,
Irgi grožybės jų nei kapas sens pasirodo.

Peizaže žaidžiama priebalsiais – aliteracijomis, kurios skamba kaip muzikinis akompanimentas:

Ratas ant ašies braškėdams sukasi sunkiai
Irgi žemes bjaurias išplėsdams teškina šmotais.

Saulelė, vėjai, žemė jasmeninti, trumpėja dienos, ilgėja šešėliai. Vėjai su sparnais išbaido šilumą. Bet visur yra žmogus, o ne abstrakcija. Dėl to, kad K. Donelaičiui gamta ir žmogus yra vienovė. Į viską žvelgia žmogus: atvėsę orai graudena senystę imti kailinius, jaunesnius – lįsti į stubą ir valgyti šiltą viralą. Žemė įmursi verkia, ratas per purvą sukasi sunkiai, išplėsdamas patį žemės gabalus. Būro troboje jauku. Yra ir žmonių povyzų, jos piešiamos metonimiškai: vandenį siurbia ir purvus mindo „vyžos su blogais sopagais“. Kaip poetinė vizija prasideda vasaros prisiminimai. Kur dingo giedros pavasario dienos, kai pirmąsyk atvėrėme langus? Praėjo vasara kaip sapnas. Kur gimė ir užaugo paukšteliai, meškinas bites kopinėjo, gyveno briedžiai ir vilkai, ten pasibaigė džiaugsmi, tik varnos garbina rudenio bjaurybę. Nužydėjo gėlės ir sodai. Vasaros gėrybės jau paslėptos kampe, verdamos, kepamos ir valgomos. Taip sklandžiai pereinama nuo lyriško peizažo prie derliaus gėrybių (todėl „Rudenio gėrybės“) ir pagrindinės šios dalies temos vaišių Krizo dukters vestuvėse.

„Žiemos rūpesčiuose“ saulė, kuri lemia kiekvieno metų laiko ir poemos dalies toną, pasirodo jau tik kaip „pažars“ – raudonai nusigiedrijęs dangaus pakraštys. Žuvų namai „nei su šarvais užsidengia“. Tarsi Baroko scenoje gamtos reiškiniai paversti alegorijomis: šiaurys vėjas atleikia pasišiaušęs, ruduo dramblys pridrebė purvą, žiema, iškišusi iš debesų galvą, šalčiu nudegino šlapius rudenio darbus. Detalės labai talpios, viskas patiriama žmogaus pojūčiais. Rudenį ratai braškėjo, vyžos minkė purvus, o dabar kelias dėl gruodo trinka kaip „būbnas įtemptas“. Pavasarį žmogus margas gėles skynė, tai dabar ten žiema nusipynė baltas kvietkas. Barzdoti pušynai „nei puderuoti ponačiai stov įsirėmę“, o nuogi žagarai dreba ir lankstosi kaip būrai. Kaip matome, poetas ir gamtos detalėmis sugeba pareikšti būrams savo užuojautą. Vis prisimenami paukšteliai vargdienėliai, nes jie, „nuogi nabagėliai“, ar šilta, ar šalta – vis tais pačiais rūbais. *Metuose* ir gyvuliai, ir žvėrys, ir paukščiai maksimaliai personifikuoti – iki mielo, geraširdiško naivumo. Pasakotojui susimąščius, pasigirsta tamsoje tolimas vilkų tralalavimas. Įsivaizduojame K. Donelaitį palinkusį prie savo hegzametrų Tolminkiemio klebonijoje ir jo klausą pasiekiantį vilkų staugimą Romintos pagiryje. Poetas nori, kad šiaurys išklėstytų tų nenaudėlių „mėsininkų“ nugarą, nes jie išsmaugia ir suėda daugybę gyvulių. O girių sargai vilkų nešaudo. Taip pasibaigia baltas kaip sidabras „Žiemos rūpesčių“ peizažas. Tiesa, pačioje kūrinio pabaigoje, nors šalti laukai dar miega užsikloję su ledais ir pusnynais, jau pradedama galvoti apie ateinančią vasarą, prisimenami jos džiaugsmi, blizgančios grožybės, saldūs paukštelių balsai:

Nės saulelė vėl pusnynus pradeda gandyt
Ir jau vieversiai linksmai lakstydami čypsi.
Vei, vasarėlė jau pamaži prisiartina miela
Ir, kas mūsų zopostams reiks, vėl žada parūpyt.

Tokia viltinga gaida poetas sujungia kūrinio pabaigą su „Pavasario linksmybių“ gamtos vaizdais ir, aprėpęs visus įspūdingiausius jos reiškinius, baigia peizažų ciklą.

Personažai

SENIŪNAS PRIČKUS. Tai pagrindinis poemos veikėjas. Jo aiškiais nurodymais jau „Pavasario linksmybėse“ pakeliama vasaros darbams visa būrų bendruomenė. Pokalbiai vyksta tikriausiai krivūlėje. Tuoj prasidės, sako seniūnas, sunkus darbas, baudžiavos vargai. Prasmingai jo lūpose skamba sentencijos apie darbą:

Ak! kiek trūso reiks, ik į skūnes sugabėsim,
Kas ant aukšto dar ar klėtyj guli be diego [...].

Pirmiausia, moko Pričkus, reikia pasirūpinti jaučiais. Argumentai žėri valstietiška fantazija. Pričkaus nuomone, jaučiai ir būrai vieni į kitus panašūs. Nuo jaučių pašaro einama prie būrų maisto. Pričkus aiškina, jog būras privalo dirbti, kad išsimaitintų – ši tezė labai svarbi K. Donelaičio nuostatose. K. Donelaitis, kaip valstiečių kilmės žmogus, kalbėdamas apie maistą jį išskaido į rūšis. Svarbiausia būriško zoposto dalis yra mėsa. Ji privalo būti, moko Pričkus, labiausiai tausojama. Bet reikia ir kitokio maisto. Pričkus ima dėstyti „agronominę“ programą. Taip K. Donelaitis šiam personažui suteikia tikrą, seniūnui derančią mokytojo funkciją. Prie spirgų reikia ir „dailių riekelių“. Todėl kiekvienas turi pasėti tiek javų, kad užtektų visiems metams. Pavasarį dirvą reikia tręšti, jei nori jos „palūkanų“. Sėk miežius, pupas, grikius, avižas, – jie skalsina duoną. O linų reikia sėti tiek, kiek nori žmonos, ir dėl to nesivaldyti, mat moterys nori kuo daugiau prisiverpti ir prisiausti. Pričkus peikia tingines verpėjas, bet tuoj pat pasakotojas taria pagiriamąjį žodį darbščioms Lietuvos audėjoms, kurį galima pavadinti enkomiju, ir pats vietoj Pričkaus ragina moteris atlikti darbus daržuose.

Kaip ir priklauso seniūnui, Pričkus pirmosiomis „Vasaros darbų“ eilutėmis prieš Sekmines sveikina lietuvius ir lietuviškai kalbančius būrus ir kviečia juos į baudžiavą:

Sveiks, Dieve duok! sulauk dar daug pavasario švenčių
Irgi, sulaukęs jas, vis sveiks ir drūts pasilinksmyk.
Taip Dieve duok kožnam, kurs mūsų Lietuvą garbin
Ir lietuviškai kalbėdams baudžiavą seka.

Perskaitęs pono „gromatą“, kad reikės mėžti jo tvartus, Pričkus, užsokęs ant ketvergio arklio, skuba šį įsakymą perduoti kitiems „kaimynams“. Būrams labai entuziastingai skubant į mėšlavežį ir labai gailint pernai mirusio širdingojo amtsroto, Pričkus juos sudraudžia, kad raudodami nekauktų, nes neteks „proto viso“. Pats apie būrų raudas atsiliepia satyriškai:

Jau dyvus varlių bei pelių irgi pelėdų
Su naujienoms žiurkių bei nuplikusių žvirblių
Ir kas dar daugiau tokių dyvų pasidarė,
Vislab ant laktos, kur vištos tupi, padėję,
Skubykimės pirmiaus iš staldų mėžinį kraustyt [...].

Reikėtų manyti, turint galvoje tokius Pričkaus žodžius, kad jis nejaučia pagarbos ar gailėsčio

mirusiam širdingam amtsrotui. Svarbiau – mėšlą mėžti.

Bet K. Donelaičio personažai nėra visiškai autonomiški, kaip naujausių laikų literatūroje dažnai būna. Beveik visi *Metų* personažai turi dalį paties autoriaus tikro istorinio Tolminkiemio klebono K. Donelaičio minčių, išskyrus vieną kitą nenaudėlį. Pričkus „Vasaros darbuose“ tarsi netiki, kad gali būti širdingas ponas, o kaip pats klebonas K. Donelaitis? Turime galimybę tą klausimą kelti, nes apie tai rašoma K. Donelaičio vokiškame laiške J. G. Jordanui. Štai kas ten pasakyta:

Tai buvo maloni paguoda, kai praėjusią žiemą [K. Donelaičio laiškas rašytas 1777 m. rugpjūčio 16 d.], šiokiadienį, pamačiau į mano namus ateinant mano mylimą, didžiai gerbiamą konfratrą iš Valtarkiemio [tos parapijos kleboną J. H. Kempferį], taip pat mano mylimą, didžiai gerbiamą Jūsų tėvą [Narkyčių kleboną K. F. Jordaną] ir Jus patį [adresatą J. G. Jordaną]. Aš norėčiau senas savo ausis dažniau taip pradžiuginti, kaip tuomet. Tema, kiek dar galiu prisiminti, buvo visoks didvyrių pasaulis: Dovydo ir Jonatano draugystė, Pirmųjų žmonių šeiminkavimas, Laimė ir nelaimė arba rūpesčiai, o pagaliau Viltis ir kas su ja susiję, nes visi tokie dalykai reikalauja vilties, ypač nelaimė ir šeiminkavimas. Paskui mes girdėjome Krizą pasakojant savo likimą [K. Donelaitis skaitė dosningojo Krizo monologą apie save ir išdykusius samdinius – „Vasaros darbai“, eil. 314–433] ir karčiai apverkiant gerąjį amtsrotą – taip verkė –

Kad ir akys jau keliems išpūti pradėjo.

Kiekvienas nuolat šaukė:

Ak, pon amtsrot, ak! dėl ko mums numirei pernai –

[Čia K. Donelaitis tiksliai cituoja „Vasaros darbų“ eil. 22! ir eil. 217.]

Ši laiško vieta rodo, kad *Metų* epizodas apie mirusį širdingąjį amtsrotą, K. Donelaičiui jį perskaičius, buvo svečių komentuojamas, nes kitoje laiško vietoje, nusiskundęs, kad jam sunku Tolminkiemyje, kur gyvena kaimynystėje su karaliaus dvaru, pareiškia tokią mintį: „Ponai dėl tokio dažno savo galios piktnaudojimo gyvenime iš tikrųjų turi blogą vardą, bet, žinoma, pasitaiko tarp jų ir teisingų krikščionių bei žmonių mylėtojų. Tokiems tepadeda Dievas ir telaimina gerbiamas jų šeimas. Dievas juk visur turi savųjų. – Na, užteks.“²⁷

Taigi gali būti ponų teisingų krikščionių, bet *gyvenime ponai turi blogą vardą*. Taip manė ir Pričkus, parodijuodamas būrų prisiminimus apie širdingąjį amtsrotą. Seniūnas dar priduria, pavartodamas metonimiją-sinekdochą (vietoje „pono“ sąvoka „užkumpusi nosis“), kad ta „nosis“ juokiasi iš būrų darbo prie mėšlo, bet tuoj nusilenktų, kai neturėtų pyragų. Pričkų kaip būrišką seniūną apibūdina ir kai kurie kiti jo samprotavimai bei veiksmai. „Rudenio gėrybėse“ jis išjuokia ponų valgius ir vaišes. „Žiemos rūpesčiuose“ apkaltina būrus dėl įvairiausių ydų: tinginiavimo, vagysčių, suktybių, girtuokliavimo, o dažnas „utėlius“, pakumpęs po vargų našta, dar „juokiasi Dievui!“ Labai aštriai kalba apie kitataučius: kad lenkas, žydas ar vokietis nedorai elgiasi, tai nėra ko stebėtis, „nes jiems toks prigimė būdas“, bet jau ir lietuviškai kalbantis „smirdas“ pradeda sukčiauti.

Paskutinėje *Metų* dalyje Pričkus daug kalba, iš lėto rutuliodamas mintis, apie ugnį ir gaisrų pavojų. Tai tikra didaktinė paskaita. Pasakotojas pagal didaktinės literatūros taisyklę duoda gaisrų „pavyzdžius“ – vienas gaisras buvo pernai, o kitas kyla vaizduojamoje dabartyje, šie įvykiai komplikuoja ir gerokai pralenkia didaktinius ketinimus, leidžia pasakotojui parodyti nenaudėlį Dočį, kuris teisiama rūsčiai pasmerkia ponus. Taip gaisrų tema išplėtojama ir užima daugiausia vietos „Žiemos rūpesčiuose“.

Poemos pabaigoje įvyksta pats liūdniausias įvykis – amtsroto įsakymu mirtinai sumušdinamas Pričkus. Vyžlaukio valsčiaus amtsroto nurodymu Pričkus su kitais seniūnais ir būrais išvežė į Karaliaučių parduoti valdiškus grūdus. Suskaičiavęs parvežtus pinigus, amtsrotas pasigedo vienos smulkios monetos:

²⁷ Donelaitis, K., *Raštai*, p. 276–277.

Amtsrots dėl iškadros tos taip nusigando,
Kad per visą naktį vėl miegot negalėjo,
O, išaušus jau, taip sumušdino Pričkų,
Kad vos tris dienas sulaukęs numirė bėdžius.

Pričkaus mirtis daro seniūno paveikslą tragišką, o visam kūriniui teikia daug dramtizmo.

K. Donelaitis parodė nemažai kaimo seniūno pareigų. Bet tuo meninis Pričkaus paveikslas nepabaigiamas. Mes matome jį kaip žmogų, galime suprasti jo psichologiją. Daugiausia bruožų Pričkaus portretui teikia seniūno išsipasakojimas per vestuves pas Krizą „Rudenio gėrybėse“. Pričkaus kalba, primenanti monologą, vestuvėse – autoriaus bandymas personažą psichologizuoti.

Ponai Pričkų skriaudė, tinginiu šaukė, mušė per ausį. Skaudžiausia, kad būrai jo neužjaučia, tokio seniūno visai nebijo, iš jo juokiasi. Pričkui gėda. Jis sutiktų – tai mus gaudina – jog ponai jį „kampe tamsiam ir visą nupeštų“, kad tik nematytų būrai. Neatrodo, kad autorius čia ironizuotų. Prapuolė jo garbė, sako Pričkus, kaip „šašuots pavasario sniegas“. Susigraudinęs senas šaltyšius prisimena savo jaunystę, kada jį visi gyrė. Pričkus vaizdingai palygina save su nusilpusiu arkliu:

Aš daug syk, pažebodams sau nuplikusį kuiną
Ir karčius žilus ant sprando jo pamatydamas.
Su dūsavimais išvystu savo senystę.
O kad rudenyj per purvus į baudžiąvą joju,
O mano kuinpalaikis klampodams žengt nenujėgia,
Aš jo taip gailiuos, kad kartais ašarų srovės,
Ypačiai kad iškoliots jodau, varva nuo zūbų.

Labai ryškiai ir gana subtiliai atkurtas Pričkaus pasakojimas apie ponų vaišes. Būrai vaišėse nelabai viežlybai elgiasi. Dėl to juos pasakotojas subara. Bet jis beveik nuolat lygina ponų ir būrų elgesį. Pasirodo, kad ir ponai nė kiek ne geresni už būrus. Apie tas ponų vaišes ir pasakoja Pričkus vestuvėse pas Krizą. Sykį jis turėjo su pono raštu joti pas vyriausią dumčių – aukštą valdininką. Įlindęs į atdarą virtuvę, stebėjo, kas ten dedasi. Susirinko daug „puikių šlapjurgių“ – pasipūtusių girtuoklių. Ką ponai valgė? Juodą vanagą, pašvinkintą zuikį, „rupuižes baisias“ – austres. Tai pamatęs, Pričkus iššoko per duris ir pradėjo vėmti. Nuo ponų valgių visas dvaras pradėjo smirdėti. Nesulaukė Pričkus, kad ponai kalbės prieš valgį poterius. Šis epizodas, kaip ir daug kitų, vaizduoja Pričkaus nusistatymą prieš ponus, nors jis ir turi jiems tarnauti. Tiesa, prieš savo mirtį Pričkus pasiduoda likimui ir pareiškia:

„Dumplės yr naudingas daikts į kaminą pūsti,
Bet prieš vėjus pūst dar jos niekadros nederėjo
[...]
Taigi dabokis su ponu pasipūtusiu šūtyt
Ir laikyk savo snukį, kad kalboj nepariktų.“

Iš kitų Pričkaus paveikslo bruožų būtina pažymėti lietuviškumą ir nepasitenkinimą kitataučiais. Pričkui K. Donelaitis „Pavasario linksmybėse“ leido išreikšti ir savo paties biblinį pasaulio suvokimą: ir ponų, ir būrų vaikai yra kvaili. Žmogus – K. Donelaitis čia turi galvoje lietuvininką valstietį – gimsta A B C nemokėdamas „čiauškėt“, atneša beaugdamas tėvams daug rūpesčių, paskui išmoksta dirbti ir sulaukia savo vaikų ir savo rūpesčių. Nelengvas žmogaus gyvenimas yra skirtas Dievo, nes Adomas ir Ieva padarė pirmgimę nuodėmę. Bet žmogus ir nuraminamas: jis taip, kaip Adomas ir Ieva, rūpinsis giminės pratėsimu ir dirbs. Būrų gyvenimas panašus į Adomo ir Ievos. Tai įrodoma valstiečiui lengvai suprantamais argumentais: kai Adomui ir Ievai atsirado pirmosios „lėlatės“, Ieva dar nežinojo ir nebuvo bandžiusi, kaip pirmagimiui pasturgalį šluostyti. Dėl Adomo kaltės reikia vargti vargus, bet

yra ir paguoda:

Juk ne vis reik vargt, ir tokios randasi dienos,
Kad, prisivargę daug, širdingai vėl pasidžiaugiam.

Šiomis savo mintimis, įdėtomis į Pričkaus lūpas, autorius labai išplečia pagrindinio poemos personažo – seniūno Pričkaus – charakteristiką.

Savo krašto lietuvininką būrą ir apskritai žmogų K. Donelaitis pažino labai subtiliai. Pričkus nėra idealizuotas. Pasakodamas apie ponų vaišes, jis pasigiria, norėdamas prieš būrus pasididžiuoti, kad esąs nei koks ponų draugas, nebijąs nei šiokio, nei tokio. Enskys primena, kad Pričkus, kai buvo jaunas būras, ir pats vogė valdžios mišką. „Žiemos rūpesčiuose“ smarkiai bardamas būrus dėl visokių nedorybių, iš pradžių juos pavaišina tabaku. Tos detalės būriškojo seniūno paveikslą daro gyvesnį.

DOROVINGASIS SELMAS. Šis personažas veikia trijose *Metų* dalyse (jo nėra „Pavasario linksmybėse“). Selmą reikia laikyti autoriaus atviros religinės ir moralinės didaktikos reiškėju, labiausiai pamaldžiu personažu. Nors *Metų* tekste ir nebėra Selmo dievobaimingumą pabrėžiančių eilučių iš „Tęsinio“ –

Selmo namus, kad kartais juos lankyt užsigeisi,
Lygiai kaip bažnyčią kokią rasi rėdytus.
Stalas jo nei šventas altorius tau pasirodys,
Ant kurio knygelės šventos guli padėtos,
Kad jis pats ar jo gražiai mokyti vaikeliai,
Daug prisidirbę bei visur viernai trūsinėję,
Tuo su giesmėmis saldžioms linksmam pasidžiaugtų
Ir vargus šio amžio sau lengvus padarytų,

– tačiau jis ir poemoje išlieka vos ne Tolminkiemio klebono antrininku, gyvenimo reiškinius vertina daugiausia religijos ir Bažnyčios požiūriu. Jam pačiam niekas jokių priekaištų nepadaro, jis yra visiškai idealizuojamas. Mes nematome nė vieno Selmo veiksmo, tik girdime jo žodžius. Jo pareiškimų nė sykio nelydi K. Donelaičiui būdinga ironiška šypsienėlė, kurios neišvengė nė vienas viežlybas poemos personažas. Selmas piktinasi, kad būrai, panašiai kaip ponai (dėl ponų jis nesistebi), bedieviškai keikiasi: nuo ryto iki vakaro, net prie stalo, kiekvieną darbą pradeda su velniais. Selmas reiškia nepasitenkinimą senameldystės liekanomis (laistymusi per rugiapjūtės pabaigtuves), labiausiai galbūt todėl, kad visa tai lydi didelis gėrimas. Šias ir kitas ydas tarp lietuvių paskleidė kolonistai. Žodžiu, Selmas kaip ir kiti viežlybi personažai, laikosi neigiamos pažiūros į kolonistus, išskyrus jo naivų, nerealiai geraširdišką samprotavimą „Žiemos rūpesčiuose“, kad kolonistai Lietuvą giria, „daug svetimų žmonių, kad mus pamatytų, / Iš visų kampų šio svieta jau susibėgo“. Vokiečiai ir prancūzai susirinko „mus mylėt“, jau ir lietuviškai kalba. Svetimieji mus girs, mano Selmas, jeigu padoriai elgsimės. Šitoks kolonistų apibūdinimas yra poemoje išimtis ir, matyt, taip norima sužadinti lietuvių savigarbą.

Vis dėlto Selmui autorius skyrė ypatingą vaidmenį: paskelbti svarbiausius apibendrinimus. Vienas skamba „Rudenio gėrybėse“ po būrų muštynių ir primušto nenaudėlio Dočio gydymo scenų. Selmas kalba ilgai. Jo mintys, be abejo, išreiškia ir paties poeto gyvenimo sampratą.

Dingo „lietuviškos gadynėlės“, kai žmonės nemokėjo kalbėti vokiškai, nesigėdijo vyžų. Dabar jie nešioja kaip prancūzai ar vokiečiai. Tėvai nepažino katekizmų, mokėsi šventų mokslų iš galvos, o labiau gerbė Dievą. Dabar vos kyšteli galvą bažnyčion ir bėga karčemon gerti, vaidytis ir muštis. Būrai peikia mokytojus, kunigus, augina vaikus „peklaui ant garbės“. Selmas pradeda kalbėti apie artėjančią pasaulio pabaigą. Eschatologinis (paskutinio Dievo teismo) motyvas jau skambėjo pasakėčioje „Aužuols gyrypelnys“. Dabar Selmas kalba ne tik apie ponus, bet apie visus žmones. Šventieji pranašai, Kristus ir jo mokiniai liudija, kad jau visur karaliauja velnias, „pekliškas razbaininks

mūsų gadyne / Su savo mokslais velniškais sudūkina visą“. Klysta tie lietuvininkai, kurie mano, kad tik šveicarai ir prancūzai painioja žmones „su svetimais savo mokslais“ (čia K. Donelaitis turi galvoje ateistinius Vakarų Europos švietėjų raštus) ir kad tik vokiečiai nesigėdi keiktis. Ir tarp lietuvių yra blogų žmonių, kurie daro gėdą „Lietuvai ir lietuvninkams“. Tarp Selmas ankstesnius, geresnius, lietuviškus laikus, buvusius dar prieš Mažosios Lietuvos kolonizaciją, priešpriešina blogai dabarčiai. Jis yra konservatyvus, bet ištikimas lietuvybei.

Galutinius apibendrinimus kūrinio pabaigoje padaro taip pat Selmas. Po baisių gaisrų, Dočio teismo, Pričkaus mirties epizodų vėl pradeda kalbėti Selmas. Susipina jo žodžiuose ir religinis nuolankumas, ir šaukiamasis Dievo pagalbos. Aukščiausia bausmė piktiesiems – Paskutinis teismas:

Tu savavalninke didpilvi, vis pasišiaušęs
Ir nei žaibas koks žaibuodams gandini būrą,
[...]
Kas tau liepė vargdienį nuliūdusį spardyt
Ir pasidžiaugt dėl to, kad jis vaitoja dejuodams?
[...]
Vieryt jau bijais, kad Dievs visur tave mato
Ir kad kartą jis atdengs tavo visą raspustą.

Ir tuoju pat, be jokios pauzės, išsakoma užuojauta skriaudžiamiesiems – esminė *Metų* nuostata:

O jūs vargdienėliai, jūs vyžoti nabagai,
Jūs baudžiauninkai, bernai ir kaimenių kerdžiai,
Ir kas dar daugiau yr stenančių nabagėlių,
Ramdykit ben ašaras irgi paliaukite verkę!

„Žiemos rūpesčių“ pabaigą (eil. 579–682) galima laikyti viso kūrinio finalu. Nieko nebeįvyksta, mąstoma apibendrintai, susumuojama visų metų patirtis. Suprantama, tai paties autoriaus mintys, bet jas reiškia ne kas kitas, o Selmas, tad jų negalime atitraukti nuo šio personažo charakteristikos.

Bylojama senosios kartos, kuriai priklauso ir autorius, vardu. Potėpiai platūs, intonacija sulėtėja, akivaizdu, kad skamba paskutiniai didelės simfonijos akordai.

Bėga laikas, dyla žmogaus dienele. Vėl ateis vasara. Dievas nepaliaus globojės būrų. Jis „pirm amžių“ sumanė, ko būrams reikės, dovanuoja kūną ir sąmonę („sąnarius ir ūmus“), paskyrė verksmų bei džiaugsmų dienas. Jis vadinamas Tėtučiu. Paskutinės eilutės – prašymas, kad Tėtutis globotų, ir paskutinis žodis „vargsim“ liaudiškai aprėpia viską, kas buvo pavaizduota:

„Taigi, tėtuti, toliaus už kožną reikalą mūsų
Rūpyk tėviškai, kad vėl jau vasara rasis
Ir mes vėlei ant laukų trūsinėdami vargsim.“

Taip *Metų* pabaigoje susilieja trys balsai: istorinio K. Donelaičio, poemos pasakotojo (naratoriaus) ir personažo Selmo. Manome, kad poetas ir vardą šiam personažui parinko neatsitiktinai: Selmas – tai trumpinys iš Biblijos išminčiaus Saliamono vardo.

Įdomūs, saviti ir labai skirtingai pavaizduoti kiti viežlybieji būrai – Krizas, Lauras ir Enskys.

DOSNINGASIS KRIZAS. Krizo paveikslą K. Donelaitis pajvairino ir humoro gaidelėmis, tačiau jis autoriui yra mielas ir nusipelno užuojautos, kai tampa padegėliu. Du kartus poetas Krizui pridėda epitetą „dosningas“. Taip neapibūdintas nė vienas kitas personažas. Tai reiškia tam tikrą kodą į šio personažo interpretavimą. Iš esmės Krizas atsiskleidžia ilgoje savo kalboje „Vasaros darbuose“, jo paveikslas šiek tiek papildomas „Rudenio gėrybėse“ – būrai susirenka į jo dukters Ilzbutės vestuves, ir minimas jau kaip elgeta padegėlis „Žiemos rūpesčiuose“. Poemoje atpasakotas, galima sakyti, visas

jo gyvenimo kelias, kaip Pričkaus.

Po mėšlavežio būrai šaukiami į šienapjūtę ir laukų darbus. Reikia paakinti ir samdinius. Čia ir dėsto monologą dosningasis Krizas apie save ir jo išdykusius samdinius. Gaspadorius Krizas anksčiau pats buvo samdinys, tad jo nuomonė sviri.

Krizas giria senovinį gyvenimo būdą, kai samdiniai tarnavo už menką pinigą, bet dabar, kai lietuvinkai susimaišė su vokiečiais, nebeliko padorumo. Samdiniai peikia lietuviškus drabužius, išsižioję reikalauja mėsos. Penkiasdešimt metų ūkininkaudamas Krizas įtiko ir ponams, ir būrams, tik dabar jo šeimyna vis nepatenkinta. Kadangi šykštumas Krizui klasta, tai šeimyną jis maitina riebiai. Šeimyna (samdiniai) jį jau visą suėdė, nebeturi kuo atsiskaityti su ponais. Taip daug samdiniams mėsinėjo karvių, avių, jaučių, kiaulių ir ožkų, kad vos bežino, kur „skūras pakabinti“ (K. Donelaitis šypsosi!). Samdiniai vemdami (nuo persivalgymo) dar reikalauja paskutinio veršio. Dirbti visi tingi, timso kniūbšti už tvoros, kirmija. Jei pabarsi – keikiasi ir kėsina si muštis.

Kartais Krizas laikomas būsimųjų „buožių“ prototipu. Bet tokia nuomonė nepagrįsta. Taip, „Rudenio gėrybėse“ jis sugeba iškelti savo jauniausiai dukteriai Ilzbutei puikias vestuves, bet ir vėl dėl savo dosningumo sukviėtė visą giminę, negailėjo pinigų, pjovė karves, jaučius, kiaules bei avis, o iš paukščių pasiliko vos viena višta. Autorius vėl šypsosi, hiperbolizuoja: jeigu Krizas dosningas, tai dosningas!

„Buožės“ (samdinių engėjai; tai komunistinės ideologijos terminas) taip nedarė. Pagaliau Krizo likimas visai nebuožiškas. Jis niekur nevadinamas turtingu, o tik dosningu. Tai visai kas kita. Turtingumas – materialinė charakteristika, dosningumas – moralinė. Krizo likimas graudus. Jis „Vasaros darbuose“, kai sako savo monologą, jau žilas. Sunki buvo jo vaikystė ir jaunystė. Anksti mirė tėvas, motina našlė elgetavo. Mažas Krizas ganė kiaules, paskui išmoko akėti ir arti. Buvo gabus, pranoko ne vieną žilį, todėl prasigyveno. Bet, pasirodo, po kurio laiko („pernai“) nenaudėlis Dočys, „pypkį sau užsidegęs ir kirmyt nusibastęs, / Naktyj prieš gaidžius“ supleškino Krizo ūkį. Pričkus meldžia būrus neužmiršti dabar elgetaujančio Krizo. Tad koks jis „buožė“? Elgetaujančios motinos užaugintas, dabar, senatvėje, pats tapo elgeta. Sunku pasakyti, kokia idėja slypi Krizo paveiksle, jo gyvenimo istorijoje. Gal mintis, kad žmogaus gyvenimas – Dievo rankose.

LIETUVIŠKAS „KYTRAS PILOSOPAS“ LAURAS. „Pavasario linksmybėse“ Lauras suniekino išponėjusį Milkų, kuris, augęs neturtingo batsiuvio šeimoje, piemenavo ir ilgai vargo, kol išmoko „penkias kiaules surokuoti“, o dabar, prisisekęs kardą su nauju diržu, „būrus prastus per kiaulių jovalą laiko“. „Vasaros darbuose“ Lauras, „ant kumpo lazdos pasirėmęs“, filosofuoja apie bėgantį laiką ir žmogaus gyvenimo trumpumą. Tokias mintis jam sukelia vasarą vystantys „žemės vainikai“ – gėlės ir žolės. Lauras prisimena iš Senojo Testamento Dovydo psalmę, kurioje pasakyta, kad žmogus yra „lygiai kaip žolė, kuri veikia nuvysta [...]. Kuri anksti žydi ir veikia pavysta, ir vakarais nukertama yra, ir padžiūsta“ (Ps 89 (90))²⁸. Lauras žmogų labai išmintingai palygina su augalu: pumpuras – žiedas – vaisius – mirimas. Bet Lauras, kaip sakėme, optimistiškesnis už Dovydą: žmogus prieš pabaigdamas savo amžių „užaugin vaisius“. Tai daro gyvenimą prasmingą.

Metuose ne vieną kartą užsimenama, kad maisto atsargas reikia taupyti. Visa tai pabrėžia ir Lauras, pagrįsdamas savo tiesą tautosakinio pobūdžio sentencija:

Mets tur daug dienų, ik visas jis pasibaigia,
O kožna diena daug kąsnių nor pasisotint.

Lauras ir kitais atžvilgiais yra geras patarėjas. Jis labai ambicingai gina tautinę savigarbą. Žodžiu, šis personažas įkomponuotas į donelaitiškąją gėrio koncepciją.

(„Vasaros darbuose“, Plaučiūno rugiapjūtės pabaigtuvių epizode, minimas Lauras, kuris mergas vilko į vandenį, o Laurienė laistė vyrus ir vaikus. Tikriausiai čia kiti Laurai, nes „pilosopas“ Lauras savo mintis dėstė „ant kumpo lazdos pasirėmęs“, kur jam čia tampyti „mergas“.)

²⁸ *Biblija, tai esti visas šventas Raštas Seno ir Naujo Testamento*, par. A. F. Šimelpenigis, Karaliaučius, 1755.

VITALIŠKASIS ENSKYS. Enskių poemoje yra du – vienas spalvingai rodomas, aktyvus būras, ir kitas porą kartų paminėtas Krizo samdinys. Kalbėsime tik apie pirmąjį.

Enskys išsiskiria iš kitų viežlybų būrų charakterio lengvumu, energingumu, gudrumu, jis neturi jokių „sunkių“ problemų, jo neslegia jokios bėdos.

Su Enskiu susipažįstama vestuvėse pas Krizą. Pasipuošę vyrai joja raiti, bet šaunusiai atrodo Enskys:

Ypačiai iš visų Enskys savo šimelį prausė
Ir, balnodams jį, prie šonų prisegė kilpas.
Taip išrėdęs jau žirgelio nugarą visą,
Tuo savo kulšes su nauju diržu surakino
Ir ant blauzdų svodbiškus sopagus užsimovė.

Gal iš tikrųjų toks Enskio elgesys atspindi liaudies dainose ryškią senovinio kariško šaunumo drąsą²⁹.

Enskys veikia energingai. Kai Krizas paragina svečius vaišintis, tuoj Enskys imasi dalyti mėsas, bet temoka tik su nagais jas skvarbyti ir sumesti ant lėkščių „stukiais“. Enskys ir dainininkas, ir šokėjas, ir tvarkdarys: kai į vestuves atsibastė du nekviesti svečiai nenaudėliai Slunkius ir Pelėda, ne kas kitas, o Enskys juos išmetė laukan „plaukų nusitvėręs“, kiti visi nusigando nenaudėlių. Kai Pričkus išsipasakoja vestuvėse savo graudų likimą, Enskys tuoj jį paguodžia ir nukreipia kalbas į būrams aktualesnes temas. Pričkus save palygino su jo nuplikusiu ir žilu kuinu, o Enskys sau randa kitą panašią paralelę. Jis rodo savo didelį peilį. Pričkus su savo kuinu jodinėjo trylika metų. Tiek pat metų ir Enskys savo „stungiu“ dešras mėsinėjo, lašinius vestuvėse pjaustė, jis kaip „bindokas“ (kirvis) skeldavo kaulus. O dabar – kaip delčia, primenanti giltinės kumpą dalgį. Jam taip gaila stungio (kaip ir Pričkui žilo arklio), kad kartais nesiliauja verkti. Pasakojimo intonacijoje netrūksta ir humoristinių detalių.

Po to Enskys laisvai pereina prie kitos temos – pradeda mokytį būrus vogti valdišką mišką. Enskys vogė ne tam, kad drūtmedį mieste parduotų ir gautus pinigus kaip tūlas kvailys pragertų. Jis vogė ne sau, o kad maloningiems ponams turėtų iš ko užmokėti mokesčius. Jeigu jo bernas Obrys, eigulių nepagautas, parveždavo medį, Enskys jam duodavo už tai keptų dešrų arba jų nebeturėdamas – sūrių.

Toliau kalbėdamas Enskys ir su pykčiu, ir su humoru kritikuoja tuos būrus, kurie dėl savo apsileidimo nuskursta. Jis ima pasakoti apie Slunkiaus ir Pelėdos apleistą sodybą, mat prieš metus įsikūrė tame pačiame kaime. Slunkiaus ir Pelėdos trobos kaip griuvėsiai, butai kaip tvartai. Kai Enskui pravažiuojant pro Pelėdos sodybą nusižvengė jo arklys, ėmė byrėti Pelėdos namas.

Enskio optimistinis charakteris pasireiškia ir kitais atvejais. Jis gina būrus nuo per didelių Pričkaus priekaištų, sakydamas, kad ir kitataučiai būrai – švedas, maskolius, lenkas, žydas, vokietis, prancūzas – moka apgaudinėti. Enskys mano, kad „klastuot ir vogt jau reiks pasiliauti“, bet ne dėl sąžinės graužimo, o dėl bausmių baimės.

Kad būtų galima nupiešti tokį tikrovišką ir meniškai vientisą personažą, ir pačiam autoriui reikėjo būti universalios pasaulėjautos, ne vien jaudintis dėl gyvenimo blogybių, mąstyti, bartis su neviežlybais parapijiečiais, juos auklėti, moralizuoti, bet ir pačiam atsipalaiduoti, nusiraminti, nusišypsoti. Tik akylas gyvenimo stebėtojas, plastiškos prigimties poetas galėjo kurti tokius įvairius personažų paveikslus.

Plačiau poemoje pavaizduoti keturi lietuvių tautybės nenaudėliai būrai – Dočys, Plaučiūnas, Slunkius ir Pelėda.

GIRTUOKLIS IR MUŠEIKA DOČYS. Šis mažakalbis personažas reiškiasi tik „Rudenio gėrybėse“ bei „Žiemos rūpesčiuose“. Vestuvių pas Krizą svečiai staiga baisiausiai išsigąsta, nes pradeda virpėti „žemė su visais daiktais“. Tai Dočys, kuris vestuvėse pirmas nusigėrė ir buvo išneštas laukan, dabar su

²⁹ Daujotytė, V., „Metai“ – krikščioniškas žemdirbių epas“, in: Daujotytė, V., *Tautos žodžio lemtys: XIX amžius*, Vilnius, 1990, p. 56.

šešiais kūlikais griebėsi kulti žirnius. Dočys taip daro kasmet, kad galėtų su iškultais grūdais, o žmona su linų grįžtėmis bėgti į karčemą. Nusiveda dar ir vaikus. Pernai per krikštynas pas Plaučiūną Dočys, apkaltintas dėl tokio žemės daužymo išgriautų kaimynų „kiaulstaldžių“, sukėlė muštynes. Jį taip „pagadino“, kad jo vaikai vos gyvą parnešė namo lovyje. Satyriškai, burleskiškai pavaizduotas Dočio gydymas. Žiemą Dočys sukelia didžiulį gaisrą. Pernai supleškinęs Krizą, dabar jis, užsigeidęs varnienos, davė savo bernui Durakui (vardas charakterizuojantis) šautuvėlį ir liepė nušauti dvylika varnų. Taip buvo įsakyta Prūsijos karaliaus Frydricho II Didžiojo 1744 m. *Gromatoje*; kiekvienas valstietis turėjo, už nevykdymą grasinant bauda, kasmet pristatyti vietinei valdžiai arba dvylika žvirblių galvų, arba dvidešimt keturis varnų „nagus“, mat valdžia manė, kad šie paukščiai labai kenksmingi³⁰. Durakas šovė nevykusiai, pats susižeidė ir, uždegęs daržinę, supleškino visas kaimynų trobas. Už tai į teismą buvo atvesdintas Durako šeimininkas Dočys. Teisme jis pasirodė didžiai dūsaudamas. Ir štai kietasprandis Dočys ėmė teisme atkakliai gintis. Jis sako, kad nušauja varnų ir kelias išsikepa „gaivydams savo dūšelę“, o ir karalius liepė varnas naikinti. Dočys viešai apkaltina ponus:

„Juk jūs, ponai, mus, būrus, jau taip nustekenot,
Kad paskiaus mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas.“

Vienas seniūnų, buvusių teisme, užtaria Dočį, pasakydamas „ale ką veiks žmogus stokodams ir badu mirdams?“ Taip Dočys pavadinamas žmogumi, jam reiškiamą užuojauta. Pasigailima vieno didžiausių nenaudėlių. Įvyksta Dočio metamorfozė – iš pikto nenaudėlio jis virsta nuskriaustuoju. Dočys iškrinta iš viežlybujų ir nenaudėlių juodos–baltos schemos. Matyt, poetas intuityviai, širdimi pats tokiai schemai priešinosi. Dočys tikriausiai nuteisiamas, nes jo vardas kūrinyje daugiau nebeminimas.

TINGINYSTĖS „TEORETIKAS“ SLUNKIUS. Šio personažo vardas charakteringas: „slunkius“ yra bendrinis daiktavardis ir reiškia „tinginys“. „Rudenio gėrybėse“ Slunkius su savo draugu Pelėda nekviesti atsibastė į vestuves pas Krizą. Ryztingasis Enskys juos išmetė laukan. Toje pat dalyje, kaip rašėme, Enskys pasakoja apie apleistas Slunkiaus ir Pelėdos sodybas, sako, kad jie turėtų būti išvaryti iš kaimo. Tačiau abu tie epinės poemos „antiherojai“³¹ yra agresyvūs, linkę muštis.

Slunkiaus vaidmenį poemoje parodo jo monologas „Pavasario linksmybėse“. Kai seniūnas Pričkus paragina visus ruošti sunkiems vasaros darbams, prabyla Slunkius, kuriam „ašaros į akis jau pradeda trauktis“, nes vėl reikės dirbti. Didžiausią savo troškimą Slunkius išreiškia žodžiais: „Ir kad vis miegot mums būtų sviete paskirta.“ Jis keturiais išplėstiniais palyginimais (tokia akumuliacija būdinga K. Donelaičio stiliui) įrodinėja spėraus, normalaus darbo žalą, aiškina, kad būras, per daug bėginėdamas, „savo sunkina širdį“ ir pan. Jau Slunkiaus senelis Stepas buvo tinginys, o tėvas Kubas, kaip pasakoja Slunkius, „mokė“:

„Vaikai! – rėkdavo jis, ant demblio girts išsitiesęs
Ir su žaku prastu kaip prastas būrs užsiklojęs, –
Vaikai! šiukštu jums naujus niekus pramanyti,
Taip gyvenkit, kaip mes, tėvai jūsų gyvenom.
Vis protingai, vis pamaži nusitverkite darbus.“

Slunkiaus monologas – klasikinis ironijos pavyzdys lietuvių literatūroje. Pričkus piktai subara Slunkių, kuris daro gėdą visiems lietuvininkams, už lėbavimą, smaguriavimą ir apsileidimą.

TYLENIS PLAČIŪNAS. Didelis mėgėjas išgerti Plaučiūnas visus darbus atlieka paskutinis. To būrų bendruomenės nario figūrą autorius piešia ypatingu būdu: Plaučiūnas neprataria nė žodžio, apie jį tik pasakojama. Didaktika aiški – taip ūkininkauti kaip Plaučiūnas nedera. Pernai tiek prisivaišino talkoje

³⁰ Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, p. 164–165.

³¹ Daujotytė, V., „Metai“ – krikščioniškas žemdirbių epas“, p. 57.

„pas Kasparą“, kad naktį paklydo laukuose, pametė budę (galastuvą) ir šukėtą dalgį. Po metų, kai atėjo šienapjūtės laikas, jų pasigedo. Nuvažiavęs pirkti į Karaliaučių, pragėrė „pas Miką“ arklelį, grįžo namo po dviejų savaičių be nieko. „Snypšdams ir rėplinėdams“ nukirto savo pievą su pjautuvu. Ji jau buvo pridergta.

Pasibaigus rugiapjūtei pas Plaučiūną, samdiniai jam parnešė plonį – pabaigtuvių vainiką, bet nupintą ne iš varpų, o iš šiaudų, mat vėjai jau buvo grūdelius nudaužę, iš rugių „tikt šiaudai į mėšlą mest pasiliko“. Rugiapjūtės pabaigtuvių laistymosi paprotys baigėsi vaidais, o per suruoštas vaišes pats šeimininkas Plaučiūnas su visais svečiais „po suolu nupuolė“. Dar pasakojama, kaip pernai per krikštynas pas Plaučiūną kilo girtų muštynės. Visi susivėlė, raičiojosi ant aslos. Nenaudėlį Dočį taip „pagadino“, kad jo vaikai vos gyvą parnešė namo. Meniniu atžvilgiu Plaučiūno charakteris, jo buitis nupiešti labai tikroviškai, ryškiai ir – tai svarbiausia – humoristiškai, ne moralistiškai, ne didaktiškai.

Poemoje pristatomi ir keli ponų paveikslai: apsirijėlis „Pavasario linksmybėse“, vakmistras ir pernai miręs širdingasis amtsrotas „Vasaros darbuose“ bei šykštuolis amtsrotas „Žiemos rūpesčiuose“.

APSIRIJĖLIS – „AUKŠČIAUSIŲ PONŲ VIENS“. Ši scena yra smaguriavimo pasekmių iliustracija. Persivalgęs ir persigėręs ponas, nepakeldamas pilvo skausmų, pradėjo lyg skęsdamas šaukti „gelbėkit, ak! Gelbėkit“ ir „ėmęs didelį peilį, / Gerklę su stemple jau perpjaut ištiesė ranką“. Atrodo, kad jis taip ir padarė. Scena groteskiška ir šiurkšti: ponas nešvankiai šaukia, voliojasi, keikdamasis rėkia, išpunta, rauna plaukus su barzda, nagais drasko veidą, graibo pinigų, spardydamasis nuverčia stalą su valgiais, juos ėda subėgę šunys. Būtina pastebėti, kad šis ponas yra pirmasis žmogus, pasirodęs kūrinyje. Tai „kamertonas“, pagal kurį piešiami kiti ponų paveikslai ir apskritai konstruojama visa socialinė *Metų* koncepcija.

VAKMISTRAS. Tai policinis pareigūnas, amtsrolo valdžios atstovas, vykdamas jo nurodymus ir valią. Jo charakteristika vienspalvė, bet vaizdinga. Pasirodo vakmistras „Vasaros darbų“ pradžioje baisiai keikdamasis, varydamas būrus į baudžios darbus. Išjuokiamas hiperbolėmis: keikiasi taip, kad apalpsta žiurkes, pelės ir pelėdos ir nuo stogo ritasi pusgyviai žvirbliai. Vasaros pabaigoje, kai baigti darbai, jis vėl pasirodo kaip baisingas svečias, amtsroto vardu sako rūsčią kalbą, beržinį nutvėręs ir vėl „bais rėkaudams“, grasindamas, kad būrų „kartais pliekt nereikėtų“. Pareiškęs, kad amtsrotas yra būrų geradarys: „Nės didei biednų širdis jo gailisi būrų“ (tai vėl autorius ironija), duoda nurodymus, kokius reikės užmokėti mokesčius (ponams, bažnyčiai, mokykloms ir pačiam vakmistru) ir pareikalauja neužmiršti jo pakviesti į būriškas vaišes, taigi dar ir vaišinti. Vakmistro žodžiai, parodydami iš viršaus nustatytą tvarką, dvelkia šalčiu.

ŠIRDINGASIS AMTSROTAS. Jo paveikslas piešiamas sudėtingai. Iš pradžių patikime, kad šis „pernai“ numiręs ponas, kurio labai gailisi būrai, tikrai buvo geras: reikalavo ne tingėti baudžios darbuose, bet dirbti, kaip reikalauja būro pareiga; būrų neįžeidinėjo; net verkdamas dėl būrų bėdų; užstodavo nuo pontarnio Dikso kamavimų; net sapnuodavo būrų bėdas; per sunkiausius darbus jo tarnai atveždavo būrams į laukus daug „puspyvės ir skinkio“ – silpno alaus ir giros. Bet, kaip minėjome, Pričkus visą pono atminimą paverčia ironija, liepdamas jį padėti ant laktos, „kur vištos tupi“. Kaip visa tai suprasti? Pirmiausia turime konstatuoti, kad vaizduojamoje dabartyje veikiančio gero pono nėra. Antra, belieka teigti, kad šis mirusio amtsroto paveikslas – iliuzija, troškimas, kurio negalima įgyvendinti. Apskritai šis *Metų* fragmentas sunkiai interpretuojamas.

Tačiau yra dar vienas aspektas, kuris leidžia pažvelgti į širdingojo amtsroto paveikslą naujai. Donelaitis atsako į graikų Antikos filosofų klausimą: kiek gi galima gedėti? Lietuvių poetas kaip ir graikų filosofai Plutarchas, Platonas, Aristotelis, romėnas Seneka teigia, kad ir gedėjimui turi būti saikas. Todėl ir priekaištuoja, net juos išjuokdamas, raudantiems, saiką pametusiems būrams³².

ŠYKŠTUSIS AMTSROTAS. Šis bevardis (gal Kasparas?) personažas lengvai iššifruojamas, bet groteskiškai įspūdingas. Jis buvo be galo šykštus. Toks yra pirmas šykštuolio paveikslas lietuvių literatūroje. Bijoję net elgetų, kad nereikėtų duoti grašį. Kai šaltyšiai su amtsroto grūdais išvyko į

³² Dilytė, D., „Mįslingas Kristijono Donelaičio „Metų“ epizodas“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, 2001, Nr. 7–8, p. 384–386.

Karaliaučių, jis kasdien verkė, naktimis nerimo, atsigavo tik tada, kai iš Karaliaučiaus jam parvežė už grūdus gautus tris maišus naujų pinigų, bet, pasigedęs vienos smulkios monetos (šilingo), vėl per visą naktį negalėjo užmigti, o išaušus liepė mirtinai sumušti Pričkų, smarkiai mušė per ausį vakmistrą, kuris, kaip ir Pričkus, turėjo rūpintis gautais už grūdus pinigais, o būrus, kurie buvo pavaryti pastotėn į Karaliaučių, liepė pliekti, kad pavėlino. Visas grūdų vežimo į Karaliaučių epizodas, turintis savo dalinį siužetą, baigiasi liūdnu naratoriaus sušukimu:

Tai, broleliai! tai visa šio svieto malonė!
Tiek nusipelnom, kad viernai atliekame slūžbą!

RYŠKĖLESNI MOTERŲ PAVEIKSLAI. Yra viežlyba gospadinė Jekė, kuri parodo augantį moterų savarankiškumą, užstodama visas kaimynes nuo vyrų priekaištų. Ji pareiškia, kad jie tegu rūpinasi savo darbais, o ne linais. Mėgstančios dainuoti, aktyvios linksimų subuvimų dalyvės, nevengiančios ir brangvyno (degtinės), yra Laurienė ir Pakulienė. Na, o Pimė Dočienė bėga kartu su Dočiu į karčemą:

O dar to negana, bet ir vaikus nusivedus
Ir į tėvo prieglobstį pasodinusį aukia.

Metuose yra pora scenų, kurias galėtume pavadinti „feministinėmis“. Jos rodo, kaip gerai K. Donelaitis pažino būrų ir būrių buitį, visų jų psichologiją. Per vestuves pas Krizą kai kurios moterys (Barbė, Pimė, Laurienė ir Pakulienė) apsimetė, kad nė žiūrėti negali į brangvyną. Bet netrukus

Tos klastorkos tuo po tam kampe susilindo
Ir pakavotą sau brangvyno didelę plėčką
Su keliais malkais slaptoms ištuštino visą,
O paskui niekus visokius plūsti pradėjo.

Jos pradėjo dainuoti, o blaivosios būrės (Dakė, Jekė) susėdo atskirai ir šnekučiavo.

Puikiai pavaizduota moterų veikla gydant primuštą Dočį. Pimė Dočienė verkdamas mazgojo Dočio „kiaušę permuštą“. Subėgo su žolėmis kaimynės Gryta, Selmykė, Jekė, Bergė, Pakulienė. Žoles sumaišė čerpėje, pridėjo gailių ir lenkiško deguto. Dočį tepė ir tvarstė. Pakulienė atsistojo prie patalo Dočį užkalbėti:

Štai Dočys tuojaus, tepalų smarkumą suuodęs
Ir žyniavimo bobiško baisumą pajutęs,
Su sykiu nei koks perkūns iš patalo šoko
Ir, iš papykio nusitvėręs didelį strampą,
Bobas su visokiais bobiškais tepalėliais
Iš stubos prismirdytos tuo išmušė laukan.

Šie moteris aprašantys vaizdeliai teikia įdomios buitinės ir etnografinės informacijos, bet jie pateikti kitais tikslais – lyg burlėskiniai žaidimai. *Metuose* yra ir daugiau moterų gyvenimą rodančių motyvų. Ieva dar nebuvo bandžiusi, kaip pirmagimiui pasturgalį šluostyti. Verpėjos per daug plepa. Lietuvės užsileidžia vokiečiams, kurios jau prisigrybavo įvairiausių grybų, prisirinko riešutų statines. Bet tie dalykai aprašomi nekonkrečiai. Nekonkretus, nors retoriniu požiūriu labai stiprus, ir autoriaus pagiriamasis žodis darbščioms Lietuvos audėjomis. O lietuvių moterų kulinarinius gabumus, bet vis dėlto tik išviršiniu aprašymu, matome „Rudenio gėrybių“ trumpoje scenelėje, kur būrės gamina valgius, nes atsirado iš ko virti ir kepti.

Nors *Metuose* nėra ryškesnio veikiančios moters paveikslo, bet moteriškieji poemos motyvai labai praturtina tematinį ir meninį kūrinio audinį, priartina jį prie lietuviško valstietiško epo žanro. Tiesa,

kadangi moterys poemoje kaip ir daugelis vyrų priklauso antraeilų veikėjų kategorijai, tai ne visada aišku, ar tuo pačiu vardu vadinama ta pati, ar kita veikėja, mat K. Donelaičio nuorodos yra nepakankamai aiškios. Bet veikėjų bendras išsidėstymas abejonių nekelia.

Metų stilius

Kadangi *Metų*, o ir visos K. Donelaičio kūrybos naratorius (pasakotojas) nėra sąlyginis, tai natūraliausia kalbėti apie rašytojo K. Donelaičio stilių.

Rašytojo stilius atsiskleidžia įvairiomis pakopomis: kalbine raiška, vaizduojamojo pasaulio vertinimu, ryšiais su literatūrinių epochų ar krypčių stilistinėmis dominantėmis.

Paprastai yra teigiama, kad K. Donelaičio stilius liaudiškas. Bet tiksliau būtų sakyti, kad liaudiškas tik jo kalbinės raiškos pamatas: poetas vartoja savo aplinkos tarmę ir žodyną. Jo lietuviškuose kūriniuose vargu ar rasime žodį, kurio būtų nesupratęs ano meto Tolminkiemio parapijos lietuvininkas ar kuris būtų kitaip kirčiuojamas, negu kirčiavo jo gimtosios baltsermėgių tarmės žmonės. Tačiau K. Donelaičio kalba visiškai neliaudiška eilėdaros požiūriu: jis rašo hegzametru, o ne būrams įprastais liaudies dainų ar giesmių metrais. Tuo atžvilgiu jis visiškai paneigia lietuvišką tradiciją.

Skaitant K. Donelaičio tekstą, negalima neišgirsti jo sąmoningai kuriamų fonetinių efektų – *fonikos*. Tai būdinga jo kalbėjimo manierai. Mėgsta aliteracines ir asonansines onomatopėjas – gamtos garsų sekimas:

Vyžos su blogais sopagais vandenį surbia
Ir bjaurius purvus kaip tašlą mydami minko.

Siekė akustinio grožio, pvz., „grodamas“ ir eilučių pabaigomis. Turime prisiminti, kad K. Donelaitis buvo ir muzikas.

Labai raiški poeto leksika. Jau iš karto krinta į akis vulgarizmų ir maloninių žodžių, deminutyvų, poliarizacija. Vaizduodamas jį piktinančius dalykus poetas kalba atvirai šiurkščiu stiliumi, pasigirsta žodeliai *apsiryti, didpilis, kekšauti, smirdas, velniop* ir t. t. Tačiau mokėjo rašyti labai mandagiai, gražiai, meiliai. Mandagumo pavyzdžiu gali būti laikomas K. Donelaičio lietuviškas laiškas J. G. Jordanui: „Širdings Brolau! Ką veiki su savaisiais? Ar dar sveiki ir linksmi krutate? [...] Būk ir pasilik sveiks su visais savo namiškiais. Mes duodame labas dienas; o aš, jus mylėdams ir peržegnodams, būsu ir pasiliksu, kaip ikšol buvo, viernas tarnas ir prietelius.“ Mandagaus, švelnaus, vietomis pakilaus stiliaus žodžių apstu grožiniuose tekstuose, kur rašoma apie brangius poetui dalykus: *broliškai, čiauškėti, gaidau (mielasis), lašinėliai, meilingas, prakilnus, viežlybas* ir t. t. Mūsų laikų skaitytojui stilistinėmis spalvomis nusidažo – kaip tautos istorijos ir kultūros palikimas – K. Donelaičio tarmybės (*aužuols, stekenti*), archaizmai (*mezliava, susikviestumbim*), slavizmai, germanizmai. Iš tautosakos paimtas lakštingalos balso mėgdžiojimas, paukščių „dainos“, sturliukas ir syveida (kiškis ir lapė), merginų ir vaikinių „kasos irgi kepurės“, bilduko, deivių įvaizdžiai, „pasakos“ terminas, raudos formulė. Kartais ima skambėti bažnytinis leksikonas, vienur kitur pasigirsta ir ano meto valdžios administracinių įsakymų, leistų lietuvių kalba, gaidelių. Daug ką pasako žodžio *Dievas* vartojimas. Tarp K. Donelaičio *Metuose* dažniausiai vartojamų daiktavardžių pirmąsias tris vietas užima, sudarydami temų „laukus“, žodžiai *būras* (95 kartai), *ponas* (92 kartai) ir *Dievas* (91 kartas). *Būras* ir *ponas* išreiškia pagrindinę socialinę priešpriešą, *Dievas* – vienintelis Donelaičiui teisingas arbitras.

Toks bendras įspūdis. Bet svarbiausia – poetinis leksikos valdymas.

Savo kūriniuose K. Donelaitis pavartojo ne itin daug žodžių – apie 3100³³, bet jie maksimaliai vaizdingi, tiksliausi, emociingiausi, ekspresyviausi. Poetas piešia arba reiškia jausmus bei mintis daugiausia konkrečiais daiktavardžiais ir vaizdingais, ypač judesį bei regėjimą perteikiančiais

³³ Kabelka, J., *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius, 1964, p. 12.

veiksmoždziais. Daug raginamųjų, liepiamųjų ir kitų dinamiškų veiksmoždzio lyčių. K. Donelaičio žodžio vaizdingumą didina sinonimai. Jų *Metuose* yra daug ir įvairių (Bendiksas žąsiną *pjauja*, Paikžentis aviną *smaugia*, Vauškus bulių *stekena*). Tačiau tikroji K. Donelaičio leksikos vaizdingumo priežastis yra tropai, vadinamoji metaforizacija. Poeto tekstas mirgėte mirga ne tik metaforomis bei metonimijomis, bet ir palyginimais, hiperbolėmis, alegorijomis, ironijomis ir panašiai³⁴. K. Donelaičio peizažuose gamta nuolat personifikuojama, kartais animizuojama (saulelė juokiasi, kopia, žaidžia savo žerintiū ratu, kūrena žiburį; lakštingala groja vamzdžiu; vėjai skraido su sparnais). Labiausiai išsiskiriantis tropas – išplėstinės hiperbolės, kuriomis poetas, tiesą sakant, ir piktnaudžiauja. Jam, matyt, tos hiperbolės reiškė poetinį žaidimą, turėjusį sukelti ir juoką. Jas neretai reikėtų kildinti iš komizmo. Tai, regis, atitiko gyvą poeto charakterį.

Komiškas hiperboles lydi kolektyviniai sumišimai, kaip, pvz., pradėjus keiktis vakmistrui, nusigąsta paukščiai, bėga slėptis lapė ir kiškis, į vandenį šoka rupūžės ir varlės su vaikais, alpsta žiurkės, pelės ir pelėdos, žvirbliai pusgyviai krinta nuo stogo. Kartais K. Donelaitis su savo hiperbolėmis įsileidžia per daug toli. Tokia yra Dočio kūlimo hiperbolizacija „Rudenio gėrybėse“. Čia komizmas susimaišo su griežtu moralizavimu. Dočys su šešiais kūlikais, kuldami žirnius, taip smarkiai daužė su spragilais virkščias, kad ėmė virpėti žemė, o vestuvių pas Krizą svečiai, apimti panikos, ritosi laukan „kūliais“, keli išsibadė akis, kiti nusilaužė rankas ar kojas. Dočys taip daro kiekvieną rudenį kuldamas javus. Dėl to jau sugriuvo daug butų, išvirto daug girių bei kalnų. Kaimynai, palikę apgriuvusius namus, bastosi ar elgetauja. Kaip matome, nueita iki būrų šoko ir socialinės katastrofos, bet visa tai poveikio vaizdavimo eigai apskritai neturi. „Sveiku protu“ mes šiandien tokių poetinių triukų priimti nenorime, tačiau nereikia užmiršti Baroko literatūroje mėgstamų burleskų, kurių poveikis Donelaičio stiliui neabejotinas, ypač piešiant Dočio gyvenimo nutikimus.

Apskritai K. Donelaitis hiperbolėmis išdidina dažniausiai neigiamus reiškinius. Beveik nėra *Metuose* hiperbolių, kuriomis kas nors heroizuojama. Klasicizmo stiliaus heroizacija K. Donelaičiui buvo svetima.

Gausu *Metuose* epitetų, tarp jų išsiskiria originalūs metaforizuoti epitetai (*barzdotos* gadynės, *nusvilęs* ponpalakis), ir apskritai K. Donelaitis retai ką parašo nemetaforizuodamas. Žodžiai įgyja netikėtas, neįprastas prasmes, žėri graži semantinė vaivorykštė. Kalvų ir klonių sniegas pavadinamas puikia būriška metafora *skrandomis*. J. Lebedys, imdamas tik pačias įspūdingiausias metaforas, jų suskaičiavo apie 50. Šis skaičius būtų daug didesnis, jei fiksuotume visus metaforiškai pavartotus žodžius, ypač veiksmoždzius. *Metuose* dažnos sinekdochos (*didelis pilvas* reiškia poną), žavi grynai donelaitiški palyginimai (lakštingala: „Tai tu tarp kitų paukštelių nei karalienė“; „Tai tu mums nei žvirblis būriškas pasirodai“; didžios giminės ponas, t. y. aristokratas: „Nei lašinių taukai ant šilto vandens plaukia“). Vaizdinių veiksmoždzių apstas pripildo *Metus* judesijų, regimųjų bei girdimųjų įspūdžių, emocijų, pojūčių („Krūmus ir girias visokios ošino [paukščių] dainos“; „grūdėlius barstyti [sėti]“; „bobos tarškina puodus“).

Koks K. Donelaičio stilius sintaksės požiūriu? Sintaksės retorinės figūros suteikia ne mažiau energijos poeto žodžiui negu leksika, sustiprina autoriaus pastangas rodyti, vertinti ir aiškinti gyvenimo reiškinius.

Retoriniais klausimais, kreipiniais ir sušukimais K. Donelaitis dažniausiai reiškia savo susižavėjimą. Pakelti balsą reikia ir pabarant ar paprotinant žmogų („Ak, šlovings Dieve, kaip dyvins tavo sutaikymai!“; „Tu niekings žmogau! [...] Į paukščius žiūrėk!“). K. Donelaitis mėgo periodą, senovinę, iš Antikos paveldėtą retorinę figūrą. Vienas gražiausių pavyzdžių – enkomijas, skirtas puikiosioms Lietuvos audėjoms:

Jums garbė, kad vindas jūsų, sukriai besisukdams,
Pakulų bei linų kuodelį nupeša greitai;
Jums garbė, kad staklės prieš pavasarį trinka

³⁴ *Ibid.*, p. 17–19.

Ir šaudyklė su šeiva šokinėdama tarškia;
Jums garbė, kad audeklėliai jūsų nuausti
Ant margų lankų kaip sniegs pavasario blizga.

Didaktiniams pamokymams K. Donelaitis dažnai suteikdavo išvardijimų ir sentencijų formą. Tai paimta irgi iš Antikos arsenalo. Sentencijomis išreiškiami protingi apibendrinimai apie darbą, taupumą, maistą:

Mets tur daug dienų, ik visas jis pasibaigia
O kožna diena daug kąsnių nor pasisotint.

Smerkdamas ydas ir negeroves poetas dažnai turėjo barti būrus, grūmoti ponams. Tokiais atvejais tekdavo rašyti baramąšias kalbas – invекtyvas. Tokią kalbą, pvz., pasako Lauras prieš ponų tarną Milkų, kuris pats anksčiau buvo piemuo ir samdinyš, o dabar „būrus prastus per kiaulių jovalą laiko“. Nors Milkaus tarp būrų nėra, bet Lauras nedorėlį ima į nagą tiesioginiais kreipiniais:

„Tu nenaudėli! dėl ko taip iškeli nosį?
Ar jau užmiršai, kaip pernai, piemeniu būdams,
Ožkas ir kiaules glūpas pas Bleberį šėrei
Ir su vyžoms kaip glūps vaiks į baudžiovą traukeis?
[...]
Snargliau! eik pirma mokykis kakalį šildyt
Ir savo pono suteptus sopagus nušluostyt.
[...]
Tič tiktai, ponat! mažu vėl teks žingine žengti,
Ir, kad Dievs koravos, dar verkdams ubagais eisi.“

Itin gausios inversijos, be kurių apskritai eiliuotinė kalba sunkiai įsivaizduojama. Jomis poetas kartais siekė suteikti sakiniui intensyvumo. Emocingai pajvairina intonaciją inversijų rūšis hiperbatonai („peržengimai“), kai epitetas atskiriamas nuo objekto (pažyminys nuo pažymimojo žodžio):

Ak, kur dingot, *giedros* jūs gi *pavasario dienos*,
Kaip mes, pirmąsyk *stubos* atverdami *langus*,
Šildantį šiltos saulelės *spindulį* jautėm?

K. Donelaitis buvo pamėgęs retorinę figūrą, kuri vadinasi hendiadis („vienas per du“), kai sąvoka nusakoma dviem žodžiais. K. Donelaitis kartais juos susieja ir garsiniais sąskambiais: *vargt ir verkt, srėbt ir surbt*.

Yra ir kitų K. Donelaičio teksto kalbinių-stilistinių ypatybių, būdingų tik jam vienam, padedančių atpažinti senąjį poetą. Pavyzdžiui, K. Donelaitis neįprastai vartoja jungtuką „irgi“: „Dešros ir lašiniai su kumpiais irgi su sūriais“. Būrai savo kalbas nuolat pradeda prieveiksmiu „rods“ arba jaustuku „ak!“ K. Donelaitis labai dažnai vienu metu fiksuoja du to paties veikėjo atliekamus veiksmus, vieną jų reikšdamas pusdalyviu. Taip ir pradeda savo didįjį kūrinį:

Jau saulelė vėl atkopydama budino svieta [..].

Apibendrinant tai, kas pasakyta, reikia priimti čekų filologo Pavelo Trosto, tyrinėjusio K. Donelaičio kūrybą, išvadą, kad *Metų* tekstui yra būdingas, nors poemoje nėra vienodai gausu figūrų, daugiausia

iš antikinės retorikos ir poetikos perimtas retorinis puošnumas – *ornatus*³⁵.

Bet kūrinio stilius, kaip minėjome, priklauso ne vien nuo kalbinės raiškos. Kokį *vaizduojamą pasaulį* sukūrė K. Donelaitis iš kalbinės „medžiagos“? Jis nėra vienspalvis. Tai, ką regime *Metuose*, turi mažiausiai tris matmenis: *satyrinį*, *lyrinį* ir *didaktinį*. Satyra daugiausiai nukreipta prieš ponus, bent jau pati aršiausia. Kartais satyriškai išjuokiami ir nenaudėliai būrai, bet jau ne taip aštriai, be to, įvairios būrų gyvenimo scenos, elgesio detalės neretai palydimos humoro akompanimento. Būrams poetas skiria savo kūrybą, pats jaučiasi esąs būras; todėl jaučia didelę atsakomybę už viską, ką jie daro, kartais ne visai viežlybai, kartais nesuprasdami ar nemokėdami geriau tvarkytis. Tada tenka griebtis didaktikos, tiek moralinės, religinės, tiek ūkinės. O kai apie būrų gyvenimą K. Donelaitis kalba su meile, užuojauta, liūdesiu dėl jiems daromų skriaudų, tada tokie epizodai skamba lyriškai. Labai lyriški, atskleidžiantys nepaprastą kūrėjo asmenybę, yra poemos gamtovaizdžiai – lietuvių poetinio lobyno šedevrai. Su giliu jausmu K. Donelaitis mini Dievą. Suprantama, ne kiekvieną hegzametų eilutę įsprausime į šių trijų dimensijų schemą. Yra ir tokių epizodėlių, jungčių, kur vyrauja ramus, objektyvus, epinis tonas.

Ypatingą formą K. Donelaičio poezijos diskursui teikia hegzametas – jis rašė šešių pėdų nerimuotomis eilutėmis. Ilgą laiką buvo manoma, kad K. Donelaičio hegzametas yra naujoviškas, „realistinis“, tik formaliai imituojantis šią antikinę eilėdarą. Mat antikiniame hegzametre pėdos konstruojamos remiantis skiemenų ilgumu ir trumpumu, o K. Donelaitis, kaip kurį laiką atrodė tyrinėtojams, pėdas konstravo remdamasis kirčiuotais ir nekirčiuotais skiemenimis. Žodžiu, manyta, kad antikinį metrinį principą K. Donelaitis pakeitė naujovišku toniniu principu. Tačiau naujaisi tyrinėjimai parodė, kad lietuvių poetas derino ne tik kirčiuotus ir nekirčiuotus, bet taip pat ilgus ir trumpus skiemenis. Tokią eilėdarą reikia vadinti metrotoniniu hegzametu, nes derinamas metras (ilgieji ir trumpieji skiemenys) bei tonas (kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys). Taigi K. Donelaitis sugebėjo prikelti, atgaivinti antikinį eiliavimo principą lietuvių poezijoje. Dėl to K. Donelaičio kalbos srautas yra kiek „supresuotas“, veikiamas kompresijos, tačiau mes to nejaučiame, nepagalvojame, kad poemos žodžiai ir skiemenys guldomi į Prokrusto lovą³⁶. Tai – unikalumu.

Ryšys su literatūros procesu (problemos)

K. Donelaitis yra XVIII a. poetas, bet atsekti jo kūrybos šaknis Europos literatūros kontekste labai nelengva. Paieškos laukas itin platus – nuo Antikos per Renesansą, Baroką, Klasicizmą iki Šviečiamąjo amžiaus realizmo.

A. Girdenis įrodė, kad K. Donelaičio eilėdara tiesiogiai paveikta senovės graikų ir romėnų eilėdaros³⁷. Tačiau kai H. Zabulis išsamiai palygino *Metus* su garsiosiomis antikinėmis poemomis – Hesiodo *Darbais ir dienomis* ir Vergilijaus *Georgikomis*³⁸, teko prieiti prie išvados, kad, nors esama įvairių bendrumų, tačiau *Metai* esmingai skiriasi nuo antikinių poemų, pirmiausia tuo, kad *Metuose* nepalyginamai daugiau vietos tenka žmogui, kad K. Donelaitis antikinės tradicijas traktavo naujai ir Klasicizmo fone yra savarankiškas.

Vis dėlto naujaisi D. Dilytės tyrinėjimai³⁹ parodo, kad K. Donelaitis kai kuriais atvejais gana konkrečiai yra susijęs su Antikos graikų ir romėnų filosofija (Herakleitas, Demokritas, Plutarčas, Platonas, Aristotelis, Seneka). Tai liudija vokiškas eiliuotas tekstas „O greit slenką laikai“, širdingojo amtsroto paveikslas, rauda dėl jo mirties „Vasaros darbuose“.

³⁵ Trostas, P., „Donalitia“, in: *Literatūra*, 1976, t. 18 (1), p. 85.

³⁶ Girdenis, A., „Metų“ hegzametas“, in: *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, sud. ir red. L. Gineitis, A. Samulionis, Vilnius, 1993, p. 95.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ Zabulis, H., „K. Donelaičio „Metų“ santykis su Vergilijaus ir Hesiodo didaktinėmis poemomis“, in: *Kristijonas Donelaitis: pranešimai, straipsniai, archyvinė medžiaga*, ats. red. K. Doveika (ser. *Literatūra ir kalba*, t. 7), Vilnius, 1965, p. 211–212.

³⁹ Dilytė, D., „Kytras pilosopas“ Kristijonas Donelaitis“, Idem, „Mįslingas Kristijono Donelaičio „Metų“ epizodas“, Idem, „Antikinės retorikos pėdsakai Kristijono Donelaičio „Metuose“, in: *Literatūra*, 2002, t. 44 (1); Idem, „Egzodo Donelaitis. Lietuvių išeivių tekstai apie Kristijoną Donelaitį“, sud. ir par. Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Aidai, 2001“, [recenzija], in: *Archivum Lithuanicum*, 2003, t. 5; Idem, „Kristijono Donelaičio „Metų“ monologai ir dialogai“, in: *Literatūra*, 2002, t. 44 (3).

Tipologinių K. Donelaičio kūrybos paralelių surandama ir su Renesanso autoriais, tačiau kaip tikrą Renesanso poetą K. Donelaitį vertina tik A. Radzevičius⁴⁰. A. Radzevičius senąją Lietuvos literatūrą periodizuoja kitaip negu kiti jos tyrinėtojai. Jis skiria tik du stambius periodus, atitinkančius dvi europinės kultūros epochas – Viduramžius ir Renesansą, kurių chronologinė riba Lietuvoje sutampa su XV ir XVI a. sankryža. Lietuviškasis Renesansas, teigia A. Radzevičius, nusitęsia per tris šimtmečius iki pat XIX a. Laikydamas tai istoriniu paradoksu, A. Radzevičius įrodinėja senosios Lietuvos literatūros ir visos kultūros savitumą. Išskiria dvi Renesanso kryptis: akademinę ir liaudišką, etnišką. Pirmosios žymiausiu reprezentantu laiko M. K. Sarbievijų, o antrosios – K. Donelaitį. Tačiau tokios koncepcijos kiti mokslininkai neparemia.

Neturėjo gausėsių sekėjų ir bandymai sieti Donelaitį su Klasicizmu. Tačiau A. Girdenis įrodė, kad K. Donelaičio eilėdara esmingai paveikta Antikos⁴¹, o D. Dilytė straipsniuose apie vokišką eiliuotą laišką giminaičiui bei *Metų* širdingąjį amtsrotą⁴² įtikinamai teigia, kad K. Donelaitis seka graikų ir romėnų filosofais – dėl mirties negalima gedėti be saiko. Bet dažniausiai klausama: ar tai Barokas, ar Švietimas. Dauguma tyrinėtojų, ypač L. Gineitis, persvarą atiduoda Švietimui. Tačiau jis, kaip ir, pvz., išeivių kultūrologas V. Kavolis, pripažįsta ir Baroko pėdsakus, pirmiausia, žinoma, *Metuose*. Baroką L. Gineitis įžvelgia religiniuose *Metų* motyvuose, o V. Kavolis⁴³ – stiliuje, kuriuo reiškiasi poeto barokiškoji pasąmonė. Daug svarbių minčių apie K. Donelaičio kūrybą pareiškė V. Vanagas⁴⁴ (K. Donelaitis kūrybiškai perdirbo antikinės literatūrinės tradicijas, todėl jo kūrybą siūlo vadinti klasikine), R. Pakalniškis⁴⁵ (*Metai* – krikščioniškojo humanizmo epas ir, kaip visi kiti epai, vadintini poema). K. Donelaičio kūrybą, pirmiausia *Metus*, įvairiausiais aspektais analizuoja daug Lietuvos ir išeivijos mokslininkų.

L. Gineitis požiūrį į K. Donelaičio kūrybą plačiausiai išdėstė savo veikalo *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha* antrame leidime (1990)⁴⁶. L. Gineičiui K. Donelaitis yra XVIII a. žmogus ir poetas, nes jo kūrybos problematika tiesiogiai atšvyti gyvenimo aktualijas, o žanrai būdingi to meto sampratoms ir skoniui. Tačiau, pabrėžia L. Gineitis, K. Donelaitis jokių būdu nebuvo epigonas. Jo kūryba (*Metai*) yra iš esmės originalus reiškinys: Donelaitis išsiskiria savo epochos fone tematikos, problematikos ir vaizduosenos novatoriškumu, kurio pagrindą sudaro idėjiniai ir meniniai realistinės vaizduosenos elementai.

Iš pradžių L. Gineitis duoda Rytų Prūsijos lietuvių literatūros (raštinės) foną, kuris buvo K. Donelaičiui artimiausias. Tai pastangos kelti literatūrinį kalbinį verstinių raštų lygį, posūkis į liaudies kalbą kaip raštų kalbos turtinimo šaltinį, lietuvių liaudies dainų literatūrinės vertės iškėlimas, pasaulietinės grožinės literatūros pradmenų bei poetikos klausimų gausėjimas raštijoje ir pagaliau pasaulietinės poezijos išsiskyrimas iš raštijos.

Apžvelgęs lietuviškąją K. Donelaičio aplinką, L. Gineitis poeto genetinį lauką plečia. Mano, kad buvo kiek paveiktas ir pietizmo – griežtesnės liuteronizmo šakos. Nurodoma, kad K. Donelaitį rašyti paskatino antikinės literatūros poveikis, šviečiamosios didaktinės XVIII a. tendencijos, Vokietijoje ir kitur kylantis trečiasis luomas. L. Gineitis charakterizuodamas epochą mini anglų autorius D. Defo (Defoe), H. Fyldingą (Fielding), S. Ričardsoną (Richardson), prancūzų Ž. Ž. Ruso (Rousseau), paskelbusį šūkį „atgal į gamtą“, kuris padarė tikrą perversmą žmonių protuose. Poezijoje plito kaimo ir valstiečių buities tematika, išgarsėjo anglų poeto Dž. Tomsono (Thomson) poema *Metų laikai*.

Gamtinės poezijos banga kilo ir vokiečių poezijoje. Didelio atgarsio sulaukė Karaliaučiaus universitete studijavusio (įstojo trejais metais anksčiau negu K. Donelaitis) E. Ch. fon Kleisto poemėlė „Pavasaris“. Tokiame literatūriniame kontekste L. Gineitis ir išryškina K. Donelaičio novatoriškumą.

⁴⁰ Radzevičius, A., *Senosios lietuvių literatūros ir kultūros akiračiai: probleminiai svarstymai*, Kaunas, 1997.

⁴¹ Girdenis, A., „„Metų“ hegzametas“.

⁴² Dilytė, D., „„Kytras pilosopas“ Kristijonas Donelaitis“; Idem, „Mįslingas Kristijono Donelaičio „Metų“ epizodas“.

⁴³ Kavolis, V., „Nuo metafizinio teatro į apšvietos baimę“, in: *Egzodo Donelaitis. Lietuvių išeivių tekstai apie Kristijoną Donelaitį*, sud. ir par. Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Aidai, 2001 p. 540.

⁴⁴ Vanagas, V., *Realizmas lietuvių literatūroje*, Vilnius, 1978, p. 80 ir kt.

⁴⁵ Pakalniškis, R., *Lietuvių poema: Pagrindinės žanrinės formos*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius, 1990, p. 48–90.

⁴⁶ Gineitis, L., *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius, 1990.

L. Gineitis detaliai lygina *Metus* su epochos fonu. Jo nuomone, iš lietuviškos religinės raštijos pusės sklido barokinės sugestijos, bet jų elementai laipsniškai perauga į realistinį gyvenimo tikrovės vaizdavimą, pvz., stebinantys groteskai į realistinę satyrą.

K. Donelaitis mokėjo graikų ir lotynų kalbas, Antikos autorius studijavo universitete. Jį galėjo veikti Hesiodo ir Vergilijaus kūriniai žemdirbystės temomis, bet apie sekimą kalbėti negalima. Iš Antikos autorių, teigia L. Gineitis, K. Donelaitis mokėsi tik eilėdaros.

Klasicizmas – racionalistinis sekimo Antikos klasikais būdas. Jis veikė ir K. Donelaitį, tačiau, kaip ir antikinė literatūra, nenulėmė poeto kūrybos meninės visumos.

Baigdamas K. Donelaičio galimų literatūrinių impulsų analizę, L. Gineitis lietuvių poetą gretina su tuo metu populiaria aprašomąja gamtine poezija. Beveik neabejotina, kad K. Donelaitis skaitė minėtuosius anglą Dž. Tomsoną ir vokiečių E. Ch. fon Kleistą. Paskui ima prancūzo markizo de Sen-Lamberto (Saint-Lambert) *Metų laikus* ir lenkės E. Družbackos iš Kovalskių (Družbacka z Kowalskich) *Keturių metų laikų aprašymą*. Labai abejotina, ar K. Donelaičiui jie buvo žinomi. Apžvelgia ir anglo Dž. Krabo (Crabbe) *Kaimą*, parašytą vėliau negu *Metai*, bet būdingą tai epochai. Platokai palyginęs tuos kūrinius, L. Gineitis mano, kad K. Donelaitis yra savarankiškas ir savitas, iš kitų nusižiūrėjęs nebent keturių metų laikų kompoziciją.

Svarbi ir vokiečių tyrinėtojų naujoji nuomonė apie K. Donelaitį, nes jis jiems artimesnis negu kitoms tautoms, kadangi kūrė anuometinėje Prūsijos Karalystėje.

Literatas ir K. Donelaičio *Metų* vertėjas į vokiečių kalbą H. Buddensiegas (Buddensieg) savo studijoje apie K. Donelaitį⁴⁷, kitaip negu daugelis tyrinėtojų, abejoja dėl K. Donelaičio polinkio į pietizmą, teigdamas, kad tikrojo pietizmo požymių lietuvių poeto kūryboje tegalima pastebėti vos ne vos. Biblijos citatos, kurių daug K. Donelaičio pastabose, yra savaime suprantamos anų laikų liuteronų kunigui. H. Buddensiegas neigia bet kokį prancūzų ir anglų švietėjų, kritikavusių religiją, poveikį K. Donelaičiui, kuriam teisaus gyvenimo pagrindas buvo liuteronų krikščioniškas tikėjimas. Vokiečių literatui būdinga, kad jis, didelis senovės Graikijos gerbėjas ir žinovas, K. Donelaičio *Metus* labiau sieja su Antika negu su XVIII a., pabrėžia, kad *Metai* yra vienintelis kūrinys Europos ano laiko literatūroje, išsiskiriantis iš bukolinės poezijos srauto savo kaimietišku, nepagražintu, realiu lietuvių valstiečių gyvenimo vaizdavimu. H. Buddensiegas įžvelgia paralelę tarp Baroko tapybos ir K. Donelaičio nupieštų būrų paveikslų. Jis sako, kad P. Breigelio (Breughel) Vyresniojo, J. Steno (Steen), S. Behamo, A. Bruverio (Brouwer) valstiečių gyvenimo scenos labai panašios į K. Donelaičio parodytas scenas, ir būtų galima manyti, kad jos čia virto žodžiu. Vis dėlto, H. Buddensiego nuomone, K. Donelaitis gerai pažino Hesiodo, Teokrito, Vergilijaus, Ovidijaus kūrinius, graikų mitologiją ir buvo toks kaimo kunigas, kuris būtų pražuvęs, jei ne sparnus suteikianti graikų dvasia.

Naujas mintis apie K. Donelaičio *Metus* pareiškė F. Šolcas (Scholtz) savo veikalė *Pabaltijo literatūros*⁴⁸. Jis rašo, kad Europos literatūroje XVIII a. keturių metų laikų tema tapo mada. Tačiau iš visų tos tematikos veikalų, kaip ir Antikos poemų, K. Donelaičio poema išsiskiria tuo, kad priklauso burleskinio epo žanrui. Jo argumentai tokie: kūrinys parašytas žemuoju stiliumi; savo būrus K. Donelaitis laikė potencialiais skaitytojais arba klausytojais; jis turėjo juos mokyti ir linksminti; ponai vaizduojami blogi; daugelyje vietų randame groteskines hiperboles; įterpti svarstymai apie žmogaus gyvenimą ir likimą, jo pareigas, Dievo meilę ir būtinumą mokytis kuklumo iš gamtos; miško vogimo aprašyme išvedžiojama, kad lietuviai yra geresni, bent neblogesni negu vokiečiai, šveicarai, zalcburgiečiai. Taip sukuriama margas kaleidoskopiškas lietuvių kaimiečių gyvenimo paveikslas, bet jis nėra realistinis, kaip nuolat tvirtinama, o burleskinis-hiperbolinis, tipizuojant dvi spalvas – juodą ir baltą. Tikrovės elementai, rašo F. Šolcas, vaizduojami vienapusiškai, iškreipiami ir susijungia į naują, daugiausia komišką visumą, kuri tik atrodo kaip gyvenimo tikrovė. K. Donelaičio epas, F. Šolco nuomone, yra savarankiškas ir originalus kūrinys ir būtų sulaukęs didelio dėmesio, jei būtų išleistas

⁴⁷ Buddensieg, H., „Kristijonas Donelaitis. Leben und Werk in seiner Zeit“, in: Donelaitis, K., *Die Jahreszeiten*, Nachdichtung von H. Buddensieg, München, 1966; liet. vert.: Buddensiegas, H., „Kristijono Donelaičio gyvenimas ir veikalas laiko fone“, in: Gineitis, L., par., *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 13), Vilnius, 2002.

⁴⁸ Scholtz, F., „Din baltischen Literaturen. Gemeinsamkeiten und Unterschiede“, in: *Baltisches Jahrbuch*, 1988.

daugiau kaip prieš pusę amžiaus. Tačiau jis pasirodė tik XIX a., kai Europos literatūra jau buvo nuėjusi kitu keliu ir K. Donelaičio veikalas jokio tiesioginio poveikio jau nebegalėjo padaryti. F. Šolco teiginiai yra gilūs, tik pernelyg suabsoliutintos burleskinės *Metų* scenos. Bet iškeldamas šį aspektą, F. Šolcas tarė naują žodį donelaitikoje.

Minėtinas vokiečių filologo H. Ryderio (Rieder) traktatas *Kristijono Donelaičio „Metai“ (Metų laikai)*⁴⁹. Autorius gimė Martiškių kaime prie Tolminkiemio, krikštytas Tolminkiemio bažnyčioje, mokėsi Gumbinės gimnazijoje, dabar gyvena Vokietijoje. Apie K. Donelaitį sužinojo praėjus keliems dešimtmečiams po karo, ir tai buvo jam sensacija. Nuo to laiko lietuvių literatūros klasikas jį ypač domina. Pats H. Ryderis tipiškos rytprūsiškos kilmės: jo tėvo protėviai buvo zalcburgiečiai, o motinos – lietuvininkai.

Su literatūros istorinio proceso problematika siejasi traktato autoriaus teiginiai apie K. Donelaičio stilių ir socialinę poziciją. H. Ryderis mano, kad K. Donelaitis pažeidžia stiliaus dermę, nes, rašydamas puikiomis eilėmis, kartais prabyla grubiai, o tai netinka nei tokiai ypatingai, iš Antikos paimtai eilėdarai – hegzametru, nei pačiam epui. Pagrindiniu K. Donelaičio kūrinio prieštaravimu H. Ryderis laiko tai, kad K. Donelaitis, parodęs būrų priespaudą, nešaukia jų kovoti ir pakeisti nežmonišką tvarką. Į šį savo klausimą autorius duoda motyvuotą atsakymą – kiekvieną kart poetą sulaukydavo kunigo pareiga: tokia Dievo valia.

Iš lenkų, čekų, slovaku, kitų vokiečių autorių išskirtinas čekas R. Parolekas, parašęs *Lyginamąją Pabaltijo tautų literatūrų istoriją: nuo seniausių laikų iki dabarties*⁵⁰. K. Donelaitis aprašomas skyriuje, kuris vadinasi „Tautinio atgimimo literatūra“. Autoriaus nuomone, K. Donelaitis neabejotinai priklauso Švietimo filosofijai ir estetikai. Švietimas reiškėsi dviem kryptimis: racionalistine, susijusia su Klasicizmo estetika, ir jaunąja, kuri skelbė sentimentalizmą ir rusoistinį grįžimą prie gamtos. Antroji kryptis vedė į romantizmą. K. Donelaičio kūrybą veikė vokiečių švietėjai, tačiau tai tiesiogiai joje neatsispindi. K. Donelaičio ryšį su Klasicizmu rodo tai, kad jis rašė pasakėčias, švietėjiškos yra K. Donelaičio pastangos suteikti *Metams* simetrišką kompoziciją, taip pat jo paties aiški mąstysena. Jis skelbia, nors ir drastiškai, švietėjišką tezę apie visų žmonių lygybę. Labai gerai pažino žmogų ir gamtą. Tai, kas nežmogiška, jam buvo svetima, nes nesilaikė Klasicizmo dogmų. Jis buvo išmintingas ir pastabus gyvenimo stebėtojas. Jo išmintis pasireiškė grotesko ir humoro deriniu. Į gyvenimą žiūrėjo kritiškai, todėl kategoriškai neigė negatyvius reiškinius. K. Donelaičio kūrybos klasicistinės formos ir švietėjiškos mintys gynė lietuvių baudžiauninkų teises. Tai atitiko laiko reikalavimą sukurti lietuvių literatūrinę kalbą ir literatūros tradiciją.

Ypač originali yra R. Paroleko mintis, kad K. Donelaitis, suteikdamas klasicinėms formoms naują turinį, išpranašavo preromantizmą ir romantizmą. Romantikų karta skelbė tautinio savitumo, folkloro ir etnografinių papročių kultą. Lietuviško savitumo daug *Metuose*. Taip K. Donelaitis genialiai padėjo pagrindą visai tolesnei lietuvių literatūros raidai – neturėdamas pirmtakų.

Kaip matome, K. Donelaičio kūrybos ryšio su Europos literatūros procesu problematika yra labai plati. Tai ir poeto literatūrinė mokykla, ir jo paties kūrybos projekcija literatūrinių epochų ir krypčių kontekste, galimas, bet dėl pavėlintos publikacijos neįvykęs jo kūrybos poveikis, pvz., vokiečių literatūrai, ir – nepaisant pavėlinimo – padaryta didžiulė įtaka lietuvių literatūrai ir kultūrai. Donelaitika ieško atsakymo į visus tuos klausimus, tyrinėtojų nuomonės neretai būna gerokai skirtingos. Vis dėlto atrodo, kad priimtinausias yra tų tyrinėtojų koncepcijos, kurie K. Donelaičio fenomeno problemos „raktą“ įžvelgia XVIII a. literatūriniam gyvenime, Baroko ir Švietimo sandūroje. Dažniausiai, pripažįstant, kad K. Donelaičio kūryba yra abiejų šių krypčių vaisius, iškeliamas lemiamas švietimo vaidmuo, bet abejotina, ar galima šias abi įtakas „pasverti“, teikiant vienai katrai pirmenybę.

Tautinė ir tarptautinė *Metų* reikšmė

⁴⁹ Rieder, H., *Die „Metai“ (Jahreszeiten) des Kristijonas Donelaitis*, [Kaltenkirchen, 1989].

⁵⁰ Parolek, R., *Srovnávací dejiny baltických literatur: Od nejstarších dob do současnosti*, (ser. *Acta Universitatis Carolinae, Philologica Monographia*, LXXI), Praha, 1978.

K. Donelaitis nuo XIX a. pradžios, kai tik pasirodė jo kūrinių publikacijos, suvokiamas kaip lietuvių literatūros klasikas. Leidėjas L. Rėza „Pratartyje“ rašė apie *Metus*: „Jei ir negalima šio poetinio lietuvių mūzos kūrinio lyginti su Homero, Vergilijaus ir Horacijaus šedevrais, turėjusiais poveikio pasaulio kultūrai, tai jį drąsiai galima priskirti prie neoklasikinės literatūros paminklų – slavų, germanų, keltų tautų originalių kūrinių, turinčių pastovios reikšmės toms tautoms.“⁵¹

K. Donelaitis tobulai mokėjo gimtąją kalbą ir ją pasirinko kūrybai dar tada, kai, jo žodžiais tariant, gerų lietuvių buvo reta. Taigi apsisprendė kaip pranašas. Didžiulis talentas, asmenybės taurumas jo kūryboje tarsi susilieja, jis kaip asmenybė daro garbę visai lietuvių tautai. Kūrė tokiu istoriniu momentu, kai grėsmingai didėjo pavojus tautos egzistencijai dėl pradėjusios reikštis germanizacijos. Pasiryžo stiprinti tautiečių dorovę, ginti jų žmogišką ir socialinį orumą. K. Donelaitis tapo ir tebėra pavyzdys visiems lietuvių tautos kultūros ugdytojams iki pat šių dienų.

Rašytojo kūrybos leidimai atspindi jo reikšmę tautinei kultūrai. Pirmą kartą plačiai Lietuvoje ir kaimyniniuose kraštuose nuskambėjo K. Donelaičio vardas praėjus 38-eriems metams nuo poeto mirties, kai L. Rėza Karaliaučiuje 1818 m. išleido sutrumpintus (išbraukė apie 16 % teksto – grubesnes scenas) *Metus*⁵² ir 1824 m. pasakėčias⁵³. Leidėjas taip pat kaitaliojo *Metų* veikėjų vardus. Kad ir apkarpytas, „pataisytas“, K. Donelaitis XIX a. pradžioje įsiliejo į visos lietuvių tautos literatūrinę tėkmę. Kadangi L. Rėza paraleliai su originalo tekstu pateikė ir savo paties atliktą poemos vertimą į vokiečių kalbą, buvo tada atidaryti K. Donelaičio kūrybai vartai į pasaulį. Poetas pasidarė žinomas Vokietijoje (J. V. Gėtė), Lietuvoje (S. Daukantas, S. Stanevičius), Lenkijoje (A. Mickevičius), Latvijoje, Čekijoje ir kitur. L. Rėza sugalvojo visam kūriniui bendrą pavadinimą *Das Jahr*, lietuviškai tai reiškia *Metai*. K. Donelaitis buvo davęs pavadinimus tik atskiroms keturioms dalims. Lietuvoje K. Donelaičio kūryba pirmą kartą publikuota 1829 m. Vilniuje: išėjo leidinys *Šešios pasakos Simono Stanevyčios žemaičio ir antros šešios Krizo Donelaičio lietuvininko prūso*. Leidinio prakalboje buvo įdėta ir 14 eilučių iš „Rudenio gėrybių“. Neišaiškintas leidėjas ragino kiekvieną žemaitį skaityti *Metus*, S. Stanevičius kitame savo darbe – „Trumpas pamokymas kalbos lietuviškos arba žemaitiškos“ – iškėlė didžiulę kalbinę K. Donelaičio *Metų* vertę. Po to Lietuva negalėjo išspausdinti K. Donelaičio kūrinių beveik šimtą metų dėl nepalankių tautos gyvenimui sąlygų, nors jie buvo gerai žinomi lietuvių šviesuoliams (A. Baranauskui ir kt.).

Tuo kultūros sunkmečiu du kartus K. Donelaičio *Metus* ir pasakėčias paskelbė vokiečių kalbininkai – A. Šleicheris (Schleicher) Sankt Peterburge (1865) vien originalo kalba⁵⁴ ir F. Neselmanas (Nesselmann) Karaliaučiuje (1869) lietuvių kalba su savo vertimu į vokiečių kalbą⁵⁵. K. Donelaičio tekstus imta plačiai naudoti vokiečių leidžiamuose lietuvių kalbos vadovėliuose, chrestomatijose.

Patys lietuviai *Metus* pradėjo publikuoti tik XIX a. pabaigoje: M. Jankus Tilžėje 1891 m. atskira knyguote išleido „Pavasario linksmybes“⁵⁶ ir pagaliau (JAV) 1897 m. Senandoro (Shenandoah) mieste, kur buvo stipri lietuvių atvykėlių bendruomenė, išeiviai kunigai A. Burba ir A. Milukas išleido K. Donelaičio *Raštus*⁵⁷. Lietuvoje pirmąją K. Donelaičio *Raštų* publikaciją parengė ir 1914 m. Vilniuje išleido kalbininkas ir kultūros veikėjas, iš profesijos gydytojas, J. Šlapelis⁵⁸. Leidinys skirtas K. Donelaičio 200 metų gimimo sukakčiai paminėti.

1939 m. reprezentacinį K. Donelaičio *Metų* leidimą spaudai parengė J. Ambrazevičius (nuo 1944 m. – Brazaitis), šriftą ir medžio raižinių iliustracijas sukūrė įžymus dailininkas grafikas V. K. Jonynas. Tačiau ši knyga išspausdinta jau netekus Lietuvai nepriklausomybės – 1940 m. antroje pusėje⁵⁹.

⁵¹ Rhesa, L. J., „Vorbericht“, S. VI; liet. vert. žr.: Gineitis, L., par., *Iš vokiškųjų raštų apie Kristijoną Donelaitį*, p. 16.

⁵² *Das Jahr in vier Gesängen*.

⁵³ *Aisópas arba Pásakos*.

⁵⁴ *Christian Donaleitis Litauische Dichtungen*, Eine vollständige Ausgabe mit Glossar von A. Schleicher, St. Petersburg, 1865.

⁵⁵ *Christian Donalitius Littauische Dichtungen*, Nach den Königsberg Handschriften mit metrischer Übersetzung, kritischen Anmerkungen und genauem Glossar hrsg. Von G. H. F. Nesselmann, Königsberg, 1869.

⁵⁶ Donalaitis, K., *Pavasario linksmybės*, Tilžėje, Spauda ir kaszta M. Jankaus, 1891.

⁵⁷ *Kristijono Donelaiczio Rasztai*, Iszleista kasztai kunigų A. Burbos ir A. M. Miluko, Shenandoach, Pa., 1897.

⁵⁸ *Kristijono Duonelaičio raštai*, Pagal Rezos, Šleicherio ir Neselmano, Sutaisė J. Šlapelis, penktas išleidimas, Vilnius, 1909.

⁵⁹ Donelaitis, K., *Metai*, par. J. Ambrazevičius, Kaunas, 1940.

Leidimas pakartotas vokiečių okupacijos sąlygomis 1941 m.⁶⁰ Iš K. Donelaičio kūrybos leidimų išsiskiria Vilniuje 1956 m. išleisti *Metai*⁶¹, redaguoti A. Žirgulyo. Iliustracijas sukūrė V. Jurkūnas.

Neturi sau lygių 1977 m. Vilniuje išleisti K. Donelaičio *Raštai* (red. kom. pirm. K. Korsakas)⁶². Čia paskelbta visa K. Donelaičio grožinė kūryba, laiškai, brošiūra apie separaciją, išsamūs komentarai, taip pat pirmą kartą išversta į lietuvių kalbą archyvinė medžiaga, XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje surinkta ir vokiečių spaudoje paskelbta Leipcigo universiteto profesoriaus etnografo ir istoriko F. O. Tecnerio (Tetzner). Šie *Raštai* jau artėja prie akademinio K. Donelaičio kūrybos ir archyvinės medžiagos leidinio. „Baltų lankų“ leidykla 1994 m. išleido leidinį *Kristijonas Donelaitis. METAI ir pasakėčios*⁶³. Čia pateikta naujausia K. Donelaičio kūrinių tekstologinė versija (V. Vitkausko).

Kalbant apie K. Donelaičio kūrybos ryšį su literatūros procesu, išryškėjo ir jos reali ar potenciali tarptautinė reikšmė. Kokį poveikį Europos literatūrai galėjo padaryti K. Donelaitis, samprotaujama įvairiai. Rusų kalbininkas A. Aleksandrovas, parašęs vokiškai pirmą disertaciją apie K. Donelaičio kalbą („Apie lietuvių nacionalinio poeto Donelaičio kalbą“; 1886⁶⁴), kėlė mintį, kad, jei K. Donelaitis būtų rašęs kita, daugiau žinoma kalba, jam būtų skirta vieta tarp didžiųjų pasaulio rašytojų. Mūsų jau minėtas F. Šolcas teigė, kad savitas ir originalus K. Donelaičio epas būtų sulaukęs didelio dėmesio, jeigu būtų pasirodęs savo laiku – XVIII a. viduryje.

Vis dėlto K. Donelaičio *Metai*, nors ir iškritę iš savo laikotarpio literatūros gyvojo proceso, neparado tarptautinės reikšmės. Retsykiais jie patenka į aukštųjų mokyklų lektoriumus. Išeivijos profesorė E. Tumas (Tumienė) pirmąjį *Metų* vertimą į anglų kalbą, atliktą lietuvių išeivio N. Rastenio (1967)⁶⁵, kuriam ji parašė anglų kalba įvadą, padedant leidyklai išsiuntinėjo į kelias dešimtis JAV, Kanados, Australijos ir Anglijos universitetų, bibliotekų. Kai kurie literatūros profesoriai pamini Donelaitį savo paskaitose, lygina jį su kitais autoriais. O, pvz., Čikagos privačioje „Newberry“ bibliotekoje saugomi A. Šleicherio ir F. Neselmano K. Donelaičio raštų leidimai, patekę čia su imperatoriaus Napoleono I sūnėno L.-L. Bonaparto knygų kolekcija⁶⁶.

Labai reikšmingas faktas yra tai, kad kaip *Metų* autorius K. Donelaitis įrašytas į Europos literatūros šedevrų sąrašą, kurį paskelbė Tarptautinė literatūros kritikų asociacija savo biuletenyje Paryžiuje 1977 m. Pasiremta Švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos (UNESCO) nutarimais. Tai atvėrė Europai galimybę susipažinti su lietuvių tautos gyvenimu ir kalba. Suprantama, pirmiausia reikia turėti galvoje intelektualinius sluoksnius, ne apskritai visuomenę ar akademinį jaunimą. UNESCO sąrašė yra daugiau kaip 300 pozicijų, jis pradedamas Homero poemomis *Iliada* ir *Odisėja*, baigiamas žydų literatūros klasiko Šolom Aleichemo (tikr. Schole Rabinowitsch) romanais. „Šedevrų bibliotekos“ tikslas – saugoti kultūras, suartinti tautas. Taigi prie šių taurių siekių prisideda ir K. Donelaičio kūryba.

Tarptautinę kurio nors rašytojo reikšmę geriausiai parodo jo kūrinių vertimas į kitas kalbas. Kitos tautos taip tarsi papildo savo dvasinį gyvenimą, kultūrą. *Metų* vertimas į kitas kalbas buvo pradėtas XIX a. pradžioje, kai L. Rėza, pirmą kartą skelbdamas poemą Karaliaučiuje 1818 m., lygiagrečiai pateikė ir savo vokišką vertimą. Po jo *Metus* ištisai išvertė į vokiečių kalbą F. Neselmas (1869)⁶⁷, L. Pasargė (Passarge, 1894)⁶⁸, H. Budenzygas (1966)⁶⁹. Šis savo vertimą palydėjo tokia dedikacija: „Dėkodamas Lietuvos valstiečiams, kurie Pirmojo pasaulinio karo metais manimi pasitikėjo.“ Mat H. Budenzygas Pirmojo pasaulinio karo metais kaip Vokietijos kareivis tarnavo Rytų Lietuvoje. Reikšmingas rusiškas *Metų* vertimas, atliktas D. Brodskio, leistas nuo 1946 m. apie dešimt kartų Vilniaus, Maskvos, Sankt Peterburgo leidyklų. Yra du *Metų* vertimai į anglų kalbą. Pirmąjį atliko JAV

⁶⁰ Donelaitis, K., *Metai*, par. J. Ambrazevičius, Kaunas. 1941.

⁶¹ Donelaitis, K., *Metai*, red. A. Žirgulyo, Vilnius, 1956.

⁶² Donelaitis, K., *Raštai*.

⁶³ Donelaitis, K., *METAI ir pasakėčios*.

⁶⁴ Aleksandrow, A., *Sprachliches aus dem Nationaldichter Litauens Donalitus. I Zur Semasiologie*, Dorpat, 1886.

⁶⁵ Donelaitis, K., *The Seasons*, Rendered from the Lithuanian into English verse by N. Rastenis, Introduction and Editing by E. Tumas, Los Angeles, 1967.

⁶⁶ *Newberry Lituanika*, p. 79, 80.

⁶⁷ *Christian Donalitus Littauische Dichtungen*.

⁶⁸ *Christian Donalitus Littauische Dichtungen*.

⁶⁹ Donelaitis, K., *Die Jahreszeiten*, Nachdichtung von H. Budenzygas, München, 1966 (antras leidimas: Leipzig, 1970).

lietuvis literatas N. Rastenis (1967)⁷⁰, antrą kartą K. Donelaičio poemą į anglų kalbą išvertė anglų žurnalistas ir poetas P. Tempesta (1985)⁷¹.

Be šių trijų kalbų, *Metai* išversti dar į devynias kalbas, taigi iki šiol iš viso į dvylika kalbų: latvių (P. Kalva), lenkų – du vertimai (K. Pietkiewicz, Z. Lawrynowicz), baltarusių (A. Zarycki), ukrainiečių (D. Čeredničenko), gruzinų (G. Abašidzė ir R. Margiani), čekų (H. Jechova), vengrų (D. Tandori), švedų (L. Kjelberg) ir armėnų (F. Bachčinian).

Poetas memorialuose, literatūroje ir mene

Galima sakyti, susiformavo donelaitiškoji srovė lietuvių kultūroje – donelaitiana. Pirmasis bandymas įamžinti K. Donelaičio atminimą buvo padarytas XIX a. pabaigoje. K. Donelaičio biografas F. O. Tecneris susitarė su Lazdynėlių šeimininku dvarininku E. fon Belovu (von Below) ir 1896 m. Belovų sode Lazdynėliuose buvo pašventintas paminklinis akmuo K. Donelaičio garbei. F. O. Tecneris nufotografavo iniciatorius savininko verandoje⁷². Prie šių kuklių iškilmių prisidėjo ir lietuvininkų kultūros draugija „Birutė“. Bet vėliau, Vokietijoje įsigalėjus nacizmui, tas atminimas nebebuvo saugomas. XX a. pradžioje, artėjant K. Donelaičio gimimo 200-osioms metinėms, Mažosios Lietuvos inteligentams kilo sumanymas pastatyti poetui paminklą ant Rambyno kalno. Deja, prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas (1914) visus gražius planus sugriovė.

Susikomplicavo padėtis po Antrojo pasaulinio karo, beveik nelikus vietos gyventojų ir pakeitus Tolminkiemio vardą rusišku pavadinimu Čistyje Prudy. Sumanymai atkurti K. Donelaičio memorialą Tolminkiemyje subrendo artėjant poeto gimimo 250-osioms metinėms (1964), Lietuvos Mokslų akademijos Prezidiumo nutarimu prie Lietuvių kalbos ir literatūros instituto buvo įsteigta Nuolatinė Kristijono Donelaičio komisija, pirmininkaujama K. Korsako. Jos iniciatyva atstatyta po karo sugriuvusi Tolminkiemio bažnyčia (darbų vadovas – inžinierius ir architektas bei archeologas N. Kitkauskas) ir surasti K. Donelaičio palaikai. Atstatytoje bažnyčioje 1979 m. atidarytas K. Donelaičio muziejus. Po bažnyčios grindimis suradus K. Donelaičio palaikus (Paieškų mokslinei komisijai vadovavo L. Gineitis), archeologas V. Urbanavičius sukūrė K. Donelaičio skulptūrinį dokumentinį portretą. Poeto palaikai naujai palaidoti toje pat vietoje specialiai įrengtoje kriptoje.

Tolminkiemyje, vadovaujant N. Kitkauskui, toliau buvo tęsiami K. Donelaičio vietų tvarkymo ir restauravimo darbai. Restauruota klebonija, kurioje K. Donelaitis parašė *Metus*, ir kiti K. Donelaičio laikų Tolminkiemio klebonijos valdos objektai. N. Kitkauskas kartu su žmona Laimute parašė kapitalinį veikalą apie K. Donelaičio memorialą⁷³, kur nuosekliai aprašyta Tolminkiemio memorialo sukūrimo istorija, Lazdynėlių kultūrinis įamžinimas, daug pasakojama apie Mažąją Lietuvą.

Iškilmingais minėjimais pažymėti Lietuvoje ir užsienyje K. Donelaičio jubiliejai (250-osios, 275-osios gimimo metinės). Mokslinių konferencijų pranešimai išleisti stambiais rinkiniais. Nustačius vietą, kurioje buvo Lazdynėliai, ten atidengtas paminklinis akmuo ir pasodinti, minint tokį pat gimimo jubiliejų, 275 ažuolaičiai.

Sukurta daug reikšmingų literatūros ir meno kūrinių apie K. Donelaitį. Poezijos ir prozos kūrinius parašė J. Marcinkevičius, K. Bradūnas, S. Šaltenis, E. Mieželaitis, A. Drilinga ir kt. Kompozitorius A. Bražinskas sukūrė operą „Kristijonas“. Savo prozos kūriniuose Donelaitį pavaizdavo vokiečių rašytojai J. Bobrovskis, H.-J. Cyrké (Zierke), vokiečių kompozitorius R. Kunadas parašė apie K. Donelaitį operą ir kantatą. 2003 m. režisierius E. Nekrošius pastatė spektaklį „Pradžia. K. Donelaitis. Metai“.

Įžymius grafikos, skulptūros, freskos darbus K. Donelaičiui skyrė V. K. Jonynas, V. Jurkūnas, P. Gailius, V. Kalinauskas, K. Bogdanas, P. Deltuva, E. Varnas, V. Valius ir kt. 2003 m. atidengtas paminklas K. Donelaičiui Bitėnų kapinaitėse. Kraštotyrininkas B. Aleknavičius išleido fotoalbumą *Donelaitis ir mes*. 1992 m. Vilniuje įsteigta Kristijono Donelaičio draugija (pirm. N. Kitkauskas). Draugija leidžia

⁷⁰ Donelaitis, K., *The Seasons*, 1967.

⁷¹ Donelaitis, K., *The Seasons*, Translated by P. Tempest, Introduction by K. Korsakas, Vilnius, 1985.

⁷² Wenau, L., *Einst war es die Grosse Wildnis*, Lilienthal, 2003, p. 94–97.

⁷³ Kitkauskas, N.; Kitkauskienė, L., *Kristijono Donelaičio memorialas Tolminkiemyje*, Vilnius, 2002.

laikraštį Karaliaučiaus (Kaliningrado) sričiai *Donelaičio žemė* (red. S. Lukoševičius).

K. Donelaičio palikuonis Vokietijoje K. Donalys (Donalies) sudarė giminės genealoginį medį, siekiantį XVII a. Vienas jų – L. Vėnau (Wenau). Jis labai aktyviai tyrinėja K. Donelaičio gyvenimą ir kūrybą, Mažosios Lietuvos praeitį, publikuoja naujus archyvinius duomenis. L. Vėnau išleido vokiečių kalba dvi knygas – *Tolminkiemio pastorius poetas ir jo laikas* bei *Kadaise tai buvo Didžioji Dykynė*⁷⁴. Tai pasakojimas apie donelaitiškųjų šeimų – donelaičių (Donalių) ir Vėnau – įsikūrimą ir gyvenimą Gumbinės apskrityje iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. L. Vėnau leidžia tęstinius mokslinių publikacijų sąsiuvinius *Naujoji donelaitiana (Neue Donalitia)*. Be to, L. Vėnau pakartotinai išleido L. Pasargės K. Donelaičio kūrinių vertimą į vokiečių kalbą (1894)⁷⁵, pridėdamas platų savo įvadą⁷⁶ ir V. K. Jonyno bei V. Jurkūno iliustracijas.

* * *

K. Donelaičio lietuviškoji kūryba, pirmiausia poema *Metai*, turinti klasikinę vertę, yra riba tarp negausios lietuviškos raštijos ir plataus užmojo tikrosios grožinės literatūros.

K. Donelaitis galima sakyti, susumuoja visą per du šimtus metų sukauptą lietuviškąjį paveldą ir jį pakelia į naują pakopą – tarptautinio lygio stambaus masto epinę poeziją.

Išėjęs mokslus Karaliaučiaus universitete, pasirenka ne vokišką, ne lotynišką žodį, o gimtąją kalbą, kad galėtų tarnauti savo tautai.

Tai, kad K. Donelaičio žemėje nebėra jo pavaizduotų lietuvininkų būrų palikuonių, jo asmenybę ir visą kūrybą nušviečia ypatinga elegiška šviesa.

Jo asmenybės bruožai – taurumas, lietuviškumas, demokratiškumas.

Jis savo kūrybinį kelią pradėjo pirmomis lietuvių literatūroje originaliomis pasakėčiomis. Jose randame poemos *Metai* tematikos, problematikos, stiliaus (kaimo gyvenimas, žmogaus moralumas, socialinis teisingumas, intelektualinė hegzometro forma) užuomazgas.

Svarbiausios K. Donelaičio idėjos: krikščioniškoji moralė („viežlybumas“), pasiklivimas Dievu, griežtas švietėjiško ateizmo smerkimas, socialinio neteisingumo smerkimas, lietuviškumo gynimas germanizacijos pavojams didėjant.

Metų žanras – poema (plati gyvenimo panorama, daug personažų), nors siužetinės linijos silpnos. Kompozicijos pagrindas – keturi metų laikai. Jis leidžia aprėpti visą kaimo gyvenimo ciklą: tiek gamtos pasikeitimus, tiek visus valstiečių darbus.

Metų objektas, gyvenimo medžiaga pasirinkta selekcinio principu: iš trijų pagrindinių gyventojų grupių lietuvininkų baudžiauninkų, ponų dvarų valdytojų ir valstiečių kolonistų vaizduojami tik lietuvininkai baudžiauninkai. Ponai rodomi per jų santykių su lietuvininkais baudžiauninkais prizmę. Apie kolonistus tik užsimenama lietuvininkų lūpomis. Poetas gina lietuvius. Taigi kūrinio lietuviškumas yra absoliutus.

Personažų grupavimas remiasi didaktiniu principu: vieni viežlybi, kiti nenaudėliai. Tačiau filosofiniuose susimąstymuose ir emociniuose išgyvenimuose nuo tokios nuostatos neretai nukrypstama.

Poemos stiliui būdinga fonika (garso grožio paryškimas), leksikos liaudiškumas, sintaksės retoriškumas. Vaizduojamasis pasaulis nutapytas lyrinėmis, didaktinėmis ir satyrinėmis spalvomis.

K. Donelaičio kūryba paveikta iš dalies savo meto gamtinės poezijos ir, be abejo, Antikos. Labai artimas antikiniam yra K. Donelaičio metrotoninis hegzometras, taip pat kai kurie pasaulėjautos bruožai (žmogaus netekties vertinimas).

Religiniais motyvais, hiperbolizuotomis ir burlieskinėmis scenomis K. Donelaitis artimas Barokui.

⁷⁴ Wenau, L., *Der Pfarredichter von Tollmingkehmen und seine Zeit*; Idem, *Einst war es die Grosse Wildnis*.

⁷⁵ *Nachdruck der Versdichtung „Die Jahreszeiten von Christian Donalitus“ nach einer Übersetzung aus dem Litauischen von Ludwig Passarge im Jahre 1894 herausgegeben*, Hrsg. L. Wenau, Lilienthal, 1999.

⁷⁶ Wenau, L., „Vorwort“, in: *Nachdruck der Versdichtung „Die Jahreszeiten von Christian Donalitus“ nach einer Übersetzung aus dem Litauischen von Ludwig Passarge im Jahre 1894 herausgegeben*, Hrsg. L. Wenau, Lilienthal, 1999.

Gamtos meile, tautiškumu, didaktiškumu – Švietimui. K. Donelaičio fenomenas slypi Baroko ir Švietimo sandūroje.

Eugenija Ulčinitė, Albinas Jovaišas, *Lietuvių literatūros istorija, XIII–XVIII amžiai*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, p. 431–478.